

T. C

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

URMİYE ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE ÂŞIK GARİP
HİKÂYESİ İNCELEMESİ

Maliheh SHAMSİZADEHMALEKİ

2501101343

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Abdulkadir Emeksiz

İstanbul 2014

Y Ü K S E K L İ S A N S T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Maliheh SHAMSİZADEHMALEKİ Numarası : 2501101343

Anabilim/Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Danışman Öğretim Üyesi: Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ

Tez Savunma Tarihi: 12.02.2014 Tez Savunma Saati :08.30

Tez Başlığı : Urmiye Âşıklık Geleneği ve Âşık Garip Hikâyesi İncelemesi

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ		Kabul
2- Doç. Dr. Ferhat ASLAN		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Murat ELMALI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Ersin TERES		
2- Yrd. Doç. Dr. Esra AKBALIK		

ÖZ

URMIYE ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE ÂŞIK GARİP HİKÂYESİ İNCELEMESİ

Maliheh SHAMSİZADEHMALEKİ

Urmiye âşık sahası, diğer âşık sahalarına göre belirgin farklılıklar gösterir. Bu farklılıkların başında, Urmiye Âşık Mektebinin, tekke devrinin ürünü olması ve içerik açısından İrfan üzerine kurulmuş olması gelir. İcra yönünden baktığımızda tekke-derviş meclislerinin icra şeklinden etkilenmiştir. Dil, üslûp, biçim ve tür bakımından incelediğimizde, Urmiye âşık bölgesinin tarihsel süreci içerisinde özgünlüğünü muhafaza ettiği görülmektedir.

Tezimizde âşıklık geleneği genel olarak anlatılmış, İran'da âşıklık geleneği ve âşık muhitleri belirtilmiş ve Urmiye âşık bölgesine geçilmiştir. Âşık sözcüğü, kökeni ve âşığın hangi şartlarda yetiştiği tüm sözlü ve yazılı kaynaklardan araştırılarak aktarılmıştır. Urmiye âşık bölgesi âşıkları ve eserleri ile ilgili örnekler verilmiştir.

Tez çalışmamızda, Urmiye âşık bölgesine gidilerek, sözlü ve yazılı kaynaklar araştırılmış, bölgede ulaşabildiğimiz âşıklar ile görüşülmüştür.

Tezimizin son bölümünde, Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin Urmiye varyantı işlenmiştir. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin kasetten yazıya aktarılmış hali, hikâyenin ses cd'si ve Urmiye âşıklarının fotoğrafları eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Urmiye, Âşıklık Geleneği, Âşık Garip Hikâyesi.

**URMIA ASHIQ TRADITION AND THE STUDY OF
THE STORY OF ASHIQ QARIB
Maliheh SHAMSIZADEHMALEKI
ABSTRACT**

The Ashiq environment in Urmia, appears to be very different in comparison to other Ashiq environments. Among all these differences, is Ashiq tradition of Urmia, which was an upshot of the Tekke (Khaneghah) time and whose content is based on mysticism. Its performance is influenced by the tekke-dervish performances while its language, style, form and kind have kept their uniqueness throughout the time.

In this thesis, Ashiq tradition has been studied in detail. The Ashiq traditions and environments in Iran have been located and eventually Urmia Ashiq environment has been studied. The word Ashiq, its root and the condition in which it was evolved, have been taken from written and oral sources. The Ashiqs of this tradition are marked and as examples, their works have been included.

The information is gathered through traveling to the Ashiq environment in Urmia and the data is collected from written and oral sources and also through interviewing available Ashiqs.

In the final part of the thesis, the story of Ashiq Qarib and Shah-Sanam has been noted. Transcribing and audio CD of the story and photos of Ashiqs has been attached.

Key Words: Urmia, Ashiq Tradition, Story Of Ashiq Qarib

ÖN SÖZ

Edebiyatın diğer alanlarında olduğu gibi “Âşıklık Geleneği” alanında da konu, kişi ve olayların incelenip irdelenebilmesi, bu yapılırken sözlü ve yazılı kaynaklara başvurulması, bunların bir araya getirilmesi, konular ve olaylar arasında bağlantılar kurulması ve bunların nedenlerinin araştırılması bir tez konusu olmakla birlikte, gelecek kuşaklara ışık tutma niteliğindedir.

Âşıklık geleneğinin ilk çıkış noktalarından biri Urmiye bölgesidir. Âşıklık geleneğinde çeşitli akımların ilk bu bölgede ortaya çıktığı ve yayıldığı rivâyet edilmektedir. Bu da bu bölgeyi bu alanda önemli kılmaktadır. Sosyo-kültürel ve tarihi öneme sahip bu bölgede âşıklık geleneği alanında çok az çalışma yapılmıştır. Bu nedenle Urmiye bölgesi bakir bir alandır. Saz, söz ve dil açısından zengin bir geleneğe sahip olan Urmiye âşıklık bölgesinde çok fazla bilimsel çalışmalar yapılmamıştır. Dil ve edebiyat, toplumların-toplulukların varlıklarını sürdürebilmeleri açısından en önemli unsurlardandır. Bu bölgede bu işlevi gören de âşıklık geleneği ve edebiyatıdır. Bu da tez konusu olarak bu bölgeyi seçmemize neden olmuştur.

Tezimiz, girişle beraber, dört ana bölümden, sonuçtan, kaynakçadan ve ekler bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırma alanıyla ilgili genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, âşıklık geleneği hakkında ve Urmiye âşıklık geleneği üzerinde, kapsamlı bir şekilde çalışılmıştır. İkinci bölümde, Urmiye âşıklık geleneğinde biçim ve tür üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, Urmiye âşıklarının kullandıkları dil ve üslûp çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise; Yirmi birinci yüzyıl başlarında, Urmiye’de yaşayan âşıkların biyografileri verilmiş ve âşık Mahmûdi’den derlenen Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesi incelenip, aktarılmıştır.

Bu tez çalışılırken; kaynakçada belirtilen yazılı eserlerden yararlanılmış, bahsi geçen bölgeye (Urmiye) gidilerek konuyla ilgili söz sahibi olabilecek, ulaşılabilen tüm özel ve tüzel kişilerden sözlü kaynak olarak yararlanılmıştır. Yazılı kaynaklar ile sözlü kaynaklar karşılaştırılmış, elde edilen veriler tez içeriğinde sunulmuştur.

Bu çalışmada bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Abdulkadir Emeksiz'e, Urmiye bölgesi aşıklarına ve konuya vâkıf olarak tarafıma yardımlarını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Maliheh SHAMSİZADEHMALEKİ
İSTANBUL - 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
1. Konu.....	1
2. Amaç.....	1
3. Kapsam.....	2
4. Yöntem.....	2
5. Araştırma Alanı İle İlgili Genel Bilgiler.....	3
5.1. İran Azerbaycan Türkleri Hakkında Genel Bilgiler.....	3
6. Urmiye'ye Ait Genel Bilgiler.....	5
6.1. Urmiye'nin Coğrafi Yapısı.....	5
6.2. Urmiye'nin Tarihi	5
6.3. Urmiye'nin Kültürel ve Ekonomik Yapısı.....	7
I. BÖLÜM: URMIYE ÂŞIKLIK GELENEĞİ	8
1.1. Âşıklık Geleneği (Ozan-Âşık)	8
1.2. İran'da Âşıklık Geleneği ve Âşık Alanları	10
1.2.1. İran Azerbaycan'ı Âşık Bölgesi.....	12

1.2.2. Urmiye Âşık Bölgesi	14
1.3. Urmiye Âşıklık Geleneği	16
1.3.1. Ozan-Âşık Sözcükleri	19
1.3.2. Urmiye Âşıklık Sanatı ve Âşığın Yetiştirilmesi.....	22
1.3.2.1. Bade İçme ve Rüya Motifi.....	25
1.3.2.2. Usta Çırak İlişkisi	26
1.3.2.3. Mahlas Alma (Tapşırma).....	27
1.3.2.4. Saz Çalma ve Sazın Özellikleri.....	28
1.3.2.5. Destan Söyleme.....	31
1.3.2.6. Âşığın İcrası	32
1.3.2.7. Atışma(Deyişme/Bağlaşma).....	41
1.3.2.8. Doğaçlama	43
1.3.2.9. Mecliste Âşıktan Hava Talebinde Bulunma.....	43
1.4. Urmiye Âşıklarının Saz Havaları.....	44
1.5. Urmiye Âşıklarının Kılık Kıyafetleri.....	45

II. BÖLÜM: URMİYE ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE BİÇİM

VE TÜR.....	47
2.1. Azerbaycan-Urmiye Âşık Şiirinde Biçim ve Tür.....	47
2.2. Azerbaycan Âşık Şiiri Türleri.....	48
2.2.1. Bayatı.....	48
2.2.2. Goşma.....	50
2.2.3. Geraylı.....	51
2.2.4. Tesnif.....	54
2.2.5. Divânî.....	55
2.2.6. Heyderî.....	58
2.2.7. Mühemmes.....	59
2.2.8. Müseddes.....	60
2.2.9. Vücûd-nâme (Beyân-ı Hal).....	60
2.2.10. Üstâd-nâme.....	61
2.2.11. Destan.....	65
2.2.12. Teessüf-nâme.....	66
2.2.13. Cahannâme (Tarihi Manzume).....	66
2.2.14. Gıfilbend.....	66

2.2.15. Deyişme.....	67
2.2.16. Dodag deymeZ.....	68
2.2.17. Tecnis.....	69
2.2.18. Elif-Lâm.....	71
2.2.19. Herbe-Zorba.....	71
2.2.20. Sicilleme.....	71
2.2.21. Yazışma.....	72
2.2.22. Mirâc-nâme.....	72

III. BÖLÜM: URMİYE ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE DİL VE

ÜSLÛP.....	73
3.1. Âşıklarda Dil ve Üslûp.....	73
3.2. Urmıye Âşıklarında Üslûp.....	74
3.3. Urmıye Âşıklarında Dil.....	75
3.3.1. Urmıye Âşık Şiirinde Fars ve Arap Dillerinin Etkisi.....	75
3.3.2. Urmıye Âşıklık Geleneğinde Alkış	79
3.3.3. Urmıye Âşıklık Geleneğinde Kargış.....	80

3.3.4. Urmiye Âşıklarının Kullandıkları Deyimler.....	80
3.3.5. Urmiye Âşıklarının Kullandıkları Atasözleri.....	82
3.3.6. Urmiye Âşıklarının kullandıkları Andlar ve Dualar.....	83
3.3.7. Urmiye Âşıklarının kullandıkları İnanç cümleleri.....	83
3.3.8. Urmiye âşıklık Geleneğinde Herbe-Zorbalar.....	84

IV. BÖLÜM: YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BAŞLARINDA

URMİYE'DE YAŞAYAN AŞIKLARIN BİYOGRAFİLERİ.....85

4.1. Âşıkların Biyografileri.....	85
4.1.1. Âşık Yusuf OHANES.....	85
4.1.2. Âşık Gulu MUSİKİ.....	85
4.1.3. Âşık Mehemed Hüseyin DEHGAN.....	86
4.1.4. Âşık Esmeli LÛTFİ.....	86
4.1.5. Âşık Abbas BEHLULZADE.....	87
4.1.6. Âşık Heyder Gulu NİRUMEND.....	87
4.1.7. Âşık Abdullah EŞREFİ.....	87

4.1.8. Âşık Eyyub NOZÂD.....	88
4.1.9. Âşık Kanber HAKİRİ.....	88
4.1.10. Âşık Nebatali ALİZADE.....	88
4.1.11. Âşık Bulud SAİD.....	89
4.1.12. Âşık Ali GARAAĞACLI.....	89
4.1.13. Âşık Menaf RENCBERİ.....	89
4.1.14. Âşık Zekeriya MELEKİ.....	90
4.1.15. Âşık Nedim ABBASZADE.....	90
4.1.16. Âşık CUNUN.....	91
4.2. Âşık Mahmûdi ve Âşık Garip İle Şahsenem Hikâyesi.....	91
4.2.1. Âşık Muhammedali Mahmûdî.....	91
4.2.2. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi.....	93
4.2.3. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin Özeti.....	95
4.2.4. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin Metin İncelemesi.....	98
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	123

1. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi (Kasetten Yazıya Aktarılmış Hali).....123
2. Urmiye Âşıklarının Fotoğrafları.....231
3. Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesi'nin ses cd'si

KISALTMALAR

age.	:	Adı geçen eser
agm.	:	Adı geçen makale
agy.	:	Adı geçen yayın
AKD TYK	:	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Ar.	:	Arapça
BD	:	Bilim dalı
bk.	:	Bakınız
Bl.	:	Bölüm
bs.	:	Baskı, basım
C.	:	Cilt
CD	:	Compact disc
Coğ.	:	Coğrafiya
ev.	:	Çeviren
Doç.	:	Doçent
doğ.	:	Doğum Tarihi
drl.	:	Derleyen
DTCF	:	Dil ve Tarih-Coğrafiya Fakültesi
Dzl.	:	Düzenleyen
Ed.	:	Edebiyat, Editör
Ens.	:	Enstitü
Fak.	:	Fakülte
Far.	:	Farsça
H.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
hlk.	:	Halk ağızı
Hz.	:	Hazret, Hazreti
KK	:	Kaynak kişi
Krş.	:	Karşılaştırmız
M	:	Miladi
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
No.	:	Numara
l.	:	Ölüm tarihi
r.	:	rnek
Prof.	:	Profesör
S	:	Sayı
s.	:	Sayfa
T .C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
tar.	:	Tarih
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TTK	:	Türk Tarih Kurumu

t.y.	:	Basım tarihi yok
Ü	:	Üniversite
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğeri
vs.	:	Vesaire
Yay.	:	Yayını, yayınları
Yrd. Doç.	:	Yardımcı Doçent
yy.	:	Yüzyıl
y.y.	:	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Konu

Türk dünyasının sözlü ve yazılı edebiyatında, âşıklık geleneği ve edebiyatı önemli bir yer tutmaktadır. Âşıklar, bir milletin sadece saz ve söz sanatçıları değil, aynı zamanda o milletin dil ve kültürünü ayakta tutan ve devamlılığını sağlayan sanatçıları niteliğindedirler. Âşıklık sanatının menşei, teşekkülü, âşıkların sazı-sözü, oluşturdukları gelenek ve edebiyat, önemli bir çalışma ve araştırma konusu olmakla beraber, bu büyük sözlü mirasın, gelecek kuşaklara, bilimsel olarak aktarılması önemli bir husustur.

2. Amaç

Urmiye âşık bölgesinde sürdürülen sözlü âşık edebiyatı diğer Türk coğrafyalarında yeterince bilinmemektedir. Bu bölgenin sözlü edebiyatı yalnızca bir sanat dalı olarak görülmekte, toplumsal doku ile ilişkisi irdelenmemektedir.

Türkler'in Şamanizm dönemindeki ozanlık geleneği, müslümanlığı kabul etmelerinden sonra, âşıklık geleneğine dönüşerek, islamiyetten etkilenip, tasavvûfî bir boyut kazanmıştır.

Urmiye bölgesi sözlü edebiyat eserleri incelendiğinde: din, Tanrı ve inanış biçimlerinin, ortaya konulan eserlerde yoğunlukla geçtiği görülmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, İran devletinin yönetim biçiminin dini kuralları esas almasıdır. Bu da, yaşamın her alanını olduğu gibi, sanat ve edebiyat alanını da etkilemiştir. Ozanlık geleneği ile âşıklık geleneğini birbirinden ayıran ince ayrıntı da budur.

Bu tez, konu ve içerik bakımından Türk sözlü edebiyatının gelecek kuşaklara sağlıklı ve bilimsel bir çalışma olarak aktarılmasını esas almaktadır.

3. Kapsam

Tezimizde ozanlık geleneği hakkında yazılı kaynaklardan bilinenler ile âşıklık geleneği hakkında sözlü ve yazılı kaynaklardan bilinenler karşılaştırılarak; ayrıştıkları-buluştukları noktalar ortaya çıkarılmıştır. Urmiye bölgesi âşıklık geleneğinin ozanlık geleneği ile benzer noktaları tez konusu olarak işlenmiştir.

Ozanlık geleneğini esin kaynağı alan ve bu geleneğin devamı niteliğinde olan âşıklık geleneğinin, Urmiye bölgesinde nasıl şekil aldığı, tezimizde; dil, üslup ve biçim yönleriyle ele alınmıştır.

İncelememizde Urmiye âşıklık geleneğinin tekke devrinin ürünü olduğu, konu itibariyle ilim ve irfân üzerine kurulduğu, ve icra yönüyle tekke-derviş meclislerinin icra şeklini esas alan bir gelenek olduğu ortaya konulmuştur.

Tezimizde Urmiye âşık bölgesinden Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesi, sözlü ve yazılı kaynaklardan araştırılarak örnek olarak verilmiş, üzerinde inceleme yapılmıştır.

4. Yöntem

Bu tez çalışılırken; yazılı kaynaklar incelenmiş, bahsi geçen bölgeye gidilerek, konu ile ilgili kişilerle mülakatlar yapılmış, yazılı kaynaklar ile sözlü kaynaklar karşılaştırılarak, doğru sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Urmiye bölgesi çeşitlemelerinden biri olan ve Âşık Mahmûdi tarafından derlenen; Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi, incelenerek yazıya aktarılmıştır.

Tezin son bölümüne, Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin kasetten yazıya aktarılmış hali, hikâyenin ses cd'si ve Urmiye âşıklarının fotoğrafları eklenmiştir.

5. Araştırma Alanı İle İlgili Genel Bilgiler

5.1. İran Azerbaycan Türkleri Hakkında Genel Bilgiler

Çok eski bir medeniyete sahip olan İran coğrafyası, aynı zamanda Türklere de vatanlık etmiştir. Türklerin İslamı tanımlarında, İran'ın da etkisi olmuştur. Batılılar buna Türko-İrani demişlerdir. Türkler, yüzyıllar boyu Farslardan öğrendikleri alfabeyle, kendi dillerini okumuş, yazmış ve eserler vermiştir. Yirmi beş milyondan fazla bir nüfus ile Türkler, İran coğrafyasına (Güney Azerbaycan) ev sahipliği yapmaktadırlar. Her ne kadar İran coğrafyasında, Farslar dört devlet kurmuş olsa da, aynı coğrafyada Türklerin kurduğu devlet sayısı oldukça fazladır. Saka, Part (Arsak), Gazneli, Büyük Selçuklu, Harzemşah, Moğol, İlhan, Celayir, Timur, Karakoyunlu, Safevi, Avşarlar, Kaçarlar İran resmi tarihinde, Türk devleti olarak çok fazla bahsedilmeyen devletlerdir. Halen İran coğrafyasında çok sayıda Türk boyu yaşamaktadır. Azerbaycan, Kaşkay, Horasan Türkleri, Türkmenler, Kazaklar, Avşarlar, Halaçlar, Karapapaklar, Bayatlar, Kaçarlar, Şahsevenler, Şahayağı Türkleri, Karadağlılar, Kengerlular, Hamse Türkleri, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri, İsfahan Türkleri, Sungur Türkleri, Boçağçiler, Karayiler, Karaçorlular, Karagözlüler gibi küçük boylar yaşamaktadır (Kafkasyalı, 2002: 17-18).

İran Türklerinin çoğunluğu, İran Azerbaycan Türkleri olarak, İran'ın kuzey batı tarafında, İran Azerbaycan eyaletinde yaşamaktadırlar. İran Azerbaycanı, kuzeyinde Azerbaycan devleti, batısında Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile sınırdır. Her ne kadar aralarına sınırlar çekilmiş olsa da, İran Azerbaycan eyaleti, coğrafi olarak Anadolu Türkleri ve Azerbaycan Türkleri ile aynı bölgede bitişik yaşamaktadırlar. İran Azerbaycan Eyaleti; orta, doğu, batı olmak üzere üçe ayrılır. Azerbaycan eyaleti nüfus bakımından İran'ın en kalabalık eyaletlerinden biridir. Azerbaycan Türkleri Müslüman ve İran'ın resmi mezhebi olan Şiiğe tabidirler. İran Türklerinin yüzde yetmişbeşi Azerbaycan eyaletinde, geri kalan yüzde yirmi beşi ise İran'ın muhtelif bölgelerinde yaşamaktadırlar. İran Azerbaycan bölgesinin önemli şehirleri: Makü, Culfa, Merend, Şebister, Tebriz, Meşkinşehir, Germi, Hürremdere, Keleyber, Erdebil, Serab, Halhal,

Miyan, Zencan, Sultaniye, Kazvin, Kerec, Save, Kum, Tefriş, Komican, Hemedan, Melayir, Nihavend, Senendec, Bicar, Koşaçay, Miyandab, Nagade, Merağe, Urmiye, Salmas, Hoy kentleridir.

Şah İsmail'in XVI. yüzyılın başlarında Safevi devletini kurmasıyla birlikte, İran Türkleri dil, kültür, folklor ve edebiyat alanlarında en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Şah İsmail Türk dili ve edebiyatına çok önem veren bir padişahı. Şah İsmail döneminde Türk dili ve edebiyatı, folklor ve kültürü en parlak dönemini yaşamışken, Şah Abbas Safevi dönemine gelindiğinde Türk dili, kültürü ve folkloruna aynı önem verilmemiş, gerilemesine sebep olunmuştur. Âşık Kurbani ve Âşık Abbas Tufarganlı bu dönemin öne çıkmış sanatçıları arasındadır.

1828 yılına kadar bir bütün halinde yaşayan Azerbaycan halkı, 1828 yılında İran ile Rusya arasındaki Türkmençay anlaşmasıyla iki parçaya bölünmüş, kuzey ve güney Azerbaycan olarak anılmaya başlanmıştır. (İran Türk Edebiyatı) diye adlandırma 1828 Türkmençay anlaşması sonrasında gelişmiştir (Kafkasyalı, 2002: 10).

II. Dünya savaşı sonrasında, İran'ın kuzeyinde, Azerbaycan muhtar cumhuriyet devleti kurulmuştur. Devletin resmi dili Türkçedir. 1934 yılına gelindiğinde Şah Rıza Pehlevi Azerbaycan muhtar cumhuriyetini tekrar İran topraklarına katmış, dilini Farsça olarak değiştirmiştir. 1946'da Azerbaycan muhtar cumhuriyetinin yıkılmasıyla birlikte Türk dili, kültürü ve folkloru Şah Rıza Pehlevi tarafından baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. Ancak tüm bu baskılara rağmen Türk dili, kültürü ve folkloru günümüze dek yaşatılmıştır. Aşıklık geleneği de yaşatılan Türk kültürü, dili ve edebiyatının en önemli dalları arasındadır.

6. Urmiye'ye Ait Genel Bilgiler

6.1. Urmiye'nin Coğrafi Yapısı

Orta, doğu ve batı Azerbaycan olarak anılan, İran Azerbaycanı'nın batı bölümünün kuzeyinde bulunur. Salmas ve Nagade şehirleri arasında yer alır. Beşbin yıllık bir tarihe sahiptir. Tarıma elverişli, verimli toprakları ve su havzaları vardır. Urmiye'nin eski ismi tarihi kitaplarda Darü'n-nişat (neşe yurdu) olarak geçer (Edibû's-şu'ara, 1967: 159).

İran Azerbaycan'ı platosunun batısında, Urmiye şehrinin doğusunda, dünyanın en büyük tuz göllerinden biri olan Urmiye gölü, batısında Marmışo gölü bulunur. Bu bölge İran Azerbaycan bölgesinin en büyük su kaynaklarından birisidir. Kentin nüfusu altıyüzbin civarındadır. Batı Azerbaycan bölgesi, kuzeyde Azerbaycan devleti, güneyde İran Kürdistan Eyaleti, batı tarafında Türkiye, Ermenistan ve Irak Kürdistan Eyaleti bulunur. İran Batı Azerbaycan Eyaletinin merkezi Urmiye'dir. Nagade (Sulduz), Miyandab, Mehabad, Maku, Şahindej, Salmas, Serdeşt, Poldeşt, Şut, Çaypara, Çaldıran, Hoy, Tikap, Piranşehir, Bukan, Üşneviye diğer önemlilentleridir .

6.2. Urmiye'nin Tarihi

Aratta- Sümer uygarlığı beşbin yıl önce İran Azerbaycanı'nın batı bölgesinde, Urmiye civarında yaşamışlardır. Şehrin adı Sümer-Aratta'lardan gelmektedir. "Ur" şehir, "Miye" ise bu bölgede yaşayan Türk kavminin adıdır. Tarihte bu kavmin adı Mitanlar olarak da geçer. Dilleri Türkçedir. Şehrin adı Mitanlar'ın şehri anlamına da gelmektedir. Bir çok yazılı belgede, Urmiye'nin adı (Urmeyate) olarak da geçer. 1932-1980 yılları arasında kentin adı "Rızaiyye" olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik Pehlevi'ler döneminin Şah Rıza dayatmasıdır (Zehtabi, 2003: 187).

Urmiye çevresinde çok sayıda arkaik tepe bulunur. Bu tepelerin en önemlisi Göy tepedir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda Babil tanrılarında biri olan Kalkamış'ın, taş üzerine kazılmış resmine rastlanmıştır. Bu da, Urmiye'de yerleşik hayatın çok eskiye dayandığının bir ispatıdır. Urmiye bölgesinde Sümerlerden sonra, Huriler (Mitanniler), Urartular, İşguz (İçoğuzlar), Hazar Türkleri gibi kavimler yaşamışlardır. İslam tarihçileri Urmiye'yi (Zerdüş'tün doğduğu yer) olarak belirtirler. İran'ın Batı Azerbaycan bölgesi sırasıyla; Urartular, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Deylemler'e ev sahipliği yapmıştır (Melikzade, 2009: 24).

Kent sırasıyla Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar, Oğuzlar gibi Türk boylarının akınıyla tamamen Türkleşmiştir. Safeviler döneminde bölgeye çok sayıda Avşar Türkü göç etmiştir ve beylikler kurmuşlardır. Urmiye XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Suleyman tarafından Osmanlı hakimiyeti altına alınmıştır. Aynı dönemde Osmanlı topraklarından Urmiye bölgesine Kürt göçleri yaşanmıştır. 1755-1756 yıllarında, Muhammet Hasanhan Kaçar, Urmiye'yi ele geçirmiştir. 1759'da Kerimhan Zend Azerbaycan'da hakimiyet kurmuştur. Sonrasında kent Kaçarlar tarafından zaptedilmeye çalışılmıştır. 1880 yılında Urmiye'nin Kürt aşiretleri tarafından da kuşatıldığı bilinmektedir.

Tarihte Doksan üç harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus savaşında (1877-1878) Urmiye Türkleri, Osmanlı'nın yanında yer alarak Ruslara karşı savaşmıştır. 1915 yılında Anadolu'dan kaçan Ermeniler bu bölgeye göç etmişlerdir. Bölgede bir dönem çeşitli ülkeler misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Avşar Türkleri İran Azerbaycan'ında önemli bir rol oynamışlardır. Evliya Çelebi, Avşarların XVI. yüzyılın başlarında Urmiye'den Herat'a uzanan çok geniş bir coğrafyada yaşadıklarını belirtmiştir.

6.3. Urmiye'nin Kültürel ve Ekonomik Yapısı

İran Azerbaycan eyaletinin, batı bölümünün merkezi olan Urmiye, Türk Dili, kültürü, folkloru, edebiyatı ve Türk tarihi için büyük bir önem arz etmektedir. Urmiye ve civarı, Safiyuddin Urmevi (musikişinas), Allahverdi Nakkaş (ressam), Abdulcabbar Hoşnevis (Hattat), Mirzaağa (hattat), Nesimi (şair), Hisammuddin Çelebi Urmevi (Mevlana dergahı müritlerinden), Mirza Lutfali Andalip (şair), Hatibi Urmevi (Hatip), Abdullah Urmevi (tabip), Muzaffer Urmevi (katip), vb. gibi bir çok alim yetiştirerek, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (melikzade, 2009: 119-121).

Urmiye ve civarı Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölge olmakla birlikte başkaca etnik unsurları da içinde barındırmıştır. Özellikle bölgedeki Hristiyanlar (Asuri, Ermeni) önde gelen azınlıkların başındadır. Urmiye merkezinde bir kaç mahalle Hristiyan mahallesi, bazı köylerde Hristiyan köyleri olarak bilinmektedir. İran Azerbaycan bölgesiyle Türkiye sınırı arasındaki dağlık bölgedeki Kürt aşiretleri de Urmiye bölgesinin kayda değer, diğer azınlıkları arasındadır. Urmiye şehri coğrafi konumundan dolayı; Mezopotomya, Kafkaslar, Pakistan ve Hindistan bölgelerini birbirine bağlayan, ticaret yolları üzerindeki önemli bir şehirdir. Urmiye bölgesi ekonomisini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır.

I. BÖLÜM: URMIYE ÂŞIKLIK GELENEĞİ

1.1. Âşıklık Geleneği (Ozan-Âşık)

Âşıklık geleneğinin birebir esin kaynağı olmayan, fakat temelinin oluşumunda etkin kaynaklardan sayılan ozanlık geleneği, M.S. V. yüzyılın ilk yarısına – Hun dönemine aittir. Ozanlar, göçebe oğuz topluluklarında, kopuz eşliğinde destan türkü okuyan, yarı kutsal kişilerdir. Atilla’dan itibaren Türk ordularında hükümdarın yanında ozanların bulunduğu, Latin kaynaklarında belirtilmiştir (Köprülü, 1976: 82).

Kaynaklarda, ozanlar, orduyla gezen, kahramanlık şiirleri söyleyerek askerlere moral kaynağı olan, aynı zamanda ölenlerin arkasından ağıtlar söyleyen, şair çalgıcılarıdır (Roux, 1994:226).

Ozan, seyyah-gezgin, ruhlar âlemiyle bağlantı kuran, gelecekte haber veren, askerlere coşkulu şiirler söyleyerek moral veren, orduyu motive eden, söz sanatkârı olmakla beraber, ordunun da koruyucusudur (Kasımlı, 2003: 192).

Ozanlar, enstrüman olarak kopuz kullanırlar. Türkistan’da bir rivayete göre; kopuz, Dede Korkut tarafından icat edilmiştir. Kopuz ozanlar için kutsal bir enstrümandır. Hastaları iyileştirmede veya karanlık bir meseleyi çözmede kopuza dua edilmiştir (Kasımlı, 2003: 195).

Türklerin en eski halk şairleri olan ozanlar, XIV. ve XV. yüzyıllara kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir. İslamiyet’in kabulünden sonra, tarikatlar çoğalıp, tasavvuf halk arasında iyice yayılmış ve ozanların hemen hepsi, birer pîr’e intisap ederek tasavvufi eserler vermeye başlamışlardır. İslamiyet’ten önceki devirlerin hatıralarını, yani Dede Korkut ve Oğuz-Nâme ananelerini saklayan ozan isminin yerini, mutasavvıf-şair anlamı ifade eden âşık kelimesi aldı. Bu değişiklik XV. yüzyılın ikinci yarısında,

veya daha kuvvetli bir ihtimalle XVI. asrın esnasında olduğu söylenebilir (Köprülü, 2012: 325).

Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra, dünya görüşlerinde ve yaşam tarzlarındaki değişiklikler, şiirlerini de etkilemiştir. X. yüzyıldan başlayarak, İslam kültürü ve Arap-Fars etkisi İslamiyet öncesindeki ozanlık geleneği (Destan geleneği) ,İslamiyet’in etkisiyle şekillenmiş XIII. ve XV. yüzyıllar Türk edebiyatının geçiş dönemi olmuştur. Yeni oluşan kültür ve edebiyatta, İslamiyet öncesi edebiyat öğeleri, İslami ve milli öğelerle birleşmiştir. Ozanlık geleneği, Azerbaycan ve Anadolu’da taşıdıkları sözlü gelenek ve kültür âşıklık geleneğini beslemiştir. Âşıklık geleneği icra kuralı, geleneğe duyarlı yapısı, âşık olmak ve âşıklığı sürdürmek için belli kuralları olan bir gelenektir (Enveri, 2011: 10).

Panayırarda, kahvehanelerde, düğünlerde, kısacası umumî toplantılarda, çaldığı sazla, şair çalgıcılara, yani saz şairlerine âşık unvanı verilmiştir. Âşık halk arasında, umumiyetle saz şairlerine verilen bir isimdir. Halk arasında, âşıkların maddi aşktan manevî aşk derecesine yükseldikleri, saz çalıp şiir söylemeyi de ilahi vasıtalarla yani bir mürşidin, pîr’in, yahut Hızır peygamberin rüyada, veya hakikatte tecellisi ile öğrendikleri anlatılır (Köprülü, 2004: 23).

“Âşıklar: saz çalan, usta-çırak ilişkisi içinde yetişen, bir edebiyat geleneği oluşturan, doğaçlama şiir söyleyen, atışma yapabilen, bade içtiğini belirten veya bu özelliklerin bir bölümünü bünyelerinde toplayan şairlerdir” (Artun, 2009: 3).

Türkçe “ışık”, Arapça “seven ve gönül” anlamına gelen âşık sözcüğü, önceleri İslami şiirler yorumlayan şairlere denilmiştir. Sözcüğün ilk ortaya çıkışı, bu şekilde olsa da, daha sonraları İslami şiirler okuyan şairlerin dışındaki şairleri de kapsayarak, tüm şairler için kullanılmaya başlamıştır. Velet Çelebi “Işk” ve “Âşık” sözcüklerinin Türkçe “Işk” sözcüğünden geldiğini söyler. Ahmet Talat, âşık sözcüğünü “Yüreği aşk ile yanan, kalbi muhabbetle nurlanan kimse” demek olduğunu savunur (Dizdaroğlu, 1969: 85).

1.2. İnan'da Âşıklık Geleneği ve Âşık Alanları

Yüzyıllar boyunca Anadolu ile Türkistan arasında geçiş bölgesi olan ve yerleşik Türk yurdu sayılan İnan coğrafyası, Türk dünyasında âşıklık geleneğinin en canlı yaşatıldığı yerlerin başındadır. İnan Azerbaycan bölgesi, Türk âşıklık geleneğinin lokomotif bölgesi niteliğindedir. Türk dili, edebiyatı, folklor ve kùltürü bu bölgede halen canlılığını ve devamlılığını korumaktadır (Kafkasyalı, 2009: 33).

İnan arkeolog ve bilim adamlarının çalışmaları ile Paris'te Louvre müzesinde bulunan ve İnan Türk coğrafyasından elde edilen, yaklaşık dört bin iki yüz elli yıl öncesine dayanan, heykel kalıntılarında, saz tutma şekli, günümüzdeki saz tutma şekli ile birebir aynıdır. Bu da âşıklık geleneğinin doğduğu ve sürdürüldüğu toprakların kanıtıdır.

İnan coğrafyasında yedi âşık bölgesi bulunmaktadır. Bu bölgeler Tebriz/Karadağ, Urmiye, Sulduz/Karapapak, Zencan, Kum/Save, Horasan/ Türkmen sahra ve Kaşkay'dır. Bu bölgelerde kullanılan enstrümanlar, makamlar ve konular birbirinden ayrılmaktadırlar (Kafkasyalı, 2005: 110).

İnan âşıklık geleneği, İnan Azerbaycan Türkleri, Türkmenler ve Kaşkay Türklerinin yaşadıkları bölgelerde, yoğun olarak varlığını sürdürmektedir.

Yüzyıllar boyu İnan Türklerinin yaşadıkları bölgelere göre sorunlar, siyasi gelişmeler, sosyal yaşam, âşıklık geleneğini büyük ölçüde etkilemiştir. Zaten bu da sanatın rolünün kaçınılmaz bir sonucudur.

İnan Türkleri âşıklık geleneği, en parlak dönemini şah İsmail Safevi döneminde, Kaçarlar ve Pehleviler döneminde ise en kötü dönemini geçirmiştir (Kafkasyalı, 2002: 18).

1925'te Türk halk müziği ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. 1979'daki rejim değişikliğinden sonra, müzik ve saz çalmak haram sayılmıştır.

İran Türklerinin siyasi ve sosyal sorunlarını kendine dert, şiirlerine konu edinen âşık şairlerden olan Âşık Cebrail Daniş (1908-1986), sazın yasaklanması üzerine âşıkların pir'i Âşık Cunun'a muracat ederek şöyle der (Feyzullahi Vehid, 1990: 239-240):

“Âşık gözün aç gör bizi nâ hâlâ salıbsan?

Halqın üreğinden necâ ârâmın alıbsan?

Göz yaşalır sän sarı, gäl harda qalıbsan?

Ey şanlı hünärmänd, hünär sâhibi ölmöz,

Âşık qara topraq sâni äldän alabilmöz,

Gäl bah saza gör saz necâ zâr zâr sänä ağlar,

Sazdan yayılır säs dağa, dağlar sänä ağlar,

Sändän sora gämgin yaşına nar sänä ağlar,

Halq içrä bizim ölkädä dayim bu mäsäl var,

Därd ähli täbin versä äлиндän yanar ağlar.

Âşık qara topraq sâni äldän alabilmöz,

Halqın üreğın halqdan ayrı salabilmöz,

El mäclisi dayim sazsız qalabilmöz,

Bir gün yenä aşıklarımız saz çalacaqdır,

Zindanda qalan sazları yâdâ salacaqdır.”

İran coğrafyasında, şehir hayatı, âşıklık geleneğinin renksizleşmesine neden olmuştur. Buna rağmen, bu gelenek canlı tutulmaya çalışılmaktadır. İran Türkleri bünyesinde yaklaşık iki bin kadar âşık-bahşi faaliyet göstermektedir (Kafkasyalı, 2009: 43).

Son zamanlarda devlet radyo televizyonunda, çeşitli bayramlarda, âşıklar konuk edilmektedir. Ancak bu programlar, milli ve dini içeriklidir. Tebriz, Urmiye, Zencan gibi büyük illerde âşıklık geleneğine diğer kentlere oranla daha çok önem verilmektedir. Bahsi geçen şehirlerde âşık dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler vasıtasıyla dini ve milli bayramlarda, şenliklerde, toplumsal olaylarda bir araya gelmektedirler. Urmiye kentinde, Urmiye belediyesi kültür sanat kurumu desteğiyle âşıklar derneği kurulmuş ve belli aralıklarla âşıkların bir araya gelerek sanatlarını icra etmeleri sağlanmıştır.

1.2.1. İran Azerbaycan'ı Âşık Bölgesi

Tarihsel zengin sözlü edebiyata sahip olan İran Azerbaycan bölgesi, âşık sanatının kendine özgü yaşanıldığı bir yerdir. I. Şah Abbas döneminde başkent İsfahan'a taşınarak ve Azeri dili yasaklanarak, Azerilerle Farslar arasında gizli savaflara neden olmuştur. Bu sorun da, âşıkların değindikleri yeni bir alan olmuştur (Behrengi, 1981: 156).

İran Azerbaycan bölgesi halkı siyasal, tarihsel, coğrafi ve dilsel zorluklar nedeniyle yazılı kaynaklar ortaya çıkartılmasında çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Bu da, bölgede sözlü edebiyatın yazılı edebiyattan daha çok zenginleşmesine neden olmuştur. Bölge halkı, yazılı edebiyata o kadar uzak kalmışlardır ki, Mirza Ali Muciz Şebisteri (1873-1934) veya Mirza Ali Ekber Tahirzadeh Sabir (1862-1911) gibi büyük çağdaş şairlerin eserlerini bile sözlü olarak bilmektedirler. Hatta Sabir'in ismi bile bilinmeden şiirleri atasözü olarak kullanılmıştır (Behrengi, 1981: 138).

Halk hikâyeleri Azerbaycan folklorunda önemli yer oluşturmaktadır. Bu hikâyeler üslûp ve içerik açısından dört kola ayrılır. Masallar, efsaneler, âşık hikâyeleri ve epik destanlar.

Dede Korkut destanları, Azerbaycan halkının en eski ve en zengin sözlü edebiyat eserlerindedir. Köroğlu hikâyesi ise âşık meclisinin olmazsa olmazıdır. Köroğlu, İran

Azərbaycan bölgəsinin sözlü ədəbiyyatının yarattığı ən sevilən kahramanlarından biridir. Kurguya görə Koroğlu zulümə qarşı əhlin özgürlüğü için savaşıyan bir kahramandır.

Məni binâdan başladı
Dağlar qoynunda qoynunda
Türk tərlənlər səslədi
Dağlar qoynunda qoynunda

Dolanda iğit yaşımə
Yağı çıhdı savaşıma
Dəlilər gəldi başımə
Dağlar qoynunda qoynunda

Səfər eylədim hər yana
Dövləri gətirdim canə
Qır atım gəldi cövlənə
Dağlar qoynunda qoynunda

Azərbaycan əhli şiirində, şairlər hece vəznini kullənməyi tərcih etmişlərdir. Bunun nədeni Türk dilində uzun səslilərin olmadığı və əski Türkçə kelimələrinin aruz kalıbına sığmadığı içindir. İrən Azərbaycan bölgəsinin bilinən ən ünlü şairi Şehriyar’dır. “Heydər Babayə səlam” adlı əsərində hece vəznini kullənərək əhli arasında böyük bir beğəni kəzənmişdir (Behrəngi, 1981: 141-143).

İrən coğrafiyasındaki aşıklık gələneği sürecinə baktığımızda Kurbanı (XV. yy), Tufərganlı Aşık Abbas (XVII. yy), Sarı Aşık (XVI. yy), Hasta Gasım (XVII. yy), Aşık Dollu Mustafə (XVIII. yy), Balovlu Miskin (XIX. yy), vb. gibi böyük aşıklar yetiştirdiğini görməkteyiz. Kerem ilə Aslı, Arzu ilə Kanber, Abbas ilə Gülgez, Şah

İsmail, Âşık Garip ile Şahsenem gibi Türk halk hikâyelerinin ortaya çıkışı, bu âşıkların sayesinde. Bayatıdan zincirleme cıgalı müseddese kadar pek çok şiir ve nazım türünün ortaya çıkarılmasında bu bölgenin en önemli merkez olduğu sonucu çıkmaktadır (Kafkasyalı, 2009: 41).

Bu bölge ile ilgili en büyük araştırmacılardan biri sayılan Muharrem Kasımlı'ya göre; âşıklık geleneğinin temeli İran Azerbaycan bölgesinde atılmıştır. Daha sonraları bir çok âşık Kafkasya'ya, Anadolu'ya giderek, âşıklık geleneğini yaymışlardır.

1.2.2. Urmiye Âşık Bölgesi

Urmiye, Hoy ve Goşaçay (Miyanduab)¹ şehirleri, Urmiye âşıklık geleneğinin ilk çıkış bölgeleri sayılır. Bunların yanısıra Maku, Salmas, Çaldıran şehirleri ve İran'ın Doğu Azerbaycan Eyalet'inin şehirlerinden olan Merend'in Yekanat bölgesi de Urmiye âşıklık bölgesini oluşturur².

Çok eski ve köklü bir âşıklık geleneğine sahip olan Urmiye, Anadolu ve Azerbaycan sahaları arasında halen ozan-âşık geleneği şeklinde ve usta-çırak ilişkisiyle devam etmektedir.

Urmiye'nin Dol kasabası, âşıklık geleneğinin bölgedeki merkezi gibidir. Bir çok ünlü ve bilinen âşık burada yetişmiştir. Dollu Mustafa, Dollu Abuzer, Dollu Mehemmed gibi saz şairleri bunlardan bazılarıdır. Dollu Mustafa'nın yetiştirdiği Dollu Abuzer'in "Dol Hicranı ve Behmeni" saz havaları Borçalı ve Kazak âşık muhitlerinde hala çalınıyor olması, Dol ocağının diğer âşık muhitlerini de etkilediğini gösterir (Kasımlı, 1996: 45).

¹ Goşaçay'ın doğu bölgesi, Urmiye âşık muhitinde yer almamaktadır. Goşaçay'da, Urmiye ve Heşteri adlı iki âşık mektebi bulunur.

² Batı Azerbaycan Eyalet'inin Tikantepe (Takab) ilçesi'nin kendine özel bir âşıklık geleneği vardır. Bu bölge Urmiye âşık muhitinden ayrı tutulmalıdır. Sulduz İlçe'sinde ise eskiden Urmiye âşıklık geleneğinin izleri görülmemektedir ve bu geleneğin yakın geçmişte Urmiye'den Sulduz (Nakade) ilçesine geçtiği düşünülmektedir.

Urmiye bölgesinde sadece Türk âşıklar bulunmamaktadır. Ermeni ve Asuri âşıklar da Türkçe şiirleri saz eşliğinde icra ederek Urmiye âşıklık geleneğinin sürdürülmesine katkı sağlamaktadırlar. Âşık Qul Hartun (XIX. yy), Âşık Ohannes Yusufi (XX. yy), Âşık Aşiv, Âşık Yakub bölgenin Ermeni ve Asuri âşıklarındandır.

Urmiye âşıklık muhitinde, 1925 sonrasındaki âşıklara esin kaynağı olan, şair Dede Katib'dir. Türk halk şiirini ve müziğini çok iyi bilen şairin üç bin altı yüz civarında beyit şiiri vardır. Halen bir çok âşık bu eserlerden beslenmektedir (Kafkasyalı, 2009: 70). Urmiye âşık muhitinde, âşıkların en çok söyledikleri şiirler, Dede Katib, Pûr Azer, Paşayi, Kanber Uşnavalı, Dollu Mustafa, Balovlu Miskin gibi Urmiye'li şairlerin şiirleridir.

Urmiye, âşıklık geleneğinin merkezlerindedir. Bu bölgede halen 130 civarında âşık faaliyet göstermektedir. Âşık Dollu Mustafa, Âşık Yakub, Âşık Yusuf, Âşık Mirza Kegeni, Âşık Cevad, Âşık Ferhad Selimoğlu, Âşık Hüseyin Sultani, Âşık Aziz Muradhani, Âşık Aziz Samirtli, Âşık Aslan, Âşık Derviş Vehabzade, Âşık İsme'li, Âşık Niyet Engeneli, Âşık Musa Tesmalu, Âşık Ali Kırmızıbaş, Âşık Hasan Gicler, Âşık Kulu Musiki, Urmiye aşık bölgesinin en eski âşıklarıdır.

Âşık Nebatali Alizadeh, Âşık Eyyüb Nozad, Âşık Esmeli lütfi, Âşık Zekerya Meleki, Âşık Mehmed Hüseyin Dehgan, Âşık Abdullah Eşrefi, Âşık Bulud Said, Âşık Ali Kerimi, Âşık Cunun, Âşık Gulu Musiki, Âşık Haydargulu Nirumend, Âşık Abbas Behlulzade, Âşık Menaf Rencberi, Âşık Kanber Hakiri, Âşık Nedim Abbaszade gibi Urmiye âşık bölgesinin günümüz âşıklarının adından çokca bahsedilenlerdir.

Âşık Yakub, Âşık Hartun, Âşık Yusuf Ohanes, Âşık Aşiv Urmiye âşık bölgesinin Türkçe kullanan Hıristiyan âşıklarıdır.

1.3. Urmiye Âşıklık Geleneği

Urmiye ili en eski Türk yurtlarından biri sayılır. Bu bölgede eskilerden beri bir çok tarihi olay gerçekleşmiştir. Eskiden bir çok savaşa maruz kalan Urmiye şehri, bir çok medeniyetin başkenti ve bir çok dinin merkezi olmuştur. Bu yüzden kültür ve geleneğinin zenginliği ve derinliği ve şehrin Tarihi olması köklü ananelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Halen bölgedeki halkın en önem verdiği geleneklerden biri olan, âşıklık geleneğinin devam etmesi, bu bölgede âşıklık geleneğinin kökünün çok eski zamanlara dayandığını göstermektedir.

Urmiye bölgesi âşıklık geleneği, diğer Türk sahalarında olduğu gibi, hem ozanlık geleneğini, hem de âşıklık geleneğini farklı zamanlarda yaşamış ve ozan-âşık geleneklerinin tüm özelliklerini bugüne kadar taşımıştır. Fakat Urmiye'deki âşıklık geleneğinin Safeviler zamanında yaşayan Âşık Beymez ve Dollu Mustafa ile başladığı söylenebilir.

Sufi-derviş ocakları, önce İran Azerbaycan bölgesinde kurulduğundan dolayı, âşıklığın sanat mevkiine geçen ilk işaretleri, Anadolu ve Kafkasya'dan evvel, bu bölgede ortaya çıkmaya başlamıştır (Kasımlı,1996: 154).

Urmiye âşıklık geleneği, tekke devrine bağlı bir gelenektir. Bunu da, âşıkların şiirlerinde ve icralarında açıkça görebiliriz. İran Azerbaycan bölgesinde tekke-derviş tesirini, halen Urmiye âşıklarında görmekteyiz. Bu diğer âşık muhitlerinde çok az görülür. Urmiye'de, Hıristiyan âşıklardan olan Kul Hartun veya sünni bir âşık olan Dollu Mustafa Tekke şiirinin temsilcilerinden sayılırlar. Bunun yanısıra Alevi âşıkları da Urmiye âşıklık geleneğini çok etkilemişlerdir. Urmiye'de âşık meclislerinde, icra yönünden hala tekke-derviş meclislerinin tesiri görülür (KK Ahmed Esedi).

Urmiye bölgesinde, eskiden bir çok sufi-derviş tekke ve medreseleri bulunmasından dolayı, sufiler ellerine saz alıp âşık olmuşlardır. Bu bölgedeki âşıkların, çoğu tekke-medrese görmüş âşıklardır. Bu yüzden, eserlerinde tekke geleneğinin mistik rindizmi görülmektedir (Kafkasyalı, 2005: 68).

Urmiye âşıklık geleneği, Alevilerin cem evlerinde gerçekleştiği cem ayinleriyle de paralellik gösterir. Zikir muhtevalı şiirlerde, Kesme Keremi havası tercih edilir. Bu bölge âşıklık geleneği ayrıca Anadolu'nun Kars ve Sivas gibi şehirlerindeki Alevi ozanlarının meydana getirdiği geleneklere de benzerlikler gösterir. Urmiye çevresinde, bir kısım Alevi dervişin meclisler kurarak tambur ve saz eşliğinde türküler okuyup, raks etmeleri de bu geleneğin uzantısıdır (Kafkasyalı, 2005: 69).

Urmiye âşık alanlarında, icra şekilleri belli başlı özelliklere sahiptir. Azerbaycan âşık sanatı ile Anadolu âşık sanatı arasında bir köprü niteliği taşır. Urmiye âşık muhiti, tekke kökenli âşıklarla etkili ve ilişkili bir sanat çevresidir. Urmiye âşık muhitinde, âşık icrasını sadece saz (Kopuz) eşliğinde gerçekleştirir. Bunun haricinde, herhangi bir müzik aleti kullanılmaz. Tek saz icrasına dayanan bu muhitin, saz çalma şekli, Anadolu âşıklarının, özellikle Kars ve Iğdır çevresinin çalgı biçimiyle oldukça benzer ve ilişkilidir.

Urmiye âşık muhitinde, kahvelerde gerçekleşen âşık icralarında, hala tekkedeki Sema meclislerinin izleri görülmektedir. Bu da, âşıkların, meclisi coşku içinde tutmaları, seyircilerin bir süre sonra âşığa eşlik etmeleri, kendilerinden geçmeleri, icra konularının daha çok tasavvufi konulara dayandığı görülmektedir.

Urmiye âşıklık geleneğinde, âşıklar çok sayıda halk hikâyesi (Dâstân)³ bilmektedirler. Bu muhitteki destanların sayısı kırk beşle kırk sekiz arasındadır. Bir âşık en az yirmi dâstân bilmektedir. Bu dâstânların çoğu dini-tasavvufi ve kahramanlık konularından ibarettir. Urmiye ekolü, sistem olarak dâstân söyleme geleneğine daha uygundur. Tebriz/Karadağ ekolünde âşığa kopuzun yanında kaval, balaban ve akordeon gibi çok sayıda müzik aleti eşlik eder. Bu durum, âşığın sesi ve sözünü zaman zaman ikinci planda bırakır. Oysa, destanın sadece Kopuz ile icrası dinleyicilerin daha çok dâstâna odaklanmasına neden olur. Urmiye âşık bölgesinde, saz her zaman ikinci sırada yer alır.

³Burada kullandığımız Farsça dâstân kelimesi, hem kahramanlık hem de muhabbet hikâyelerinin karşılığıdır.

Urmiye ekolünde, âşık hem saz, hem söz konusunda, daha yeteneklidir. Çünkü performansını tek başına göstermektedir. Urmiye âşıklarının dâstânı, iyi bir şekilde icra edebilmesi, bu muhit âşıklarının saz çalıp, söz söyleme sisteminden kaynaklanmaktadır. Bu mektepte, sadece âşık ve sazı bulunur. Başka bir enstrüman sesi yoktur. Bu yüzden destân daha belirli icra edilmektedir.

Urmiye’de, halen bazı köylerde, toylarda “Dil Calmanı” diye adlandırılan bir gelenek vardır. Bu gelenekte, âşık elinde mendil sıranın başında durup, diğer insanlar da, âşıkla beraber el ele tutuşup Calman çekerler (Halay benzeri). Bu halay, ateşin veya bir lambanın etrafında dolaşarak yapılır. Calman çekilirken, âşık şiirler okur, diğer insanlar da âşığın söylediği şiirleri tekrar ederek sonunda “...hey...hey” nidaları ile ortama katılırlar. Âşığın söylediği şiirler, metafizik konular içerir. Kanaatimize göre, Bu gelenek, eski dini ritüellerin, günümüzde devamıdır. Bu gelenekte, saz çalınmaz ve icracılar şiirin havasıyla calman çekerler. Bu gelenekte, âşıkların saz çalmama nedenlerinden biri de, o bölgedeki dini baskılar nedeniyle, sazın yasaklanması olabilir. Bazı köylerde ise, âşık kahvelerinde âşıklar, saz yerine bir ağaç parçasıyla icra yapmaktadırlar. Bu da o bölgelerde sazın yasaklanmasından kaynaklanabilir. Fakat bu köylerdeki âşıklar, saz olmadan da, bu geleneği bir şekilde ayakta tutmayı başarmışlardır.

Eskiden toylar, yedi gündüz ve yedi gece sürermiş. Akşamları toy meclisinde âşık, sazı ve sohbetiyle meclisi yönetirmiş. Gündüzleri ise; dışarıda bahçede calman çekilirmiş. Genelde özel kıyafetlerle ve âşığın belinde gümüş kollu bir hançer bulunurmuş.

Urmiye bölgesi toylarında, eskiden sadece âşık sazı, sohbeti ve dil calmanı varmış. Âşık sazına hiçbir saz eşlik etmezmiş. Sonraları bazı toylarda, zurna ve kaval eşlik etmeye başlamıştır. Bazı havalar kavalla icra edilirmiş. Toylarda dışarıda dohol çalınırken içeride âşık sohbeti ve meclisi bulunurmuş.

Urmiye âşıkları, toylarda talep edilirse, saz çalıp şarkı söylerler. Genç, yaşlı, kadın, erkek her yaş gurubundan insanın iştirak ettiği, bir düğünde, sabahtan akşama kadar, hatta çoğu zaman, üç gün boyunca çalıp söyleyebilirler. Bazen kaç gün süren düğünler ve destan geceleri, şimdi Urmiye muhitinde, özellikle köylerde bir gelenek olarak devam etmektedir.

Urmiye âşık muhitinde, âşıklar tek sazla sanatlarını sergileyerek Karadag-Tebriz aşık sanatından ayrılırlar. Bu bakımdan, Borçalı, Urmiye, aynı zamanda Kars, Erzurum, Çıldır aşık sanatları arasında bir manevi benzerlik dikkat çeker. Yani her üç bölgenin üstad âşıkları balabansız, defsiz olarak yalnız sazla çalıp, çağırmaları ile eski bir ananeyi koruyup saklamışlardır (İmamverdiyev, 2001:127).

1.3.1. Ozan-Âşık Sözcükleri

İran Azerbaycan bölgesinde âşıklık geleneği, ozan geleneğinin devamı sayılmaktadır. Bu bölge âşıklarına XIV. yüzyılın ortalarına kadar ozan adı verilmiştir. Ozan, Hudaferin Bölgesinde, Eres Çayı'nın sahili köylerinden birinin ismidir. Ayrıca Urmiye bölgesinde bulunan Ozan adlı bir köy bulunmaktadır. Tebriz'e yakın olan Eher ilçesinin de eski adı Ozanlarmış. Kuzey Azerbaycan'ın Gence şehrinde bulunan Ozanlar isimli bir mahalle Azerbaycan bölgesinde Ozanlık geleneğinin ne kadar önemli ve köklü olduğunu göstermektedir.

Ozanlar, Türklerin oğuz boyunun büyücü, şair ve aynı zamanda çalgıcılarıdır. Ozanların sazı kopuzdur. Eskiden kopuz kelimesinin yerine ozan kelimesi kullanılıyor. Saz yapıp, çalan kimseye de Ozancı deniliyordu. XV. yüzyıldan sonra Azerbaycan ve Türkiye'de ozan kelimesi “Âşık” ve Orta Asya, Türkmenistan'da “Bahşi” ye dönüşmüştür.

Ozan kelimesi Türkçe (Oz/Uz) kökünden türemiştir. Ozmak (önde gitmek, şarkı söylemek) fiilini içerir. Kendilerine saygı duyulduğu için hep önde otururlar. Uzmanlık

bildiren, Uz sözcüğüyle de yakından ilgilidir. Divan-ı Lügat-it Türk'te “Oz” kelimesi, üstâd ve yetenekli anlamı vermektedir. “Uzluq” sanat demektir. Eyyüpoğlu “Oz” kelimesini, akıl anlamı veren “Us” kelimesiyle bir bağlantısı olduğunu inancındadır. Böylece “Oz” kelimesi, sanat, sanatkârlık, şiir söyleyen, güzel söz söyleyen, şiir ve şarkı söylemekte yetenekli olan anlamlarına gelmektedir (Behzadi, 2003: 224). Türkçede uzman kelimesi ve uzlaşmak kelimesi de, aynı kökten gelmektedir (Hadi, 2010:176).

Ozanları, oğuz topluluğunun bilge ve halk şairi olarak açıklayan Dr. Cevat Heyet, aşağıdaki bayatıyı ozanları tanıtmak için örnek verir (Heyet, 1989: 138, 216,178).

QIZIM qIZIM qIZ ana
QIZIMI verräm ozana
Ozan afça⁴ qazana
QIZIM giyä bāzānā

Türk dili ve medeniyeti tarihinde Ozan kelimesi önemli yere ve role sahiptir. A. N. Samoyloviç'e göre, Ozan kelimesi üzerine Türkologlar arasında, bilimsel olarak geniş bir araştırma yapılmamış ve en doğru anlamları ve telaffuzu bulunamamıştır (Seyidov, 1989: 661).

Âşık Abbas Tufarganlı, Âşık Dollu Mustafa, Balovlu Miskin, Âşık Emami, Sarı Âşık, Âşık Masum, Âşık İmrah, Tahir Mirze, Âşık Kurbanı, Âşık Elesker, Âşık Derviş, İran Azerbaycan bölgesinin en tanınmış eski ozanlarıdır (H. Sadik, 1978: 89).

Aşağıda örnek verilen bayatılarda ozan kelimesinin kullanıldığını, ozanlarla ilgili bilgi verildiğini görmekteyiz:

Evimizä ozan gälibdir
Pärdäni pozan gälibdir
Gündüz olan işläri

⁴Afça: Gümüş para.

Gecä yazan gälibdir

Bu dağda ozan ağlar

Därd ü gämi yazan ağlar

Gurbättä can veränin

Qäbrini Qazan ağlar

İran, Kafkasya ve Anadolu sahası, âşıklık geleneğinin tarihi seyri, hemen hemen aynı gelişim sürecini göstermektedir. Azerbaycan halk kültüründe önemli yeri olan âşık, en eski zamanlardan beri halkın arasında “Varsak”, “Ozan”, “Dede”, “Aksakal (tecrübeli, bilgin)”, “Yanşak” ve nihayet “Âşık” isimleriyle tanınmıştır. Araştırmalara göre VI. ve VII. yüzyıllarda âşık, halk arasında Varsak adıyla tanınmış ve ardından da Varsağı şiir şeklinin günümüze ulaştığı ortaya çıkmıştır. VIII. ve X. yüzyıllarda ise âşık, “ozan” yada “Dede” adı ile bilinmiştir. XVI. yüzyıla kadar, Azerbaycan âşıkları “Dede” mahlasıyla da tanınmışlardır. Âşık terimi Azerbaycan Türkçesine XIV. yüzyıl sonrasında dahil olmuştur (H. Sadik, 2009: 26).

Araştırmacıların bir çoğu “Âşık” adının Arapçadaki “aşk-âşık” kelimesinden geldiğini kabul ederler. V.A. Gordlevski gibi bazı akademisyenler ise, “âşık” adının Türkçede ateş anlamına gelen “Işık” ile, Arapçadaki “ilahi aşkla tutuşan” anlamına gelen, âşık ifadelerinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtirler. M.H. Tahmasib’e göre “âşık” Arapça “âşık” sözüne değil eski Türkçedeki nağme, türkü anlamında olan “Aşule”, “Aşlamak” sözüne bağlanır. Ermeniler de “âşık” sözünün Ermenice türkü okuyan, şiir söyleyen “Asag-Asug” ifadelerinden geldiğini ileri sürerler (Kasımlı, 2006: 201).

Azerbaycan edebiyatında değişik anlamlara sahip olan âşık kelimesi, eskiden kullanılan bir çok anlamını günümüzde kaybetmiş durumdadır. Dede Korkut kitabında,

bu sözcük düğme ve aşiq oyunu⁵ olarak kullanılmıştır. Günümüzde “âşiq” kelimesi sazların başında akort etmek için kullanılan küçük bir alet adına verilmiştir. Prof. Muhammed Hüseyin Tehmasib’e göre Arapça Aşk/Işk “عشق” kelimesinden alınmıştır. Günümüz edebiyatçılarından olan Veli Kholoflu, bu kelimeyi âşiq “أشيق” olarak yazmıştır. Bu kelimenin, Türkçe olduğunu düşünmektedir. Arapça ve Türkçe kelime köklerinin, hem form, hem anlam bakımından, birbirine yakın olduğundan dolayı, sonraları bu iki kökün kaynaşmasına sebep olmuştur (Tehmasib, 1972: 49).

1.3.2. Urmiye Âşıklık Sanatı ve Âşığın Yetişi

Daha önce de belirtildiği gibi İran Azerbaycan bölgesinde âşıklık geleneği XVI. yüzyıl Şah İsmail Hatayi’nin kültürel devriminden sonra başlamıştır. Bu bölgedeki ilk âşık Hatayi ile, hemen hemen aynı çağda yaşayan Âşık Kurbanî’dir. Âşık edebiyatının, bu bölgedeki kökü de yine yüzyıllık bir egemenliğe sahip olan Karakoyunlulara ve Türklerin Azerbaycan bölgesinde tam olarak yerleştikleri dönemlere bağlanıyor. O zamanlarda âşığa “ozan” “varsak” “dede” denilirmiş (H. Sadik, 2009: 24).

Âşıklık, halk içinde yaratılmış, şifahi halk edebiyatının musiki formatında olan yaratıcılığıdır. Âşığın müziği, sazı, bestesi ve icrasıyla birlik oluşturarak ortaya çıkan bir sanattır. Âşıklık geleneğinde eski kahramanlık hikayeleri, halkın özgürlüğü, kahramanlığı, dostluğu ve muhabbeti gibi konuları içinde bulunduran bir sanattır. Âşık yaratıcılığının diğer türü ise lirik hikayelerdir. Âşık bu iki türü bestelerken esas vezin olarak hece veznini kullanır.

Urmiye âşık sanatı, genel olarak tasavvuf ve kahramanlığa dayanmaktadır. Âşıkların doğaçlama olarak icra ettikleri eserlerde, âşığın içsel duygularıyla müzik iç içedir. Zira, sadece nota kaidelerine göre yapılacak olan bir icra muhtemelen ruhsuz ve ahenksiz olması kaçınılmaz bir durumdur. Urmiye âşıkları da icralarında tek saz

⁵ Farsçada “Ghâb bâzi” olarak bilinmektedir.

kullanarak, bu doğallığı ve içtenliği korumuşlardır. Urmiye âşıklarının genellikle şiirlerinde işledikleri konular şunlardır:

1. Kahramanlık: Âşıkların görevlerinden biri de savaşçıları motive etmek için saz eşliğinde kahramanlık konulu şiirlerini icra etmeleriymiş. Bu tür şiirler, en çok dubeyti, sur-ı israfıl, cemşidi havalarıyla söylenir. Çünkü âşıklar şiirin konusuna göre farklı havaları tercih etmektedirler. Yani âşığın hangi hava veya havalarda söyleyeceğini belirleyen temel etken şiirin konusudur.

2. Aşk: Aşk konulu şiirlerde çoğunlukla tasavvufi-ilahi aşk hakimdir. Bunun en önemli nedenlerinin başında, bir dönem maddi aşkı işleyen şiirlerin, o zamanki yönetimlerce yasaklanmış olmasıdır. Diğer nedeni ise Urmiye âşık mektebinin tekke ürünü olması ve ilâhi aşka yatkın olmasındandır. Bu tavır nedeniyle, âşıklar aşk konulu şiirlerini ya tasavvufi çerçevede dile getirmişler, yada maddi aşkı ifade edensözlerine tasavvufi bir hava katarak üstü kapalı ifade etme yoluna gitmişlerdir. Hatta bu durum öyle bir hal almıştır ki, Urmiye âşıklık geleneğinin icrada kullandığı elli dört hava, Kerbela'da şehit düşen yetmiş iki kişiye atfen, yetmiş iki havaya çıkarılmıştır. Şu anda eserler elli dört hava ile icra edilmektedir. Aşk konulu şiirlerde çoğunlukla gurbetî havası tercih edilmektedir.

3. Din ve tasavvuf: Hz. Muhammed, Hz. Ali, on iki imam, vilayet gibi kavramlar başta olmak üzere dini ve tasavvufi konular âşıklar şiirlerinde yer bulmuştur. Din ve tasavvuf muhtevalı şiirler, divan ve tecnis havalarında halen icra edilmektedir.

4. Sosyal konular: Düğün, doğum, ölüm, bayramlar, seyahat, asker uğurlama gibi sosyal hayata dair her türlü konu âşık şiirlerinde işlenebilmektedir. Sosyal konulu şiirler, çoğunlukla Taciri ve Geraylı havalarıyla icra edilir.

Urmiye muhitinde âşık, elinde sazıyla dağ-tepe, düğün-dernek gezen bir tiptir. Âşık icrasını tek başına ve sadece sazı eşliğinde gerçekleştirir. Ona kaval, balaban gibi herhangi bir müzik aleti eşlik etmez. Geleneğin bu özelliği âşığın dinleyicileri eğlendirmesinden ziyade sözünün önemliliğini göstermektedir. Ayrıca eski âşık hikâyelerinde de gördüğümüz gibi âşık, sözünü ve duygularını aktarmak için bir tek

sazını eline alıp, yanında kavalcı be balabancı bulunmadan şiirini söylemeye başlar. Âşık Derviş, bu geleneği en iyi temsil eden şahıslardan biridir.

Günümüzde âşık ve şair olan kişiler oldukça nadir bulunur. Bu yüzden âşıklar genellikle Dollu Mustafa, Balovlu Miskin, Selmaslı Gul Hartun, Dede Katip, Heste Gasım, Âşık Elesker gibi kendinden önceki şair aşıkların şiirlerini söylemek suretiyle icralarını gerçekleştirirler.

Âşık, Âşık olmak için bir takım kuralları kabul ederek ve âşıklık geleneğinin bir takım kurallarına uyarak âşıklığa başlar. Âşığın, âşıklığa yönelmesi, başlaması ve yetişmesi, usta-çırak ilişkisi içinde bir eğitim süreci gerektirir. Ustalarıyla beraber düğünlere katılmaları sonucunda mahlas alıp âşık olurlar (Artun, 2009: 54).

Bir âşık adayını âşıklığa hazırlayan ilk etapta yetenektir. Âşığın ilk başta güçlü isteği ve zekâsı, yaratıcı olması, kelime hazine genişliği, şiir söyleme yeteneği ve müzik kulağının olması gerekir. İkinci etapta âşıklığa yönelmesinden ustalığa ulaşınca kadar ustalarının yanında belli bir eğitim, yetişme ve olgunlaşma süreci görmeleri lazımdır (Oğuz, v.d., 2010: 312).

Âşığın âşıklığa başlamasının büyük faktörlerinden biri, âşığın kaderinde olan gurbete çıkmasıdır. Bu kaderin muhtelif sebepleri olabilir. Şairin geçim meselesi, sevgiliyi aramak (bazen hayali de olsa), şehir hayatına meyletmek, dinleyici bulmak ve meşhur olmak hevesidir (Heyet, 1988: 32).

Urmiye âşık muhitinde ise âşıklar birçok özelliğe sahip olma şartıyla, ustalarının yanında çıraklık yapıp onlarla beraber toydan toya gezerek usta malının⁶ icrasını izleyerek öğrenmişlerdir. Genelde Urmiye muhiti âşıklarının buldukları aile veya toplum, âşıklık geleneğinin canlı olarak yaşadığı bir çevredir. Aile ilgisi ve özellikle köy çevresinin âşık sanatına ilgisi, bu muhitteki âşıkların âşıklığa yönelmelerinin büyük nedenlerinden sayılır (KK Âşık Zekeriya Meleki).

Urmiye âşıkları saz çalıp destan söylemeyi ustalarından öğrenirler. Ustalarıyla düğünlere, kahvehanelere giderler. Ustaları mecliste ayakta söylerken çırakları oturup

⁶ Ustaların söylediği destanlar ve icra şekilleri.

ustayı ilgiyle dinlerler. Çırak belli bir olgunluğa eriştikten sonra kendi başına faaliyetini sürdürür (KK Âşık Ali Garaağaçlı).

1.3.2.1. Bade İçme ve Rüya Motifi

Âşık adayının usta bir âşık olması, ya usta yanında yetişmesi ya da rüyasında bir pir elinden bade içerek âşıklık derecesine ulaşmasıyla gerçekleşir.

Âşık edebiyatında âşık adayı, rüyasında bir güzele âşık olmakla beraber, âşık olmaya gereken şartları da yine rüyasında öğrenir ve âşık olur. Rüyasında bade içerek âşıklık istidadı kazanır (Kaya, 1994: 62).

Âşığa rüyasında bade, bir pir veya din ulusu tarafından içirilir ve âşık adayı şiir söyleme yeteneği ve metafizik bilgiler kazanır (Yardımcı, 1998: 397).

Urmiye âşık edebiyatında sıkça karşılaşılan motiflerden biri de rüya motifidir. Buna göre âşık bir rüya görür ve bu rüya ile âşıklığa adımını atmış olur. Urmiye âşık mektebinde bade içmek veya “vergi verilmek” diye de bilinmektedir. Âşığın rüyasına gelen pir Hz. Ali’dir⁷. Âşık mevalisi Ali’nin elinden Cam-ı Kevser (Bade) içerek âşıklığa adımını atmış olur. Heste Gasım aşağıdaki şiirinde âşıklığa nasıl adım attığını anlatmaktadır:

Şâh⁸ âlindän içdim kâmârbâst oldum⁹

Qırx sâkiz gün Şâh Sâfi’de bâst oldum¹⁰

Onda bâyân oldu dörd kitab mână.

⁷ Urmiye Ermeni âşıklarının anlattıklarına göre bu âşıkların da rüyasına gelen pir Hz. Ali’dir.

⁸ Kırklar Cemi olarak bilinen Alevilik ve Bektaşilikte önemsenen, Muhammed’in Miraca çıktığı gün, yaptığı söylenen toplu ibadette, Şah (Hz. Ali) meclisin piridir. Âşıkların inancına göre, asıl bade Kırklar meclisinde Şah elinden içilen badedir.

⁹ Şâh âlindän içdim qâdâh mâst oldum.

¹⁰ Hasta Gasım kolu sakatmış. Kırk sekiz gün Şeyh Sefi türbesinde kalarak, mevasından ya ölmesini ya da kurtulmasını istemiştir. Hz. Ali tarafından şifa bulmuştur.

Mevla Ali veya Hızır Peygamber'in âşığın rüyasına gelip ona yol gösterme motifini de, birçok âşık hikâyesinde görmekteyiz. İncelediğimiz Âşık Garip ile Şahsenem hikâyesinde de Maksûd, odanın köşesinde ağlaya ağlaya Allâh'a yalvararak rüyaya dalarken, rüyasına Hızır Peygamber gelir, rüyasında ona bade içirir ve âşıklık derecesine ulaşan Maksûd'a Tiflis'te Şahsenem'i gösterir ve ona Garip adını verir. Hikâyenin diğer bölümlerinde ise Hz. Ali'nin yardıma geldiğini görmekteyiz.

Bazen âşıklar rüyalarında mevlaları ya da bir pir elinden dut, elma, nar veya üzüm alarak âşıklık seviyesine ulaşırlar. Âşık hikâyelerinde, Âşığa rüyasında bade içirilirse âşık emeline ulaşır. Lâkin âşığa bade verilmezse âşık emeline ulaşamaz (KK Âşık Oğlu Said).

1.3.2.2. Usta Çırac İlişkisi

Âşıklık geleneği bir usta tarafından öğretilmesi gereken bir gelenektir. Usta âşık, saza ve söze yeteneği olan bir genci çırac edindir, yanında gezdirir, ona dil, üslûp, ayak, halk hikâyesi, ezgileri, işlediği konuları, makamları ve atışma gibi teknikleri öğretir. Çırac, ustanın ölümünden sonra meclislerde, düğünlerde onun şiiirleriyle söze başlar, adını yaşatır, izinden gider (Kaya, 2000: 19).

Âşıklığa yönelip çıraclığa başlayan âşık adayları, kendilerine bu geleneği öğretecek olan bir ustaya çıraclık ederek, onun bilgi, görgü ve tecrübelerinden faydalanarak, bu sanatı icra etmede gerekli olan edebî ve meslekî terbiyeyi edindirler (Aslan, 2007: 49).

Urmiye âşık muhitinde usta-çırac ilişkisi âşık kollarında önemliliğini sürdürmektedir. Bu bölgede her usta âşığın bir kaç çırağı vardır. Usta âşık çırağını kendi yanında meclislere götürür ve ona destanları, hikayeleri, havaları, makamları, sazı, sözü öğretir. Çırac ustanın söylediği destanları ezberler. Usta âşık bildiği her şeyi çırağına öğretmez ve her zaman kendisi için bir pay bırakır. Âşıklar arasında bu tutulan bilgi

payına “Kise Dibi” denilir. Her âşık kendi ustasının dışında, başka bir usta âşıktan bilgi edinemez. Usta çırağını evlatlarından daha çok sever ve onun için emek verdiğiine göre çırağın kazandığı paraya ortak olabilir. Çırac her zaman ustaya saygı gösterir ve onun sözünü dinler. Bu gelenekte çırağın “Usta Tokatı” yemesi şarttır. Genelde çırağın ilk sazını ustası alır. Urmiye âşıklık geleneğinde usta aşık için çırağın, bakımlı, ahlaklı, bilgili, efendi olması ve âşıklığa merak göstermesi önemlidir (KK Âşık Zekeriya Meleki).

Urmiye âşık muhitinde, yakın zamanlarda, şehirleşme neticesinde usta-çırak ilişkisiyle yetişen genç âşıklar çok nadir görülmektedir ve bu da usta-çırak ilişkisinin zayıfladığını göstermektedir. Bu muhitte âşıklığa ilgi gösteren gençler hem usta-çırak ilişkisinin eskisi gibi yoğun bir şekilde devam etmediği için hem de usta âşıkların yaşlı olduklarından dolayı artık öğrenci almaya çok meyil göstermedikleri için bu sanatı kasetleri, CD’leri dinleyerek, âşık icralarını izleyerek, kitapları okuyarak öğrenmeğe çalışmaktadırlar. Genç âşık adaylarının bir kısmı da çevrelerindeki akraba veya yakınlarından ilgi görüp onlardan saz ve söz öğrenirler. Bir tek Urmiye, Hoy ve Salmas şehirlerinde usta-çırak ilişkisinin bazen devamını görmekteyiz.

1.3.2.3. Mahlas Alma (Tapşırma)

Âşıklık geleneğinde, âşıklar şiirlerinde mutlaka kullandıkları, ikinci takma ada sahiptirler. Bu ikinci ad veya mahlas ya âşığa ustası tarafından verilir yada rüyasında gördüğü, bir pir veya mürşitten alır, ya da bu mahlası kendisi seçer. Âşık şiirinin son dörtlüğünde zikir edilen mahlasa âşıklar ve halk arasında “Tapşırma” adı verilmektedir (Oğuz, v.d. , 2010: 314).

Urmiye âşıklık geleneğinde mahlas alma yerine “Tavşırma” tapşırma, emanet etme anlamında kullanılmaktadır. Âşık söylediği şiirin, son dörtlüğünde, eğer şiir kendine aitse, ya kendi ismini ya da kullandığı mahlası zikreder. Şiir başka bir âşığa aitse onun mahlasını zikredilir. Urmiye âşıklık geleneğinde bir tek Divanî havasında

tapşırma yoktur¹¹. Aşağıda Balovlu Miskin'in kendi şiirlerinde mahlasının nasıl kullandığını görmekteyiz.

Miskin deyir bâde içdim nûş oldum
Sâqinin âlindâ fârâmûş oldum
Çoh dolandım be'e ilqara tuş oldum
Tâqdir belâ idi qâzâdan mânâ

Dolandı dünyanı qanı qalmadı
Verdi şirin cânı qanı qalmadı
Kes kes qara bağrım qanı qalmadı
Miskin deyir qışdan sora yaz erbâb

Usta-çırak ilişkisinde, çırak mahlasını genelde kendisi seçer. Ancak irfan seviyesine ulaşan bir âşık, mahlası rüyasına gelen bir pir tarafından alır. Bazen de ustanın verdiği mahlası kullanır.

1.3.2.4. Saz Çalma ve Sazın Özellikleri

Saz, âşığın şiirinden ayrılamayan bir unsurdur. Âşığın şiirlerinin saz eşliğinde söylenmesine “telden söylemek”, düz konuşmayla söylenmesine “dilden söylemek” denilir. İlk âşıklar “Çoğur” adı verilen sazı çaldıkları için onlara “Çoğurcu” adı verilmiştir (Artun, 2009: 61).

¹¹ Âşık ilk mecliste ayağa kalktığı zaman, divan havası kullanır. Divan havası “hakikat, marifet, tarikat” gibi konular içerir. Âşıklar her zaman hikâyeye divanî havasıyla başlarlar.

Her milletin, ilk nağmelerini terennüme mahsus, milli bir sazı vardır. En eski ozanlık geleneğinde de sagular, destanlar okurken veya dini ayinlerde kullandıkları, en eski milli musiki aleti kopuzdur (Köprülü, 2012: 106).

Türk musiki aletleri arasında Çinlilerin Hyu-pu (Kung-hou, K.ong-heou) adı ile zikrettikleri kopuz, bozkır Türk folklorunda çok önemli yeri olan bir çalgıdır. Destanlar, kahramanlık menkıbeleri, âşık türküleri, acı tatlı hatıralar, saz şairleri tarafından kopuz çalınarak söylenirdi (Kafesoğlu, 1998: 343).

XIV. yüzyılda Azerbaycan'da “ozan” kelimesi kopuz anlamında kullanılmış ve bu aleti çalıp şiir söyleyenlere de, Ozancı denilmiştir. XV. yüzyılın ortalarına doğru ozanlık geleneği yerini âşıklara bırakmış, çaldıkları aletin adı da “Çoğur” veya “Saz” biçiminde değişmiştir (Oğuz, v.d. , 2010: 314).

Âşıkların büyük bir çoğunluğu, saz çalar, bazı âşıkların doğaçlaması vardır, sazı yoktur. Bazı âşıkların da ne sazı, ne doğaçlaması vardır ancak geleneğe uygun olarak heceyle şiir yazmaktadırlar (Kaya, 1995: 123).

Âşıklık geleneğinde, âşık saz öğrenme mecburiyetindedir. Âşıklık geleneğinde yetişmiş âşıklar arasında saz çalmayan bir âşık düşünülemez (Köprülü, 1962: 19).

Âşık saz çalmayı ustasından öğrenir. Âşık adayı ustanın yanında saz öğrenmeye başladığında, ustanın saz tekniğini benimsemek zorundadır. Ancak, bu durum usta olana kadar devam etmektedir çünkü ileride kendisine özel bir saz tekniği yaratabilir. Bazı âşıklar usta âşığın yanında değil, ya kendi çabalarıyla ya da saz kurslarına giderek, saz çalmayı öğrenir.

Urmiye âşık muhitinde, halk arasında bağlama, popüler bir müzik aleti olmasına rağmen, âşıklık geleneğinde, geçmişten günümüze bağlama hiç kullanılmamıştır. Urmiye ekolünde âşıklar, kopuzu kullanırlar. Ancak âşıklar arasında sazın ismi “kopuz” olarak değil, “âşık sazı” ismiyle anılır. Genellikle sedefkârî işlemeli olan Urmiye sazında dikkati çeken en önemli hususlardan biri de, sazların üzerinde yer alan ay

yıldızdır. Âşıkların çoğu bu ay yıldızı Turancılık fikrinin simgesi olarak görmektedir. Türk bayrağı da dahil olmak üzere bazı Müslüman ülkelerin bayraklarında yer alan ay yıldız İslam'la özdeşleştirilmiştir.

Urmiye âşık geleneğinde, âşık sazını kimseye vermez. Ancak eskiden iki âşık arasında yapılan değişimde, kazanan kaybedenin sazını almış. Kazanan kişi sazı alıp götürebileceği gibi, sazı iade etme nezaketini de gösterebilirmiş.

Dede Korkut zamanından beri saz kutsallığını korumuştur. Bugüne kadar da, âşığın sazı manevi yük taşıyan kutsal bir alet sayılmıştır. Eski ozanlık geleneğinden kalan sazın kutsallığı ve sihirli olmasının izleri hala Urmiye âşıklık geleneğinde kopuzda görülmektedir. Urmiye mektebinde saz irfanî ve kutsal bir alettir.

Urmiye âşıklık geleneğinde âşık bir mürşittir. Halka söz öğretme vazifesini duyar. Bu gelenekte, âşığa göre saz ikinci sıradadır. Asıl olan sözdür. Bu yüzden bu mektepte âşık sazını çalıp, durup söze başlar.

Urmiye ekolünde kopuz yedi tel ve on dört perdeden, iki önemli bölüm çanak ve saptan ve dokuz kulaktan ibarettir. Sazın sapı ceviz ağacından ve çanağı da dut ağacından yapılır. Çanağın ceviz ağacından yapılmasının nedeni, tellerden çıkan sesin daha güzel olması içindir. Âşık saz ayarını gırtlığına göre belirler. Saz ayarında sol ve la notaları kullanılmakla birlikte, çoğunlukla sol tercih edilir (KK Âşık Dehgan).

Urmiye âşıklık geleneğinde, âşıklar, meclislerde sazlarını omuzlarına asarak, göğüslerinin üzerinde tutup, ayakta çalarlar. Dinleyicilerin aralarında dolaşarak bütün seyircilere hitap etmek, onlara yakından ilgilenmek gayreti içerisinde olurlar. Urmiye usta âşıklarının her biri kendine ait özel saz çalma tekniğine sahiptir. Her usta âşık kendine mahsus pencesi¹² vardır.

¹² Pence/Peñce: Yırtıcı hayvanların ön ayaklarının parmaklarıyla tırnakları.

1.3.2.5. Destan Söyleme

Kanaatimize göre, Azerbaycan âşık muhitinde kahramanlık ve muhabbet hikâyelerine “Dâstân” adı verilmiştir. “Dâstân” kelimesi Farsçadır ve âşık edebiyatında hem kahramanlık hikâyelerini (destan), hem de aşk hikâyelerini içerir.

Âşıkların anlattıkları halk hikâyelerine, Azerbaycan’da “Destan” denilir. Bu hikâyelerin normal hikâyelerden farkı nazım-nesir bir arada olmaları ve manzum kısımlarının saz eşliğinde söylenmesidir. Halk hikâyeleri derken; kahramanlık hikâyeleri, aşk hikâyeleri, belli âşıkların hayatları ve hayat maceralarını anlatan hikâyeler kastedilir (Artun, 2009: 69).

Destan uzun olur ve anlatması bir gecede bitmez, bazen aylar sürer. İran Azerbaycan âşıkları kahvelerde, düğünlerde ve âşık meclislerinde destanlar anlatırlar. Âşık ne kadar fazla destan bilirse, o kadar yetenekli ve bilgili sayılır. Çok ve çeşitli halk hikâyeleri bilen âşıklara “Destancı Âşıklar” adı verilir.

Urmiye âşıkları destan söyleme hususunda çok yeteneklidirler. Hatta İran Azerbaycan âşık muhitlerinin arasında, Urmiye âşık muhiti destan yaratma hususunda ilk ve merkez sayılır. Tufarganlı Abbas Destanı, Abdullah Han ve Cehan destanı, Kurbanı destanı gibi birçok önemli destan Urmiye mektebinde yaratılan destanlardır.

Urmiye âşıklık geleneğinde destan kelimesi yerine “Söz” veya “Sohbet” kelimeleri de kullanılmaktadır¹³. Destan bilen veya destancı âşıklara da söz bilen veya sohbet bilen âşıklar denilmektedir.

Urmiye âşıklık geleneğinde, eskiden yılın her günü için bir destan varmış. Toplam üç yüz altmış beşe yakın destan vardır. Ancak günümüze kadar sadece kırk sekiz tanesi yaşayabilmiştir. Hali hazırda bu muhite mensup olan âşıklar, ortalama yirmi-otuz arası destan bilirlir. Urmiye âşıkları eski bilinmiş hikâyelerin dışında kendi tasnif ettikleri hikâyeleri de bulunur. Âşık hikâyeyi saz eşliğinde anlatırken, bazen kendi

¹³ Kurbanı Sohbeti: Kurbanı destanı

yorumlarını ve tasniflerini ekleyerek hikâyeyi değiştirebilir, bu âşığın maharetini gösterir.

Eskiden bu bölgede, düğünler yedi günden, kırk güne kadar sürermiş ve âşık bu süre içinde destan anlatırmış. Ancak şimdiki düğünlerde âşıklar sadece “Terif”¹⁴ havası ya da bir destanın sadece eğlenceli ve lirik bölümlerini söylemektedir. Hatta bazen âşıklar toy meclislerinde destan değil, sadece âşık şairlerin şiirlerini icra etmektedirler. Bu da şimdiki zamandaki düğünlerin az sürdüğünü ve âşığın destan anlatmaya yeterli zaman bulamadığını göstermektedir (KK Âşık Nebatali Alizade).

Abbas ile Gülgez, Ahmet İbrahim, Alişah ile Huriliga, Alihan ile Peri, Aşkın Şah, Baba leysan ile verga, Bey Astan, Bezenoğlu Mehemmet ile Peri, Emrah ile Huriliga, Emrah ile Selvinaz, Endelib Mirza ile Gızıl Gül, Genber ile Mahmud, Garib ile Şahsenem, Göyçe Kızı, Gulam Heyder, Gulam Kemter ile Senaver Gülüzar, Heyder ile Behram, Hurşit Bey, İlyas ile Mehri, Kelbi ile İnsaf Peri, Kelbi ve İnsafi, Kemter, Kemter Yusuf, Kerem ile Aslı, Kurbanı ile Peri, Kurdoğlu, Latif Şah, Leyli ile Mecnun, Mehemmet Han ile Şaheste Peri, Mehemmet ile Terlan, Mir Mahmut ile Sara, Necef ile Perizad, Pehmur Şah, Saadat ile Sayyad, Seydi ile Peri, Şah İsmail ile Arap Üzengi, Tahir ile Zühre, Türkoğlu ile Mehri, Ululu Kerim, Valeh ile Zernigar, Köroğlu hikâyelerinin on dört kolu: Âşık Cunun Seferi, Ayvazı Getirme Seferi, Bağdat Seferi, Bolu Beyi Seferi, Demirci oğluyu Getirme Seferi, Derbent Seferi, Erzurum Seferi, İstanbul Seferi, Köroğlu'nun kocalığı, Rum Seferi, Tercan Seferi, Tokat Seferi, Türkmen Seferi. Urmiye âşık muhitine mensup âşık dâstânlarından bazılarıdır.

1.3.2.6. Âşığın İcrası

Urmiye âşık muhitinde, Kahvehaneler âşık ocaklarıdır. Âşıklar bu kahvehanelerde eğitilip, ustalık derecesine ulaşırlar. Âşık şiiri yazan şairler, âşıkları

¹⁴ Gelin, damat ya da seyircilerin vasfında söylenen âşık havalarıdır.

sevenler bu kahvehanelere toplanıp âşıkları dinlerler. Diğer bölgelerden gelen âşıklar bu kahvehanelerde toplanırlar. Kahvehaneye gidenlerin bir kısmı şairlerdir. Kahveye giden seyirciler kendileriyle bir defter götürüp kahvehanede duydukları şiirleri ve rivayetleri o deftere kaydederler (KK Ahmad Asadi).

Urmiye âşıklık geleneğinde âşık, kahvede otuz, kırk seyirci ile icrasını gerçekleştirir. Seyirciler yuvarlak bir şekilde kahvede oturup ayakta olan âşığı dinlerler. Âşık ayakta meclisi dolaşarak sazını çalıp sözünü anlatır. Âşık sazıyla, sözüyle mecliste bir şevk uyandırır. Sonra yuvarlak şeklinde oturanlar sırayla şiirler söyleyerek meclise katılırlar. Bu sıra tekrar başa döndüğünde meclis biter. Urmiye âşıklık geleneğinde âşığın icrası, tekke-derviş meclislerinin icra şeklini esas almıştır. Urmiye’li genç şair, Ahmad Asadi, Urmiye âşık muhitinin atmosferini şiirinde şu şekilde anlatır:

Qırxlar mäclisində äyläşän dostlar
Män häq için yana yana gälmişäm
Bir quş idim âzäd gäzärdim bâğı
Yârdan ötrü ben divânâ gälmişäm

Tanrı haqdır zülm eylemez quluna
Münkir olan doğru gälmäz dilinä
Âgâh olun häq eşqinin yoluna
Yanmaq için bir pârvânâ gälmişäm

Yeddi beşä çün bağlanıbdır belim
Qılinc vursaz yalan söylämäz dilim
Münkir olmam doğransam dilim dilim
Dilim bir dervişäm qana qana gälmişäm

Mâclis içrâ hâr kâs durar yerindâ
Hâq âyandır on birindâ ,birindâ
Sâdıq olan qalmaz hûşû sârindâ
Mân onunçün bir divânâ gâlmışâm

İnsân olan qâil olar ibrâtâ
Çün istâmâz düşâ âhâ hâsrâtâ
Qâfil olma bax haqdaki qudrâtâ
Dün yox ikân bugün Cânâ gâlmışâm

Urmiye âşıklık geleneğinde, âşık mecliste ilk ayağa kalktığında Divanî¹⁵ havasıyla icraya başlar. Divanî havası kendi içinde “Kesme Divanî”, “Şah Hatayi Divanî” ve “Bahri Divanî (Osmanlı Divânî)” olarak üç kola ayrılmaktadır. Âşık başlangıçta bu üç havadan birini okuması gerekir. Divanî havası âşığın anahtarıdır. Diğer bir ifadeyle âşık meclisin kapısını bu hava ile açar. Divanî havasıyla söylenen şiirler on beş hecelidir. Çoğunlukla tercih edilen Kesme Divanî havası ya da Şah Hatayi Divanî havası âşığın sesinin yumuşamasına yardımcı olur. Bahri Divanî havası sazın boğaz kısmında okunduğu için tizdir ve icra ortalarında okunulması tercih edilir. Divanî havasından sonra söylenen Tecnis ve Rubai havaları hariç Divanî havası, söylenecek olan destanın konusuna göre hüzünlü ya da lirik içerikli olarak değişmektedir. Destan eğlenceli konular içerirse âşık “Şuh Divanî” söyler. Aşağıda Şuh Divanî havasına, Mehmed Han dâstânından bir örnek verilmektedir:

Mân çağırram o movlânı eylâsin Divan gözâl
Qaşların misli cälladdır alır cânımı gözâl
Heş görmädim bu dünyada bablı gedsin babına

¹⁵ Divânî (Hz. Muhammed, imamet, vilayet, hakikat, marifet, şeriât, insaniyet, tarikat vb.) gibi dini konuları içerir. Divânî havasını söylemek için âşığın din ve irfan konularını iyi bilmesi ve bilgili olması gerekir. Âşık Divânî söyleme yeteneğine sahip değilse, icraya Koşma ile başlar.

İlahi'nin yazgısıdır yaxcıya yaman gözəl

Kesme Divanî, Şah Hatayi Divanî veya Bahri Divanî havalarıyla icra edilebilen bir şiir örneği.

Qâdir Allah dâdâ yetir bağa borgan hardadı
Sal uçur irfan göyündän şah-ı terlan hardadı
Şexde vurdu gülistânı lâlälär qan ağladı
Här yan oldu gäm buludu şems-i taban hardadı

O vaxt ki biz yazıx oldux here çehdi bir yana
Bilmädix vähdät dâdin üz göndärdix üsyâna
Qurân bizi qardaş edib xâin oldux peymâna
Tähd-i Şäcär'dä bağlanan ähd ü peyman hardadı

Qırıldı vähdät tänâbı qäddimiz oldu kämân
Bäs nec'oldu damarlarda hissi geyrät hissi qan
Xurafat tuttu dünyânı za' fä yeddi din iman
Göz saraldı intizârdan Sahib Zâmân hardadı

Dädä Kâtib qorxma danış söz soraye saxlama
Başdaki illät tapıldı lärzä düşär ändâma
Yähüdiyät tuğyân edib zärbä vurar İslâma
Küfrü-şiken qävî-päncä Şiri Yäzdân hardadı.

Âşık Divanî havasından sonra icraya “Tecnis” havasıyla devam eder. Tecnis havası kendi içinde “Sade Tecnis” ve “Cıgalı Tecnis” olarak iki kola ayrılır. Tecnis havası on bir hecelidir, en çok altı ve en az üç dörtlükten oluşur. Bu havada, mistik konular dile getirilir. Bu hava ile, kullanılan şiirler genelde cinastır. Aşağıda her iki Tecnis havası için örnekler görülmektedir:

Sade Tecnis:

Başına döndüğüm mänim cânânım
Âh çehsäm yetişir bir nâlâm sänä
Mähbûbumsan män kimä yalvarım
Yäqinimdir yalvarır küllü Âlâm sänä

Qırklar mäclisindä quşandın tâcä
Derdi olan gälär sänä älâcä
Vardın häq yoluna geddin Me' râcä
Çehdilär mäläklär säf sälâm sänä

Cıgalı Tecnis:

Qaşın cälläd kirpiklärin älvânî
Gözlärin cânımı yaralı suna
Äzizinäm älvânı
Yanaqların älvânı
Ağ ällärin boyadın
Al qanılan älvânı
Yaşıl üstän giyinmisän älvânı

Çekmisän üstündän yâr alı suna.

İntizârsan özün yetir yârâ sän
Sır sözünü bildirgilän yârâ sän
Äzizinäm yaräsän
Tıĝ al baĝrım yaräsän
Bülbül şirin canını
Nisâr etdin yârâ sän
Elä vurdun üregimä yaräsän
İlläracän qoydun yaralı suna.

Kirpiklärin birbir çek at dârinä
Şamamalar dustaĝından dârinä
Äzizinäm dârinä
Xânâsinin dârinä
Şâhin vurdu
özün saldı dârinä
Laçın qıyınaĝında yaralı suna.

Âşık Tecnis'ten sonra "Peşrov"¹⁶ denilen kısma geçer (KK Âşık Dehgan). Bu kısımda "Üstâd-nâme" adıyla bilinen bir kaç rubai okur. Bazen bu rubailerde okunan dörtlüğün son mısrasının son kelimesiyle diĝer dörtlük başlar ve bu şekle "Qarından Çıkma" adı verilir. Âşık icrasında dilerse bir, iki hatta üç tane üstâd-nâme söyleyebilir. Ancak meclisin zamanını fazla tutmamak için sadece bir üstâd-nâme söyler. Üstâd-nâme genellikle hikemi konular içerir. Üstâd-nâme, âşığın üstadının şiiri yada çok deĝer

¹⁶ Peşrov: Öncü.

verdiği başka bir üstâd âşığın şiirinden ibarettir. Aşağıda bir üstâd-nâme örneği görülmektedir.

Âlämin sârvârisân Xâtâm-i Ânbiyâ
Görsät cämâliyîn bir günü yubat
Qâddin reyhânâdi lâlä läblârin
Ämmâyâ häyât, yaraddı qudrât

Qudrâddân yetişdi sänâ cân fädâ
Cäbrâyil vähy gätirdi yetirdi nidâ
Me´râca gedändä häbîb-ı Xudâ
Be izni ähäd be nûri rähmät

Nûri rähmät gälmäğini bildilär
Mäläklär säf säf olub durdular
O dämkiä nûra sicdä qıldılar
Buyurdu ismi Mähämmäd verin sälävât

Sälävâtı verin getsin o lâmäkânâ
O däm mehmân oldu Qâdir-i Sultânâ
Buyurdu yaxcı saxla sırrıyın salma beyânâ
Göndärdi âyät oxusun ümmät

Ümmätlär oxurlar o däm Qurânı
Onda bâyân olub häqqin divânı
Mähämmäd mürsäli dinin sultânı

Be izni âhâd zâtı hünärmänd

Zâtı hünärmänddi be izni âlâ

Şâms ü qâmâr cämâlîyın mehr ü mâh

Mâhşâr günü Mustafâ'yâ ol pânâh

Bi qâzi âl hâcât bi âräf süfât

Üstâd-nâme bittikten sonra âşık önce Hz. Peygambere salavat gettittirerek¹⁷, sohbeta başlar. Bazı âşıklar hikâyeye başlamadan önce sesi yumuşatmak için yine “Peşrov” olarak bilinen bölümde Geraylı veya Taciri havasıyla hikâye ile ilgili olmayan her hangi bir konudan olursa olsun, bir kaç şiir söyler. Bunlardan sonra âşık, esas bölüm olan hikayeyi anlatma kısmına geçer.

Âşık “Divanî” havası ile başladığı icrasını “Destan Havası” ile sona erdirir. Destan havası “Terif Havası” olarak da bilinmektedir. Âşıklar Düğünlerde meclisin sonunda, geline, damada, seyircilere veyahut bir yiğide, ülkeye, millete veya şehre atfen Destan veya Terif havasını okurlar. On altı hecelidir. Genelde hareketli ve neşeli bir havadır. Bu hava en fazla üç bentten oluşmaktadır. Aşağıda bir kaç Destan örneği görülmektedir.

Dälâlî¹⁸ bir dövrân açıb Şah Abbas dövrânı kimin

Yanında var oğlanları Azärbaycan xâni kimin

Zeynâlabdın Bâi bâzänmiş Misrin sülâtânı kimin

Hâr tärâfâ çağar saldı Süleyman fârmânı kimin

Yetmiş iki millät cäm oldu Äläsäd Divânı kimin

...

Bugün bir dilbâr görmüşäm bänzir hûri qılmana qız

¹⁷ “Peygambärin gül cämâlinä âşkili bir sälâvât çeviddir”.

¹⁸ “Delalı” bir pehlivanın ismidir.

Axıddın çeşmin yaşını döndäribsän giryâna qız
Aldın äqlimi sârimdän sän mäni mäcnûn eylädin
Dolandırdın sähräläri oldum däli divânä qız

Bir Şehire atfen Destan havası örneği:

Ey ağalar tärif deyim paytäxti äziz Tehran'a
Dästân olsun qoy deyilsin şöhräti düşsün här yana
Ağ märmärdän sâxtumânlar keçilib gedir âsmana
Urûh verir xästälärä cansızlar gälir câna
Çar täräfdän tirâhänlär yol salıb gedir Tehran'a

Çekilib xıyâbânlar här birisi bir tähärdi
Mâşınlar iki märtäbä äcäb görmäli şähärdi
Yayı qışı bälli olmaz hämmäşä fäsli bahärdi
Küçälär çir çirovgan gecälär misli şähärdi
Heşkim sora geridämmäz düşsä güzârı Tehran'a

Tehran'ın bärâbäri yoxdu cähânda nä deyim
Pârisi çox eşidmişäm xoşdu sâfâsı nä deyim
Ankara Bağdat İstanbul böyük şähärdi nä deyim
Asiya Urupa Häläb hammı bir olsa nä deyim
İngilis de çıxabilmäz seyr ü sâfâda Tehran'a.

1.3.2.7. Atışma (Deyişme/Bağlaşma)

Âşıklık geleneğinde âşıkların birbiriyle manzum olarak söyleşmesi çok eskilere dayanmaktadır. Atışma âşıkların saz eşliğinde, karşılıklı şiir söylemesi, verilen bir ayağa uygun olarak aralarında yaptıkları sazlı, sözlü yarışma demektir (Kaya, 2000: 26).

Âşıkların, dinleyiciler karşısında deyişme sırasında, birbirini iğneleyici fakat mizah çerçevesi içinde söyleşmeleridir (Yardımcı, 1999: 192).

Urmiye âşık muhitinde “Atışma” fiiline karşılık olarak “Bağlaşma” fiili kullanılmaktadır.

Eskiden padişahlar, paşalar kendi âşıklarını rakip âşıkla atıştırarak, rakibin kazandığı durumda ona istediğini verirlermiş ve bu gelenek bir çok âşık hikâyesinde de anlatılmıştır.

Şimdilerde bu gelenek, artık gerçek anlamını kaybetmiş durumdadır. Bu gelenek günümüzde, daha çok gösteriş amaçlı yapılmaktadır. Urmiye âşıkları atışmada hangi şiirleri okuyacaklarını artık önceden planlayıp ona göre atışmayı icra etmektedirler. Bu bölge âşıkları arasında dostluk ilişkilerinden dolayı atışma yaparken artık eskisi gibi kazanan kaybedenin sazını almamaktadır. Balovlu Miskin’le Salmas’lı Qul Hartun’un bağlaşma örneği aşağıda verilmiştir.

Qul Hartun (XIX. yy.):

Sähär sähär bir çarşıya uğradım
Orda bir dällâl var çağırır härrâc
İhtiyâcâ gälmir xanılan sultân
Meydânda cäng edir qoç ile erkâc.

Gälib bu meydanda dura bilärsän
Oxunu kämâna qoya bilärsän

Görsän ki düşmânı vura bilärsän
Dön orda düşmânı cıda ilen sanc

Salmas'lı Qul Hartun nä desin dahi
Boynuma gätirdin külli günâhi
Väsfini söylädin da bäsdir dahi
Atanı oğluna eylämä muhtâc.

Balovlu Miskin (XIX. yy.):

Xudam bändäsinä belä buyurdu
Gedäsän Mäkkä'yä eylâyäsän Hâc
Tutasan orucu qılasan namâz
Qiyâmât günündä olmazsan muhtâc

Hayxırdı däryâya käsildi säsi
Münkir olanların dutuldu yâsı
Duldul'un yiyäsi Qänbär ağâsi
Qurşandı qılınca, sārâ qoydu tâc

Dolandı dünyâni hasâr eyledi
Münkir olanlara izhâr eyledi
Çekdi qatâr ilen nisâr eylädi
Ağam Şah-i Märdân doyurdu min ac

Ay Balovlu Miskin bir fikir eylä

Oruc tut, namâz qıl, bir şükür eylä
Beş gün bu dünyâda bir fikir eylä
Ölçärlär kâfänin beş arşın qulac.

Âşıklar atışmalarda genelde kimsenin bilmediği, bir sır gibi içlerinde tuttıkları şiirleri kullanırlar. Bu şiirler âşıkların zor durumda kaldıkları zaman kullandıkları şiirlerdir. Bu şiirler genelde Gıfılbend, Bağlama veya Dodag Değmez Tecnis, Dodag Değmez Divan'dır.

1.3.2.8. Doğaçlama

Doğaçlama âşığın saz eşliğinde irticalen şiir söylemesi demektir. Âşıkların önemli özelliklerinden olan doğaçlama sanatı, Urmiye âşıklarında da görülmektedir.

Doğaçlama terimi, saz şairlerinin atışma, karşılaşma esnasında ortaya şiir çıkarma, birini tanıtmak üzere veya herhangi bir konuda irticalen dörtlükler meydana getirme ve oluşturulan bu ürünlere ezgi koşma, anlamı vermektedir (Arvas, 2007: 3).

Urmiye âşıklık geleneğinde âşıklar, çoğunlukla Terif havasıyla şiir söylerken doğaçlama şiir söylerler. Doğaçlamada söylenen şiirler "Goşma" adıyla da bilinir.

1.3.2.9. Mecliste Âşıktan Hava Talebinde Bulunma

Urmiye âşıklık geleneğinde âşığın en önemli özelliklerinden biri de meclisi iyi idare etmesi ve tüm seyircilerle ilgilenmesidir. Genelde toy Meclislerinde bulunan dinleyiciler, para vermek şartıyla âşıktan herhangi bir havayı okumasını isteyebilirler. Bu noktada âşık talep edilen makama uygun olarak bir şiiri söyleyerek maharetini gösterir. Örneğin genelde acı, hüznün ve ayrılıkların terennüm edildiği gurbeti havasıyla

neşeli bir şiiri söylemesi uygun düşmez. Böyle bir durumda, makam hüznü fakat şiir neşeli bir üsluba sahip olmakta ve bu âşıklık geleneğinde yadırganan bir husustur. Kısaca, âşıklık geleneğinde şiir ve hava daima birbiriyle uyum göstermelidir.

Âşık ayakta divan okuyarak icraya başladığını, tecnisle sesini yumuşattığını, ardından bir üstâd-nâme ve dilerse bir de taciri okuyabileceğini zikretmiştik. Bu aşamalardan sonra dinleyiciler âşıktan kendi isteklerine göre bir hava okumasını talep edebilirler. Bunu “ Âşık bana bir Cemşidi¹⁹ veya Bir Ehberi²⁰” vb. oku diyerek dile getirirler. Ayrıca mecliste dinleyiciler âşığa verdikleri para karşılığında orada arkadaş veya tanıdıkları kişilerden birinin sağlığı için hava talebinde bulunabilirler. Âşık bu bölümü Destan “Terif” havasıyla icra eder.

Kahvehanelerde âşıktan para karşılığında hava isteme talebi çok nadir görülen bir durumdur. Kahvelere gelen seyircilerin çoğu söz bildikleri için, âşık icrasını bitirdikten sonra veya bazen icranın ortasında, âşık sazının eşliğinde kendi bildikleri havaları söylerler. Bazen de âşık kendisi seyircilerden birini kendi seçtiği havayı okuması için seçer. Bazen de havalar âşıkla beraber söylenir. Bu durumda âşık bir bent söyledikten sonra bir sonraki bendi seyircilerden biri söyler.

1.4. Urmiye Âşıklarının Saz Havaları

Urmiye âşıklık geleneğinin kendisine özel havaları vardır. Urmiye ekolünde, yetmiş iki âşık havası bulunmaktadır. Bununla birlikte Anadolu başta olmak üzere diğer bölgelere ait havalarla da icralar yapılmaktadır. Âşıklar, genelde havaların çoğunu ustalarından öğrenirler. Bir âşığın yetmiş iki havanın tamamını bilmesi pek mümkün değildir. Bazı havalar da ustalarca söylenmediğinden dolayı, çıraklar tarafından öğrenilememiş, bu yüzden günümüze kadar intikal edememiş, sadece isimleri kalmıştır.

¹⁹ Cemşidi Havası

²⁰ Ehberi Havası

Urmiye ekolünde, Divanî, Tecnis, Urmiye Güzellemesi, Taciri, Hicranî, Geraylı, Hoy Emrahisi, Urmiye Emrahisi ve Şah Hatayi havaları en çok kullanılan havalardandır.

İran Azerbaycan bölgesi âşıkları, eskiden daha fazla sayıda havayla icra yapmaktalarmış. Günümüze kadar bulunan bir kısmı kaybolmuş ve bulunanların sadece elli dört tanesi, bu güne intikal edebilmiştir. Safeviler döneminde dini baskılardan dolayı ve müziğin haram sayılması yüzünden, bu sayı yetmiş iki olarak ifade edilmiştir. Bu baskılar öyle bir dereceye varmıştır ki Şah Tahmasıb kendi oğlunu sırf Sentûr çaldığı için katlettirmiştir. Bu sayı Kербela'da şehit düşen yetmiş iki kişiye denk getirilmiş ve bu sayede âşıklar icralarına sürdürebilme imkânını bulmuşlardır. Başka bir düşünceye göre de eski halkın “yetmiş iki dil ve yetmiş iki millet” diye inandıkları düşünceye göre bu âşık havaları yetmiş iki sayısına ulaşmıştır (KK Âşık Ali Garaağacı).

Urmiye âşık muhiti âşıklarının saz havalarının ahenginde, Azerbaycan ve Anadolu âşık havalarının ahengini duymak mümkündür (Kafkasyalı, 2005: 118). Urmiye âşık muhitine mensup âşık havalarından bir kaç örnek:

Divanî, Kesme Divanî, Şah Hatayi Divanî, Bahri Divanî (Osmanlı Divanî), Tecnis, Taciri, Kars, Kurbeti, Dih Dabanı, Geraynı, Bendayi Hicranı, Gülşeni, Dol Hicranı, Haçahaldarı, Siyastapol, Ağahani, Ovçu Geraylısı, Cemşidi, Müselman Keşkûlisi, Kesme Hicran, Urmu Karabağısı, Se Mahi, Dora Hanı, Nesrullahi, Halebi, Şekeryazı, Şaki, Hoy Emrahisi, Emrahi, Kesme Kerem, Dubeyt, Hemedan Geraylısı, Ekberi, Behmeni, Türkeme Güzellemesi, Osmanlı Şarkısı, Urmu Şarkısı, Rûhâni, Herbi, Zarinci, Misri, Sulduzu, Cıgalı Tecnis, Muhteremi, Paşam Koşdu, Göyçe Güzellemesi, Penahi, Geraylı, Şelol, Revze Güzellemesi, Urmu Güzellemesi, Destan

1.5. Urmiye Âşıklarının Kılık Kıyafetleri

Urmiye âşıkları genelde icra için buldukları düğünlerde, toplantılarda ve âşık meclislerinde, o bölgenin âşıklarına mahsus kıyafetlerini kullanırlar. Bu kıyafet dizlere

kadar uzunluğu olan ve üzerine kemer takılan bir mantodan, pantolondan, uzun ince siyah çizmeden ve bir şapkadan ibarettir.

II. BÖLÜM: URMİYE ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE BİÇİM VE TÜR

2.1. Azerbaycan-Urmiye Âşık Şiirinde Biçim ve Tür

“Tür”, iç, muhteva, “Şekil/Biçim” ise, dışa ait öğeleri taşımaktadır. Halk şiirinde şekil veya biçim dışardan görülebilir özellikleri içine almalıdır. Bu özellikler ise, kafiye örgüsü, nazım birimi, vezin ve şiirin hacmi (mısra, beyit veya dörtlük sayısının azlığı veya çokluğu) olabilir. Halk şiirinde nazım şeklinin unsurlarını belirledikten sonra, nazım türlerinin birbirlerinden ayrılmasında ise, iki temel unsurun konu ve ezgi olduğunu kabul ederiz. “Biçim” kavramının karşılığı olarak, şekil, “tür” kavramının karşılığı olarak nev ve “makam” kelimesinin karşılığı olarak hava, ezgi kelimelerini kullanabiliriz (Oğuz, 2001: 11-15).

Azerbaycan sahasında bazı araştırmacılar “şekil” ve “nev” kelimeleri karşılığında forma, numune, görünüş, biçim, kuruluş, tip, yapı, tarz, janr, nev, çeşit gibi farklı anlama gelebilecek kelimeleri de kullanmaktadırlar (Aras, 200: 3).

Azerbaycan halk şiiri tür ve şekil incelemelerinde, Anadolu’daki karşılığıyla “nev” den, “tür” ü mü “şekil” i mi yoksa ikisini birden mi kastettiği anlaşılmaz ve bu konuda bir terminoloji sorunu ortaya çıkar. Azerbaycan halk şiiri nevlere, kimisi hece ve kafiye gibi dış unsurlara, kimisi de konu, muhteva gibi iç unsurlarına göre ad alır (Hekimov, 1987: 57).

Âşık Mahmûdi’den aldığımız bilgilere göre, Urmiye bölgesi âşık şiirinde, üç belirgin nazım şekli bulunmaktadır. Ancak nazım türleriyle ilgili bir sınıflandırma henüz yapılmamıştır. Bu nazım şekillerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Divân: On beş heceli şiirler, uzun şiirlerden ibarettir.
2. Qoşma: On bir heceli şiirler, genelde cinaslı kafiyeli şiirlerden ibarettir.
3. Geraylı: Sekiz heceli şiirler, kısa yaprak şiirler de denilir.

Milletin diline en uygun ölçü olan, hece ölçüsü, âşık edebiyatının ölçüsünü teşkil etmiştir. Hece biçimlerini belirleyen en önemli unsur kafiyedir

¹. Âşıklık geleneğinde ayak ve kafiye ustalığı atışmaların galibini belirleyen en önemli öğedir. Âşık şiirinde nazım birimi olarak dörtlük kullanılır. Âşık edebiyatı iki türe ayrılır bunlar şiir ve anlatı türleridir (Artun, 2009: 115-116).

Âşık şiirinde dört dizeden meydana gelmiş olan parçaların birliğine “bend” veya “hane” adı verilir. Urmiye muhiti âşık şiirinde ise bentlerin birliğine “Gatar” adı verilir.

Âşık şiirinde, heceli ve aruzlu biçimler olarak iki bölüme ayrılıp nazım-nesir karışımı olan destanı, anlatı türü; güzelleme, koçaklama ve ağıtı, duygulu şiir türü; atışma ve muammayı ise, yarışmalı şiir türü olarak değerlendirebiliriz (Boratav, 1973: 25).

2.2. Azerbaycan Âşık Şiiri Türleri

2.2.1. Bayatı

Türkiye’deki karşılığı Mani, Irak Türkmenleri arasındaki karşılığı ise Hoyrat olan Bayatı, Azerbaycan’da âşık şiirinin şekilleri arasında zikredilir. Bayatı yazan en önemli âşıklar ilk sırada Sarı Âşık olmakla beraber, Âşık Ezizi, Âşık Emani, Zabit, Lele, Mezlûm, Bikes, Âşık Peri’dir. Azerbaycan halk edebiyatında lirik türün en geniş yayılmış türlerinden biri bayatıdır (Boyras, 1996: 177-194).

¹ Dörtlüklerde, ilk üç mısra da oluşturulan kafiyelere kafiye veya uyak denilir. Dörtlüklerin son mısrasında ses birliği sağlama esasına dayalı olarak meydana getirilen kafiyelere de ayak denir. Âşık şiirinde ana kafiye “ ayak” adı verilir (Kaya, 2000: 34). Saz şairlerinin manzumelerinde bentleri birbirine bağlayan mısraların kafiyelerine “ayak” denir (Özön, 1954: 27). Azerbaycan’da âşık tarzı şiirde dörtlüklerden sonra gelen ve dörtlükle kafiyeli yarım mısraya ayak denir (Hacıyeva, 1999: 17). Aşağıda örneğini görmekteyiz:

Âşık elesger’im soruşsan adım
Huş başımdan gedip yoxtur savâdım
Sözle metlep yazmak değil murâdım
Arife eyhamnan yazaram rufat

Gedrin olsun sat.

Bayatı dört mısradan oluşur. Birinci, ikinci ve dördüncü mısralar kendi aralarında kafiyelidir. Üçüncü mısra ise serbesttir. Yedi hecelidir (Veliyev, 1985: 147-148).

Âşiq qaynadım daşdı
Hicrân dâftârin aşdı
Fälâk güclü män gücsüz
Başımı alıb qaşdı.

Män aşiq yâsâmânsiz
Bağlarız yâsâmânsiz
Män oldum gülâ häsrât
Gülşânsiz, yâsâmânsiz

Âşiq Qurban görâ nâ
Qurban, saçın hörâ nâ
Män ki sâni görmirâm
Qurban sâni görâ nâ

Män aşiq bu dağ haray
Gâm mâni budaq haray
Könül istâr âl yetmâz
Äyilmâz budaq haray

(Sarı Âşık, XVI. yy.)

Sazı alabilmirâm
Alıb çalabilmirâm
Gedirsân tez qayıt gäl

Sänsiz qalabilmiräm

Sazı Alana qurban

Alıb çalana qurban

Mäni yaman günümdä

Yada salana qurban

Män âşıq saz alanda

Älinä saz alanda

Könlüm yaman darıxar

Mühebbät azalanda

Män âşıqam saz göndär

Bämin zirin yaz göndär

Qar buran darıxdırdı

Ürägimä yaz göndär

(Süleyman Haşimzade, XX. yy.)

2.2.2. Goşma

Anadolu'daki Koşmanın Azerbaycan'daki karşılığı Goşma'dır. Anadolu sahasında olduğu gibi Azerbaycan'da da goşmalar on bir heceli olup, 6+5 veya 4+4+3 şeklinde duraklı olurlar. Goşma üç ile on üç dörtlükten meydana gelir. Goşa Yarpaq Goşma, Tekrar Misralı Goşma, Dudak deymeş Goşma, Goşma Müstezâd, Oyaglı Goşma, Yedekli Goşma bu nevin çeşitlerindedir (Oğuz, 2001: 80).

İnsan oğlu yalançıya yar olma

Yalançılar sidâqâti nâ bilir?

Ya dost tutma yada dostu unutma

Dostu satan şirâfâti nâ bilir?

Âqil insan gördüyündän qazanar
Bu günün düşünär sabahın qanar
Hâyâ mâni olar insan utanar
Hâyâsızlar qâbâhâti nâ bilir?

Fikirsiz danışan nâ gâldi diyär
Xâlqi alçaq bilär özünü öyär
Qäviyâ dinänmäz âcizi döyär
Qorxaq tülkü şücââti nâ bilir?

Dädä kâtib dârdä därmândan danış
Bir dârd bilän bir dä loqmândan danış
Sän idâlât pişâ sultândan danış
Yırtıcı qurd idâlâti nâ bilir?

(Dede Katib, XX. yy.)

2.2.3. Geraylı

Goşma'dan farkı sadece hece sayısıdır. En hareketli ve en çok kullanılan zengin lirik şiir türlerindendir. Üç, beş veya yedi dörtlükten oluşur. Konusu aşk, tabiat, güzellik, kahramanlıktır. Geraylı türünü, Âşık Kurbanî, Âşık Abbas Tufarganlı, Heste Gasım, Âşık Garip, Köroğlu, Âşık Elesker gibi Önemli âşıklar kullanmışlardır. Bu türde şiirin son bendinde şair kendi mahlasını kullanır.

Cıgalı Geraylı, Sallama Geraylı, Mürveti Geraylı, Elif-Lam Geraylı, Gaytarma Geraylı, Tecnis Geraylı, Nagaratlı Geraylı, Geraylı Dildenmez, Geraylı Rübai, Mükerrer Geraylı, Goşma Yarpaq Geraylı, Nüktesiz Geraylı, Dodaq Değmez Geraylı, Cinas Tam Geraylı bu nevin çeşitlerindendir.

Ay ağalar! ähli devrân
Bir sözüüm var demäk olmaz
Här nämäk-näşnâsınan
Nân ü nämäk yemäk olmaz

Könül gäl yola gäl yola
Düşmä bir özgä xiyâla
Här xersinän bir çuvala
Mädâr olmaz, girmäk olmaz

Könül etmä mäni âsî
Dağâr räqibin tәнäsi
Yalqız Älin çıxmaz säsi
Bî mâyä daş dibäk olmaz

Ähli devrânä xoş gäräk
Här yola bir yoldaş gäräk
Dar günümdä qardaş gäräk
Bigânädän kömäk olmaz

İki suna göl başında
Telläri yaşıl başında
Räqib evi yol başında
Dostluq edib getmäk olmaz

Gäl sänä söyläyim dostum
Sänä vardır çox ixlâsım
Sözü deyib xəstâ Gâsım
Daxı söz bundan yey olmaz.

(Hasta Gasım, XVII. yy.)

Bir ändälib devrân yärdä
Könül gülşâni neylärsän
Bir bahar ki xəzân ola
Sultânı, xâni neylärsän

Äzrâyil cânın alanda
Cisminä çängâl salanda
Rûh uçub cäsäd qalanda
Dünyânın mâln neylärsän

Yaxşılıq eylâ adına
Çox güvännmä evlâdına
Dar gündä yetmâz dâdına
Râşid evlâdı neylärsän

Änkir münkir olan yärdä
Sorğu suâl olan yärdä
Hâq räsûlü olan yärdä
Geyri ädyânı neylärsän

Miskin diyâr bu zamâna
Vâfâ qılmaz heç insâna
Sat mâlını ver imâna
Îmânsız mâlı neylârsân

(Balovlu Miskin, XIX. yy.)

2.2.4. Tesnif

Azeri sahasında yeni zikredilen bir şiir biçimidir. Tesnifler üç, dört, beş ve altı mısralı olmakla beraber üç, beş, yedi, dokuz, on bir vb. Bentlerden ibarettir. Tesnifler de Bayatı, Goşma, Geraylı, Tecnis, Divânî, Mühemmes gibi beraber heceli ve sabit kafiyevidir. Tesnifin bendi üç mısralı, dört kafiyeylese, bu son bende kadar aynı şekilde devam ettirilir. Tesnifler; üç, dört, beş ve altı heceli olabilir. Goşma tarzında yazılmış fakat dört ve beş heceli şiirlere Tesnif adı verilmektedir (Hekimov, 1987: 9).

Ağlayıb güllâm
Göz yaşın sillâm
Qurban kâsillâm
Sân bizâ gâlsân

Getmä küsârâm
Yel tāk äsârâm
Qurban käsârâm
Sân bizâ gâlsân

(Molla Cuma, XIX. yy.)

Geddim yay oldu
Bağrım zay oldu
İşim vay oldu

Eşqin âlindän

Dinle zârımı

Vârdim sârimi

Atdım arımı

Eşqin âlindän.

Yaşlı başlı

Çatma qaşlı

Şuh bahışlı

Yaraşıklı

Süsänbârim

Gulaç saşlı

Qelem qaşlı

Ağzın açdı

Gövhâr saçdı

Süsänbârim.

2.2.5. Divânî

Her bendi dört mısralı ve mısraları on beş heceli şiirlere denilir. Kafiye düzeni Goşma'nınki ile aynıdır. İlk Divânî örneği Kurbânî'nin Şah İsmail Hatai'nin ölümü için söylediği “ola” redifli Divânî mersiyesi ve “Güzel” redifli Divânî Üstâd-nâmesi'dir. Genelde irfâni konular içerir. Gıfılbend Divânî, Cıgalı Divânî, Divânî mersiye, Divânî Fehriyye (öğüdleme, üstâd-nâme), Divânî Mühemmes Beyân-ı Hal Tarihi Manzume, Divânî Mühemmes Elif-lâm bu nevin çeşitlerindedir (Oğuz, 2001: 84). İran

Azərbaycan bölgəsində “Meclis Divânî” veya “Baş Divânî” olaraq da bilinmektedir. Âşık ilk mecliste ayağa kalkıp, icraya başladığı zaman bu şiir türünü kullanır. Zelim Han, Divânî nazım türü ile ilgili böyle bir şiir örneği vermiştir:

Âşık ilk sözü, ilk söhbätidir
Qifilli qapıya açar Divânî
Deyirlär mäclisdä el söhbätidir
Bağlayar Mäxämmäs açar Divânî

Divânî havası dänizä bänzär
Onda qabarmalar var, çekilmälär var
Könül axtarmasan tapılar mı zär?
Başvur deryâyä, gör bir nälär var!

Hämd ü sänâ ol xâliqä yaratdı kâinâtı
Qärar verdi bir bir üstä ucaltdı yeddi qâtı
Gecäni gündüz eyladi zivistânı nobahâr
Zärrä salmış şäms ü qämär ışıqlatdı zülmâtı

Hükm eyladi Cäbrâyıl’a ol xâliqi zülkäräm
Âb u âteş, xâk u bâddan dört tərəfdän etdi cäm
Çalındı Sür-i İsrâfil Âdäm’ä dä yetdi däm
Açdı gözün hûşa gäldi başladı ibädäti

Yüz yirmi dörd min nâbidân âdâm olubdu binâ
Biri âfzâl biri möfsâş âxâr ilân ibtidâ
He'dâ Hâbib Ri'dâ Räsûl Qurân'dadır Mustafâ
Şükr eylâyäk ol xâliqâ olduq onun ümmâti

Ümmâti räsûl olanlar gâräk gedä düz yola
Müxnâtkäs o kimsâdi häqqinä münkir ola
Mänim yolum mustâqimdir dönmarâm sağa sola
Mustafâ'dır äbd'i Xûdâ zâlim vurma töhmâti

(Âşık Dollu Mustafa, XVIII. yy.)

Dâli gönül gürälänmä, qudrät äлиндän gedäcäk
Cähd eylä yaxşılıq eylä, yaxşı yaman gedäcäk
Bu dünyâ karvânsâradı, hâr gälän köçüp gedär
Âdâm ilân Havva kimi yarananlar gedäcäk

Äлиндäki tärşov ilân vurma mäzlum başına
Cähd eylä soyuq su qatma xälqin isti aşına
Çoxun bu dünyâ aldadıb, zülm edib qardaşına
Häm zülümkäâr hêm xâtâkâr çeşmi giryân gedäcäk

Âxirätâ xeyri vardı soruş bimâr hâlini
Acından äl ayax çalsan yemä yetim mâlini
Soyacaqlar paltarını zivârini âlini

Âxir cansız bädäninä beş arşın xam gedəcək

Nä yığırсан dünya malın töküp gedärsän hamı

İns ü cin-ä hükm edärdi hanı Süleyman hanı

Faqır miskin gâfil olma hâlâl hârâmı tanı

Zähmät çekän läzzät çäkär läbi xändân gedəcək

(Balovlu Miskin, XIX. yy.)

Älästidän bälî deyän, Sübhâna baş indirär

Muhammed'e qâil olan Qurân'a baş indirär

Özü birdi, adı min bir, vähdä lâ şârîkâ läh

Ähli mümin göräbilmäz, penhânä baş indirär

(Âşık Elesger, XIX. yy.)

2.2.6. Heyderî

Çok nadir kullanılan bu şekil, Cinas Cıgalı (Cıgalı Tecnis) şiir türlerinden biridir. Birinci bend altı mısra ve bir bayatıdan ibarettir. konuları genelde âşık ve vatan sevgisidir. Birinci mısra serbest, ikinci ve beşinci bir, üçüncü ve altıncı mısralar ise birbiri ile kafiyelidir. Dördüncü mısra ise şiire ilave olunan bayatıyla “cinas kafiye” ile kafiyelendirilir. Sonraki bentlerinde ise her bir bent beş mısra ve bir bayatıdan meydana gelir.

İbtidâ älifdan därsim alanda

Göstärdilär mänä nä qara yahşi

Ohudum Därsimi här äye gäräz

Yox âşiq här äyinä

Halların herayi, nâ?
Âşık söyün nâ dedi
Dost yetdi herayinâ
Görsä canım bâyänmäz hâr ayinä
Seyr edib geyibsän nâ qara yahşi
Nâlesi yetişsin harayä gârâz.

2.2.7. Mühemmes

Her bendi beş mısradan oluşturulmuş, on altı heceli nazım şeklidir. Birinci bendin mısraları kendi arasında kafiyeliyken diğer bentlerin beşinci mısraları, ilk bendin mısralarıyla kafiyelidir. Musammat şeklinde olanların mısraları ikiye ayrılarak, sekiz heceli ve on mısralı bentlerden meydana gelen muhammesler oluşturulur. Urmiye âşıklık geleneğinde, meclisin sonunda icra edilen Destan havası mühemmes şeklinde söylenir. Cıgalı Mühemmes ve Goşa Yarpaq Mühemmes bu nevin çeşitlerindedir.

(Musammat)

Ädälätlär sost olanda	Yardım eylâ yaradanım
Çoban qurda dost olanda	Yardım eylâ yaradanım
Nânäciblär tox olanda	Qarışdıran çox olanda
Barışdıran yox olanda	Yardım eylâ yaradanım
Qonşu qonşuya baxanda	Canın âtäşä yaxanda
Alçaq ucaya çıxanda	Yardım eylâ yaradanım
Dädä Kâtib nar alanda	İş bilän bekâr qalanda

Hâq danışan xâr olanda

Yardım eylä yaradanım

(Dede Katib, XX. yy.)

2.2.8. Müseddes

Her bendi altı mısradan meydana gelen nazım şeklidir. Birinci bend kendi arasında, diğer bentlerin ise ilk beş mısrası kendi arasında, altıncı mısrası birinci bentle kafiyelidir. Cıgalı Zincirli Müseddes, Mühemmes Divânî Müseddes bu türün çeşitlerindedir.

2.2.9. Vücûd-nâme (Beyân-ı Hal)

Anadolu'da, "Yaş Destanı" veya "Yaş-nâme" olarak bilinen şiirlere Azerbaycan'da bu ad verilir. Bu nazım türünde âşık, ana rahmine düşmesinden başlayarak, hayatının bütün evrelerini anlatır. Kafiye kuruluşu aynı Goşma gibi birinci bentte, birinci ve üçüncü mısralar serbest, ikinci ve dördüncü mısralar kafiyelidir. Kalan bentlerde de birinci, ikinci ve üçüncü mısralar birbiriyle, dördüncü mısra birinci bendin ikinci ve dördüncü mısraları ile kafiyelidir.

Ata belindän gäldim ana bätinä

Giydirdilär qırmızı don âl mänä

Otuz gündän qırx günümä varanda

Canım başım tamam oldu qovl mänä

Vädämi qoydular bir doqquz aya

Yerim sıxnaq oldu, zähmät verdim anaya

Vädäm qurtulan gün gäldim dünyâya

Baxdım dägdi bu dünyâda yel mänä

Göbägimi käsib duzu basdılar
Axtardılar mänä bir ad tapdılar
Götürdülär äldän älä qapdılar
Bu götürüb o da deyir ver mänä

Bir yaşında män dä qalxdım ayağa
Dizim titrir müättäl oldum dayağa
Anam mäni göttü qoydu qundağa
Düzäldilär onlar ayrı yer mänä

.....
Bir vaxt baxdım adamlar san verdilär
Mizân täräzini orda qoydular
Ähli şärri cähännämä sürdülär
Beheştdä verdilär dästä gül mänä

Anlıyana bunlar yaxşı söz oldu
Anlamayan cähännämdä köz oldu
Dollu Mustafa da säräfrâz oldu
Eşidänlär desin bir rähmät mänä.

(Âşık Dollu Mustafa, XVIII. yy.)

2.2.10. Üstâd-nâme

Üstanın nasihatı, sözü, vasiyeti demektir. Çoğunlukla koşma şeklindedir. Üstâd âşıkların tarafından söylenen ahlaki, hikmetli konular içeren şiir türüdür. Üstâd-nâmelerde âşık şiirinin Goşma, Geraylı, Mühemmes, Müstezad, Divânî, Tecnis, Gıfılbend, Bayatı, Herbe-zorba, Teessüfnâme, Deyişme gibi türlerini kendi içinde

birleştirir. Azərbaycan sahasında Dede Korkut ve Kurbânî'den başlamak üzere birçok âşık Üstâd-nâme yazmışdır. Üstâd-nâmeler genelde halk hikâyelerini anlatmadan önce, hikâyeyi anlatan âşıklar tarafından okunur. Âşıklar mecliste bazen bir bazen de iki veya üç üstâd-nâme okuyabilirler.

Dâli könlüm nä divânä gâzirsän
Biväfa dilbärdän sänä yâr olmaz
Düz çıxmaz ilgârı ähdi peymânı
Härcâyide nâmus geyrät âr olmaz!

Öz vermä nâdâna sır vermä pisä
Axir qälbin ya inciyä ya küsä
Ot bitär kök üstä äsli nä isä
Yovşan bäslämäklä çämänzâr olmaz!

Väfâlıya ämäk çeksän itirmäz
Bäd äsil näsihät, övüd götürmüz
Qabaq tağı tär şamama bitirmüz
Göy sövüddä heyva olmaz, nar olmaz!

Täklif olunmamış bir yerä varma
När olmaz meydanda här bığı burma
Sırağıb, adama sän yaxın durma
Xain çıxar, onda düz ilqâr olmaz!

Xästä Qasım günü geçmiş qocadır
Gälän bázirgandı, gedän xocadır

Särv ağacı hâr ağacdän ucadır

Äsli qıtdı, budağında bâr olmaz!

(Hasta Gasım, XVII. yy.)

Üstadlar üstâd-nâmeni bir demâz, iki diyâr, biz dâdiyäk iki olsun, düşmânların gözü kör olsun.

Dâli könül mândän sänâ âmânât

Demâ bu dünyâda qâlım yaxşıdı

Bir gün olar qohum qardaş yâd olar

Demâ ulusum var, elim yaxşıdı

Bir yerä gedändä özünü övmä

Şeytâna bâc verib, kimsâyä söymä

Egâr güclü isen fâqiri döymä

Demâ ki zorluyam qolum yaxşıdı

Quçaqdan olubsan, quçaq olginän

Qadadan bälâdän qâçâq olginän

Aşıq ol, cömârd ol, alçaq olginän

Demâ varım çoxdur, pulum yaxşıdı!

Xästä Qâsım kimä qılsın dâdını

Câni çıxsın, özü çeksın ovdını

Yaxşı igid yaman etmâz adını

Çünkü yaman addan ölüm yaxşıdı

Üstadlar üstâd-nâmâni iki yox, üç diyâr, biz dâ diyäk üç olsun, yağının ömrü pûç olsun.

Ay âriflär heç kâs yalnız olmasın
Yalnız ise daşdan divâr diyärlär
Bezirgansan aç mâtâin xeyr elä
Ararlar, yükündä nä var diyärlär

Beğlär elä alar alıcı quşu
Särrâflar tanıyar qıymätli daşı
Bir oğul atadan artırsa işi
El içindä ona tavar diyärlär

Qızıl gülü dästä dästä dârginän
Däribsän dâ pinhanlara särginän
Här nä versän öz elinä värginän
Yüz qadanı başdan suvar diyärlär

Neyläräm bağçanı, barı olmasa
Neyläräm heyvanı, naro olmasa
Bir igidin dünya varı olmasa
Yälkänsiz ox kimi çuvar diyärlär

İskändär atlandı çıxdı zülmätdän
Qasım, Xizir içdi âb-ı hayatdan
Sözü düşdü igiddän, qılıncdan atdan

Süfrâni hamıdan kibâr diyârlâr.

2.2.11. Destân

Urmiye âşıkları düğünlerde, âşık meclislerinde hikâyeyi bitirdikleri zaman bu şiir türünü kullanırlar. Destan veya Terif adıyla da bilinen bu tür diğer âşık muhitlerinde “Duvaggapma” adıyla anılır. Genelde mutlu sonla biten hikâyelerde söylenen, neşeli ve hareketli bir havası olan türdür. On altı hecelidir. Sık kullanılan bir tür değil ve meclisin sonunda kullanılır. Bir şehre, millete, yiğide veya sevgiliye, düğünlerde gelin ve damadın sağlığına atfen okunur. Âşıklar arasında Mühemmes adıyla da bilinmektedir. Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesinin sonunda icra edilen bir destan örneği:

Ay ağalar diqqat edin hûr qılmândı bu gälân
Qaşları canlar alır qaşı kâmândı bu gälân
Dâhânında sâf sâf olub dişi mârçândı bu gälân
Aşiqını cândan edir mesli ceyrandı bu gälân

Onun maral tāk baxması aşiqın cânın alır
Ona baxan mâcnûn olur mâskân salır dağda qalır
Bir xıjminan o baxanda öz yârini dârdâ salır
Süleyman tāk tãxtâ çıxır âli divândı bu gälân

Hüsseyin Sai heyrân qaldı ala gözün qarasına
Xãstâ düşdü yâr öcündân dârmân edin yarasına
Qâdir Allah lütf eylâyb bu zâlimin balasına
Könül ona vurğun olub, cism ile cândı bu gälân.

2.2.12. Teessüf-nâme

Üstâd-nâme, öğüt-nâme, nesihat-nâme ile birlikte Saz-söz sanatçılarının duygu, heyecan, niyet ve arzularına bağlıdır. Teessüf-nâmeler mersiyecilik, nasihatçılık özelliklerine de sahiptirler. Âşık tarzı şiir geleneğinin bütün türlerinde karşımıza çıkabilir.

2.2.13. Cahânnâme (Tarihi Manzume)

Üstâd âşığın yaşadığı devirdeki hadiselerle şahitlik etmesinin nazıma çekilmesidir. Otuz altı bende ulaşan örnekleri bulunur. Bu nazım türü, her türlü nazım şekliyle yazılabilir.

2.2.14. Gıfilbend

Azerbaycan âşık şiirinde Anadolu'daki "muamma" ya verilen addır. Hazırlanması ve cevaplandırılması için bilgi ve maharete ihtiyaç vardır, Gıfilbendi ortaya atan âşığın olduğu kadar, ona cevap verecek olanın da dini, tasavvufi ve felsefi bilgilerle donanmış olması gerekir. Soru ile cevabın, benzer hususları ele alması gerekir. Daha çok hecenin on birlisiyle söylenirler ve kafiyeye düzeni de geraylıda olduğu gibidir (abab (xaxa) cccb, çççb). Karşısındakine gıfilbend açan âşık, sözüne; "O ne?", "O nedir ki?", "O kimdir?" gibi soru ifadeleriyle başlar. Divânî şeklinde açılan gıfilbendler de vardır.

Âbcâd hesâbından dâm vuran ustâd

Beş ismidân soracayam sonu dörd

Birincisi tāk Allah'ın adıdır

Biri birdir, biri säqqiz sonu dörd

Hâq âşığı mârd meydandan qaçılmaz
İlm olmasa düğün tez tez açılmaz
İkincisi birdi iki üç olmaz
Altıylâ bir biri säqqiz sonu dörd

Hâqqın adı dildâ câri murâttâb
Kibr eylâmâ ol şikâstâ muâddâb
Üçüncüsü dörd hârfidân murâkkâb
Säqqiz vâ qırx biri ondu sonu dörd

Mänim diyänlärin sonları heçdi
Şeytan kibr eylâdi qovuldu qaçdı
Dördüncü dörd huruf noqtâsi heçdi
Qırx ilâ üç biri ondu sonu dörd

Dädâ katib alçaq uçan ucalar
Çox yehin at qovan düşâr qocalar
Beşincisi batillärdän bac alar
İki qırxdı biri säqqiz sonu dörd

(Dede Katib, XX. yy.)

2.2.15. Deyişme

İki âşığın karşı karşıya gelip, şiir söylemesidir, örneklerini hem yazılı, hem de sözlü edebiyatta görmekteyiz. Klasik şiirde, daha çok “dedim-dedi” li şiirler olarak görülen atışmanın ilk örneğini Divân-ü Lügat-it Türk'te görebilmekteyiz. Atışma son derece dikkat isteyen, bilgiyi gerektiren bir daldır. Âşıklardan birinin öbürünü "davet"

etmesiyle başlar; davet edilen âşığın cevabıyla devam eder. Daha sonra, her iki âşığın da bütün maharetlerini gösterecekleri üçüncü bölüm gelir. Burada, açılan ayağa, konu ve şekle uygunluk gösteremeyen âşık kaybetmiş sayılır. Urmiye muhiti âşıkları arasında “Bağlaşma” adıyla da bilinmektedir. Hasta Gasım ve Lezgi Ahmet’in deyişmesinden bir örnek:

Xästä Qâsım (XVII. yy.):

O kimdir ki otuzunda cävândır
On beşindä qocalardan uludur?
O nâdir ki dili ayrı sözü bir
Hansı dâryâ hâr dâryadan doludur?

Läzgi Ähmäd (XVIII. yy.):

O aydır ki otuzunda cävândır
On beşindä qocalardan uludur
O qälâmdir dili ayrı sözü bir
İlm dâryâsı hâr dâryâdan doludur

2.2.16. Dodag deymeş

Dodag deymeş: Maharet sergilemeye yarayan âşık şiiri türlerindedir. Bu türde, âşık şiirlerinde p, b, m, f harflerini kullanmadan şiir söyler. Âşık atışırken, dudaklarının arasına iğne yerleştirerek bu biçimde şiirler söyler, karşısındaki yarışan âşık da aynı şekilde söylemesi gerekir.

Däli könül xas sözläri xas danış
Xas dileğin xas Allah’dan xas al xas
Xas Qeyis tek xas dağlarda xas çalış

Xas Leyla'dan xas istäyin xas al xas

Xas säs gäldi xas eşitdi xas sına

Xas xâinin xas gärdäni xas sına

Xas gücünlä xas işläri xas sına

Xas ustaddan xas dârsini xas al xas

Xas günündä xas sözüni dey xas eylä

Xas söylä sän xas anla sän xas eylä

Xas âşıqsan xas kenârä xas gülä

Xas sâqidän xas kâsâni xas al xas

Dädä şair xas danışa xas gülä

Xas ağlaya xas göz yaşın xas silä

Xas Allah'ın xas adını xas dilä

Xas dâryâdan xas şikârın xas al xas

(Dede Katib, XX. yy.)

2.2.17. Tecnis

Daha çok "goşma" şeklinde dörtlüklerle, bazen farklı sayıdaki mısralarla kurulan bentlerden meydana gelen tecnis, Anadolu sahasının aksine, koşmanın bir çeşidi olmayıp, başlı başına bir şekil olarak kabul edilmektedir. Temelinde cinaslı söyleyişlerle kafiye meydana getirme düşüncesi yatar. Bunda da başarılı olabilmek için, dilin inceliklerini bilmek, zengin bir kelime hazinesine sahip olmak gerekir. Azerbaycan yazılı ve sözlü şiirinde örneklerini sıkça görebildiğimiz tecnis, Özbek ve Türkmenler arasında pek fazla yaygın değildir. "Sade Tecnis", "Gara tecnis", "Ayağlı tecnis", "Cıgalı tecnis", "Nefesçekme tecnis", "Nöktesiz tecnis", "Tecnis evvelahr", "Herf üstünde

tecnis", "Bayatı Tecnis", "Müstezad Tecnis", "Dodaq deymeç Tecnis", "Dil Terpenmez Tecnis", "Zincirleme Tecnis", "Cigalı Nefesçekme Tecnis", "Şaki Tecnis" Tecnis şiir türünün çeşitlerindendir.

Bir elä kişinin tut ätäğindän
Bil sänä imdâdı ol eylär eylär
Zärräcä üstündä olsa nâzäri
Yerdän daş götürsän läl eylär eylär

Böhtan demä böhtan tutar adamı
Qul eylär bazarda satar adamı
Cähännam odundan bätär adamı
Yoxsulluq yandırar kül eylär eylär

Âqıl insan demâz här gördüyünü
Daldalar düşmändän vay dârdigini
Görmâzsän nâkâsin pay vârdigini
Versädä töhmätin bol eylär eylär

Xästä Qasım deyir sözüñ bu başdan
Pay umma qohumdan yaddan qardaşdan
Özüñ ämâk çeksän su çıxar daşdan
Äridär dağları yol eylär eylär

(Hasta Gasım, XVII. yy.)

2.2.18. Elif-Lâm

Âşık şiiri nevlere arasında, zor olduğundan dolayı, bu şiir şekline az yer verilmiştir. Arap alfabesi harflerinin mısra başlarına getirilerek yazılan şiirlerdir. Mısra başına gelen harfle başlamak zorundadır. Daha çok Goşma şeklinde yazılır.

Ye, yaradan bunyâd etmiş, He'y hava zûlmâtımiş
Vav vilâyet vâcib olmuş, nûn Nuh'a tufânımiş
Mim Muhâmmed Resûlullâh nûr o tecellâyımiş
Kaf kirâmât, lam liyâqât Kâbâ beytullâh'imiş

(Âşık Dollu Mustafa, XVIII. yy.)

2.2.19. Herbe-Zorba

En az üç dördlükten meydana gelen, kafiye yapısı ve diğer özellikleriyle goşmaya benzeyen bu şiirlerin, başlıca özelliği, âşıkların kendilerini övmeleri, kahramanlıklarını dile getirmelidir. Söyleyeceği sözü fazla olan âşıklar, bir destan kadar şiiri uzatır ve bazen on beş dördlüğe kadar varabilir. Bazı herbe-zorbalar beşer mısralık yazılırlar. Bunların kafiye düzeni ise, Mühemmes'inkinin aynısıdır. Daha çok deyişme yapacak âşıkların, kendilerini rakipleri karşısında övmek için kullandıkları bir biçimdir.

2.2.20. Sicilleme

Bu türde şiirin mısraları birbirine benzer şekilde istenilen kadar uzatılır. “üşüdüm, ha üşüdüm” mısrası ile başlanan sicillemeleri örnek verebiliriz (Veliyev, 1985: 192-193).

2.2.21. Yazışma

Azerbaycan sahasında manzum mektuplar bu ad ile anılır. Âşıklar; duygu ve düşüncelerini, dörtlüklerle dile getirirlerken "goşma" şeklini tercih ederler. Bu tür şiirlere verilecek cevaplar da aynı şekilde olur. Bu şiirleri bir şekil ve tür olarak kabul etmekten çok, yenilik veya farklı söyleme olarak kabul edilebilir. Örnekleri pek fazla değildir. Azerbaycan âşık edebiyatındaki en güzel yazışmalar Âşık Peri ve Âşık Mehmed Bey'in imzalarını taşır.

2.2.22. Mirâc-nâme

Bu tür şiirde âşık Hz. Peygâmberin miracından bahseder. Hz. Muhammed'in nasıl mirâca çıktığını şiir diliyle açıklar.

Ämr oldu Cäbräil vârdi nidânı

Bismillâh zikriylä olundu xitâb

Qirâât olundu Räsüällâh'a

Mäbud görüşünä eylâdi şitâb

(Âşık Menaf, XX. yy.)

III. BÖLÜM: URMİYE ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE DİL VE ÜSLÛP

3.1. Âşıklarda Dil ve Üslûp

Ozanların taşıdıkları, tarih ve efsane birleşiminden meydana gelen kültür, nasıl şiiri beslemişse, XV. yüzyıldan sonra İslam potasında şekillenen âşıklık geleneği de, âşık şiirini etkilemiş, ona yeni bir biçim ve öz kazandırmıştır. Her âşığın kendine göre, farklı üslubu ve geleneğin ortak sesi vardır. Âşık bu ortak sesi kendi imgeleriyle, duygu ve halleriyle ve buluşlarıyla doldurur. Bir âşığın yaradılışı, kültür yapısı, şiiri söylediği andaki ruhsal durumu, söyleme nedeni, seslendiği kitleyle ilişkisi ve dilin sunduğu olanaklar arasında yaptığı seçim üslubunu belirler (Artun, 2009: 145-147).

Üslûp ve dil bir arada değerlendirilmektedir. Âşıklar her zaman şiirlerinde halkın konuşma dilini kullanmışlardır. Âşık edebiyatı İslam kültürü etkisi altında kaldığından dolayı, Arap-Fars dillerinin âşık şiirinde etkisi görülmektedir. Yerel dil ve arkaik kelimeler de şiirin dilini etkilemektedir. Âşıklar ustanın üslubunu taşırlar. Usta âşıklar, her zaman âşık şiirine çok şeyler katmışlardır (Artun, 2009: 147).

Âşıklar doğaçlama yaparken, kendi üslûplarını ortaya koyarlar. Âşıklar tekrar “yenileme” gibi anlatım kalıbını kullanmakla beraber, atasözleri, deyimleri, Alkış (dua) ve kargışları (beddua), yerel sözcükleri, anlam ve söz sanatlarını, kelime sanatları gibi diğer anlatım kalıplarını kullanırlar. Doğrudan anlatım (öğretici konularda), Tahkiye (hikaye etme şekli), karşılıklı soru-cevap (öğüt türü ve didaktik konularda), delil ve isbat yoluyla anlatım (ayet ve hadislerden örnek vererek anlatım) da âşık edebiyatının anlatım şekillerindedir.

3.2. Urmiye Âşıklarında Üslûp

Urmiye muhiti âşıkları, mensûp oldukları âşık kolunda, aldıkları eğitime göre, veya yetiştikleri ustanın yanında, aldıkları saz ve söz eğitimine göre, o âşık kolunun ortak üslûbunu belirtirler. Bunun yanında, Her âşığın, icrasında kullandığı anlatım şekli, kalıbı, kullandığı dil ve icra biçimi, kendine özgü üslûbunu ortaya koyar. İcranın gerçekleştiği ortam (düğün, kahvehane, vd.), dinleyiciler, devrin, tarihi, siyasi, sosyal ve ekonomik durumu vb. gibi unsurlar da Urmiye âşıklarının üslûbunu etkilemektedir.

Âşık kolları, Urmiye âşıklarının, genel üslûplarını belirtmekte önemli yeri vardır. Urmiye âşıklarında, saz çalıp söz söyleme üslûbu üç kola ayrılmaktadır. Dol Üslûbu ve diğer iki üslûp, ki diğerlerine hala bir isim konulamamıştır.

Dol Üslûbunda, âşık saz çalma tekniğinde çok başarılıdır. Urmiye Dol kasabası bir çok usta âşığın doğup çıktığı yerdir. Dol ocağı kendine has bir üslûba sahiptir. Âşık Dollu Mustafa, Âşık Aziz Muradhani, Dollu Ebazer, Âşık Ferhad Selimi, Dol Üslûbu âşıklarıdır.

İkinci üslûpta¹ ise âşığın saz tekniği basit fakat söz ve ses tekniği daha ön plandadır. Âşık kulağa hoş gelen güzel ses kullanır. Âşık Emrah, Âşık Hasan, Âşık Derviş bu üslûbun âşıklarıdır.

Üçüncü üslûp ise Âşık Dehgan'a ait bir üslûptur. Urmiye âşık muhitinde, birçok çırak yetiştiren Âşık Dehgan, o bölgede kendine özgü âşık kolunu kurmuştur (KK Daryuş Elizadeh).

¹ Bu üslûba henüz herhangi bir isimlendirme yapılmamıştır.

3.3. Urmiye Âşıklarında Dil

Urmiye âşık bölgesinde, âşık, icralarında, dinleyicilerle iyi bir iletişim içinde olmak, sözünü daha samimi ve içten anlatmak için, halk diline yakın bir dil kullanır. Zaten bir âşık, halk içinden çıkmıştır ve ister istemez, halkın sevincini, kederini ve sorunlarını samimi bir şekilde aktarmak için, sözünü, yalın bir dille anlatır. Urmiye muhitinde âşık, icralarında, halkın arasında yaygın olan atasözleri, deyimler, alkış ve kargışlar, dualar ve andlar vb. gibi anlatım kalıplarınıdan yararlanır.

Urmiye muhiti âşıkları, hikâye veya destanları söylerken, bu eserlerin özgün diline ve yapısına sadık kalırlar. Zaten klasik halk hikâyelerine yapılacak her hangi bir müdahale veya değişiklik eserin doğallığını yitirmesine neden olur. Kaldı ki âşık sazıyla ve sözüyle geçmiş kültürüne en iyi şekilde sahip çıkan kişidir. Ancak âşıkların kullandıkları bazı arkaik sözcükler gençler tarafından anlaşılmadığından dolayı âşıklar tarafından açıklanırlar.

3.3.1. Urmiye Âşık Şiirinde Fars ve Arap Dillerinin Etkisi

Urmiye âşıkları hem sözden, hem telden söyledikleri zaman Farsça-Arapça terim ve terkipleri kullanırlar. Âşığın bir kaç dile hakim olması yetenekli ve bilgili olduğunu gösterir. Tecnis şeklinde söylenen bu şiirlerin çoğu on bir hecelidir. Bu tür şiirlere “Mülemma” denilir. Aşağıdaki şiirlerde, Urmiye âşık şiirinde Mülemma örnekleri verilmiştir. Bir Farsça-Türkçe mülemma örneği:

Gör xâyânâddän sän hâzâr eylä

خانن بر امانت ایمان ندارد²

Däğäl gâzı ädälâti yandırır

فعلی که او دارد شیطان ندارد³

² Xâen-e bär ämânât imân nädâräd (emanete ihanet edenin imânı yoktur).

Här näyin boyuna bir donu vardı

Här kâsin bir günü bir danı vardı

Här yaranmışın bir sonu vardı

معرفت طریقیست پایان ندارد⁴

Bir sârvât ki nâfsâ lâzzât vermiyâ

Bir qâil ki sözâ isbât vermiyâ

Bir âlim ki elmâ zâkât vermiyâ

به ابری ماند که باران ندارد⁵

Dädâ Kâtib yüz doxsannan yaxcıdı

Qansız ölmâx murdâr qannan yaxcıdı

Xârâbâ yetmiş qat onnan yaxcıdı

خانه ای که در آن مهمان ندارد⁶

Farsça Aruz vezniyle söylenmiş olan şiir örnekleri aşağıda bulunmaktadır:

ای دل جسد سوخته ز آتش تو هنوز مستان ای

شعله ور شو بسوز گر تو که پروانه ای

دشت مستان لاله زار شد دشت تو گشته کویر

دل عاشق عشق داند تو چرا بیگانه ای

³ Fe'li ke û dârâd şeytân nâdârâd (onda olan fiil şeytanda yoktur).

⁴ Mârifât târiğist pâyân nâdârâd (Marifet yolunun sonu yoktur).

⁵ Be âbri mânâd ke bârân nâdârâd (yağmuru olmayan buluda benzer).

⁶ Xâneyi ke dâr an mehmân nâdârâd (o ev ki içinde misafiri yoktur).

Ey del cesed suxte ze âteş to hânûz mästâneyi
Şolevâr şo besûz gâr to ke pârvâneyi
Dâşte mästân lâlezer şod dâşte to gâşte kâvir
Dele âşeg eşg dânad to çerâ bigâneyi⁷

Farsça on bir heceli Tecnis örneği:

همچون صیاد گشتم در بیابان
نیامد بر کمین شکارم ای دل
چو دردی که دارم اندر دل نهان
نه من خواهم کشید نه یارم ای دل

Hemçon säyyâd gâştâm dâr biyâbân
Nâyâmâd bâr kâmin şekârâm ey del
Ço dârdi ke dârâm ândâr del nâhân
Nâ mân xâhâm keşid nâ yârâm ey del⁸

Türkçe-Farsça sekiz heceli Taciri örneği:

Sabah çağı çeşmâm oftâd⁹
Be yek ebru qare dilbâr¹⁰

⁷ Ey gönül, vücudum aşk ateşinden yanmış sen hala sarhoşsun
Eğer kelebeksen alevler içinde yan
Âşıkların ovası lalelerle doldu, senin ovan çöle dönüşmüş
Âşığın gönlü aşktan anlar sen neden yabancısın.

⁸ Avcı gibi çölleri dolaştım
Pusuma avım gelmedi ey gönül
Yüreğimde gizli olan derdimi
Ne ben çekeceyim ne de sevgili

⁹ Çeşmâm oftâd: Karşılaştım

Gene düşdüm eşg oduna
Xûb şodâm âvârâ dilbâr¹¹

Arapça-Türkçe mülemma şiirlerden bir kaç örnek:

Ol **Bismillah** 'dan dârsimi aldım
Hâq göndârân ol kâlâmı istârâm
Mârifât anladım şâriât bildim
Mühemmed'ül- Mustafanı istârâm

Nûn o Âlqälâm'di mânim dâstimdâ
Tâbârâki oxumaqdı qâsdimdâ
Sübh o mesâ vâqti namâz üstündâ
Yüsâbbih'ül- Râhmânı istârâm

Xâliq Rahmân'dı qurdu âsâsı
Dârdlârâ dârmândı Yusuf duâsı
Yârı **âlhâmd** ilân âziz sûrâsi
Oxumaqa **Îzâ Cââ** istârâm

Âlhâküm'üt-Tâkâsür'da dayandım
İdâlât ol **Lâm-yâkûn'da** oyandım
Ümm'dân dârs aldım mânâsın qandım
Şänindâki **Hâl âti'ni** istârâm

¹⁰ Be yek Ebrû qare: Bir kara kaşlı

¹¹ Xûb Şodâm: iyice oldum

Äbcädi oxudum oldum divâna
Hämd ü Täşähhüd'lä gäldim sälâma
Gol äüz'da vârid oldum Qurân'a
Häm Yâsini ol Tâhâ'nı istäräm

(Balovlu Miskin, XIX. yy.)

Âşık bu mülemmaları saz eşliğinde icra ettikten sonra, bir kere de aynı bendi saz olmadan manzum şekilde, şiir söyler gibi söyler.

3.3.2. Urmiye Âşıklık Geleneğinde Alkış

Alkış, âşığın icra ortamlarında, özellikle düğün ve şenliklerde kullandığı anlatım kalıbıdır. hayırlı dileği ifade eden, arzuları bildiren alkışlara, hayır dua da denilir. Alkışın ortaya çıkma nedenlerinden biri de, din adamlarının ve ariflerin, ruhun sonsuzluğuna inanmalarının etkisidir (İsmailzade, 2010: 26).

Urmiye âşıklarının kullandıkları alkış örneklerinden bazıları:

1. Allâh oğluyun saxlasın.
2. Allâh işiyin rast getirsin.
3. Ağ günä çıxasan.
4. Adıyan qurban olum.
5. Allâh bäladan saxlasın.
6. Allah balaların saxlasın.
7. Allah mubaräk eläsin.
8. Allah yaxcı yol versin.
9. El gözündän düşmiyäsän.
10. Allah sänin sayäyin başımdan käsmäsin.
11. Zülm üzü görmäyäsän, vb.

3.3.3. Urmiye Âşıklık Geleneğinde Kargış

Urmiye âşıklarının şiirlerinde, kullandıkları anlatım kalıplarından biri de “Kargış”dır. Kargış “beddua” anlamına gelir, nefret ve memnuniyetsizliği ifade eder. Kargış küfür anlamına gelmez ve birisini küçük düşürme amacıyla söylenmez. Bu anlatım kalıbının yaratılışında, din adamlarının ve ariflerin çok payı vardır (İsmailzade, 2010: 33).

Urmiye âşıklık geleneğinde kargış örneklerinden bazıları:

1. Üzün gülmäsin.
2. Säni nâkâm öläsän.
3. Allâh bäräkätin kässin.
4. Cähännämin tärkinä gedäsä.
5. Ağ günä çıxmayakan.
6. Ämäyin burnundan gälsin.
7. Balaların yetim qalsın.
8. Yaman därdä düşäsän.
9. Evin yıxılsın, vb.

3.3.4. Urmiye Âşıklarının kullandıkları deyimler

Aşağıdaki bayatı örneklerinde, Urmiye âşıkların şiirlerinde, deyimleri nasıl kullandıklarını görmekteyiz.

Damımız dalı çiçek
Almanı atam gäräk
Uraq gätir gül biçäk
Yalgızam yatam gäräk

Här kim bizi qınasa
İtirmişäm yârimi
Boyuna kâfän diki
Axtaram tapam gâräk.

Äziziyäm üşüdüm gäl
Hoy'a gäl Mâränd'ä gäl
Damdan dama düşdüm gäl
Bağdan bar dârändä gäl

Yaxşı gönül yoldaşı
Bir gäldin xästä gördün
Yaman güne düşdüm gäl
Birdä cân verändä gäl.

Durubsan äl qoltuq älillär kimi
Yelläriz yesiri xäzällär kimi
Sän özün olubsan zälillär kimi
Nä obadan inci nä eldän inci.

Axirätin yolcusuyuq hamımız

Haçan burdan köçəcəğiz bilmirik

İçəcəğik şərbätini äcälin

Ancak haçan içəcəğik bilmirik.

3.3.5. Urmiye Âşıklarının Kullandıkları Atasözleri

Urmiye muhiti âşıkları, şiirlerinde ve anlattıkları hikâyelerde, sözü daha iyi ve etkili aktarmak için, atasözlerinden bir çok örnekler verirler. Bu da, bu geleneğin, halk kültürü ve edebiyatıyla ne kadar içiçe olduğunu gösterir. Aşağıdaki şiirlerde bir kaç atasözü örneği verilmiştir.

Qapı döysän ağär qapın döyülär

Ata baba söysän atan söyülär

Qardaşvın sänä başı ägilär

Baxsan qardaşıva buna şäkk yox!

Äsadi'nin sözün yâda salarsan

Yâda salıb dârin fikrä dalarsan

Yaxşılıq eylâyib başa çalarsan

Çalarlar başıva buna şäkk yox!

Nä hünäri danın nä äsgik sanın

Gizlätmäk olmazki elin tûfânın

Erkâhi dişisi olmaz aslanın

Yol açın gâlsinlâr qadın aşıqlar.

3.3.6. Urmiye Âşıklarının kullandıkları Andlar ve Dualar

And ve and içmek, birisini inandırmak ve sözün doğru olduğunu vurgulamak anlamına gelir. And içmek (yemin etmek), anlatım kalıbının kullanım şekli, bölgeden bölgeye değişir. Türk toplumunda, halkın kullandığı, bir çok değerli ve önemli sayılan nimetlere and içilir. Andlar genelde, ana, baba, kardeş, evlat, arkadaşlar, namus ve şeref ve kişiliğe içilir. Urmiye âşıkları da hikâyelerde andlar ve dualar anlatım kalıbından çok örnekler verirler. Aşağıda Urmiye âşıklarının kullandıkları andlar ve dualardan bir kaç örnek verilmiştir:

1. Sän Allah.
2. Sâni on iki imam.
3. Özüm ölüm.
4. Dostluğumuza and olsun.
5. Yediğimiz düz çörâyâ and olsun.
6. Anamın canına and olsun.
7. Bu âziz gün haqqı.
8. Sänin âziz canıyan and olsun, vb.

3.3.7. Urmiye Âşıklarının kullandıkları inanç cümleleri

Türk topluluklarında, doğadaki varlıklara, özellikle bitki ve hayvanlara inanılmıştır. Halk, bunların bazılarının, insanlara uğur, bazıları ise, zarar getirmesi inancındadır. Urmiye âşıklık geleneğinde, âşık hikâyelerinde bu inanç cümlelerinin kullandığı görülür. Bunlardan bir kaç örnek aşağıda verilmiştir:

1. Oğurluq toxumu âhsân bar vermâz.
2. Yuxuda ata minmâx böyüklüx âlâmâtidir.

3. Atasına oxşayan qız xoşbəxt olar.
4. Äli soyuq olanın üräği isti olar.
5. Yuxunu demäzlär, düşär düşmäz olar, vb.

3.3.8. Urmiye âşıklık Geleneğinde Herbe-Zorbalar

Herbe-Zorba'lar Azərbaycan âşık şiirinde mizah anlamlı lirik şiirlerdir. Âşıklar deyişme zamanı, birbiriyle karşı karşıya, kendilerini övüp ve rakip âşığa meydan okurlar. Herbe-Zorba'lar, düşmanları korkutmak için kullanılır. Urmiye âşıkları, hem şiirlerinde, hem de anlattıkları hikâyelerde, bu anlatım kalıbını kullanırlar. Aşağıda örnekleri verilmiştir:

1. Säninkin sänä deyäräm.
2. Sänä bir toy tutum.
3. Män sän diyän adamlardan değıläm.
4. Çaya susuz aparram, susuz gätirräm.
5. Evin yıxaram.
6. Gözüyün aç gözümä bax, män sän diyän adamlardan değıläm.
7. Gör sänä neyläräm.
8. Bax! Ehtirâmın saxla ha!
9. Säninki qalsın.
10. Sän günüz gedän yolları män gecä getmişäm.
11. Elä vurram Allah'ıyın danasan, vb.

IV. BÖLÜM: YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BAŞLARINDA URMİYE'DE YAŞAYAN ÂŞIKLARIN BİYOGRAFİLERİ

4.1. Âşıkların Biyografileri

4.1.1. Âşık Yusuf OHANES

1927 yılında, Urmiye'nin Dize Teke ilçesinde, Ermeni bir aileden dünyaya gelmiştir. Kendisinden önceki aile fertleri de âşıklık geleneğine yüz yıldan fazla hizmet etmişlerdir. Dedesi Âşık Aşiv ve babası Âşık Yakup'tur. Âşık iki yaşından itibaren babasının eğitimiyle saz çalmaya başlamıştır. On beş yaşında babasını kaybettikten sonra Urmiye'ye gitmiş ve Âşık Ferhad'a çırak olmuştur. On yedi yaşından itibaren âşık meclislerinde ve düğünlerde icralarda bulunmuştur. Âşıklık mektebinde altmış beş senelik bir çalışmaya sahiptir. Kırk yedi destân ve yetmiş iki âşık havası bilmektedir. Televizyonda ve bir sinema filminde rol alarak sanatını sergilemiştir ve bir çok ödüle sahiptir. Bir çok genç âşık ve çırak yetiştirmiştir.

4.1.2. Âşık Gulu MUSİKİ

1927 yılında Salmas'ta dünyaya gelmiştir. Sonraları Urmiye'nin Cemal Ava köyüne ailesiyle beraber göç etmiştir. Babası Cemal Aval'ı Âşık Kurban adıyla tanınan Âşık Kurban Musiki, Enzel mahallinin tanınmış ozanlarından, 1955 yılında vefat etmiştir. Âşık Gulu , Babası Âşık Kurban'a çırak olmuştur. Âşıklık sanatının yanında toylarda kemançe ve büyük toy (büyük kaval) çalmakla beraber faaliyetlerine devam etmektedir.

4.1.3. Âşık Mehemed Hüseyin DEHGAN

1934 yılında Urmiye'nin İğdir köyünde dünyaya gelmiştir. Küçükken Babası onun saz çalmasına karşı çıkmıştır. Ancak annesi aşık sazını ona sevdirmiştir ve ona ilk türküleri ve destanları öğretmiştir. Sekiz yaşından itibaren saz çalmaya başlamıştır. Âşığın dediğine göre Âşık Ferhad'ın çıraklarından olan Âşık Muhammed Ali, evlerine yakın olan kahvede icrasını bitirdikten sonra sazını her akşam onların evine emanet bırakmış. Âşık Dehgan da bu fırsatı kullanarak sazı alıp kendi kendine pratik yapmış. On beş yaşından itibaren meclislerde ve düğünlerde icraya başlamıştır Âşık Ferhad Selimi'ye çıraklık yapmıştır. Âşık Ferhad ölmeden önce sazını Âşık Dehgan'a vermiştir. Toplam kırk destan bilmektedir. Bugün yirmi iki çırak yetiştirmektedir. Âşık Dehgan bu mektepte altmış yıllık bir çalışmaya ve repertuar birikimine sahiptir. Birçok yabancı ülkede aşıklık sanatını temsil etmiştir. Urmiye âşık muhitinde kendisine özgün saz tekniği, sesi ve sözüyle başarılı aşıklardan sayılır. Urmiye ekolünde Âşık Degan'a ait bir âşık kolu bulunmaktadır. Âşığın icralarından yüz kırk iki kaset ve elliye yakın cd bulunmaktadır. Yirmi altı sene radyoda programlar sunmuştur.

4.1.4. Âşık İsmâil LÛTFİ

1937 yılında Urmiye'de dünyaya gelmiştir. Elli yıldan fazla Urmiye âşık mektebiyle ilgilenmektedir. Âşık Derviş Vehabzade'ye çırak olmuştur. Âşık İsmâil Batı Azerbaycan Eyaleti Radyosu'nun en eski sanatçılarından. Ülke içinde ve yurtdışında bir çok âşık festivaline katılarak, önemli ödüller kazanmıştır. Âşık genç çıraklar yetiştirmiştir.

4.1.5. Âşık Abbas BEHLULZADE

1941 yılında Hoy ilçesinin Tâchatun köyünde dünyaya gelmiştir. Otuz iki yaşından itibaren aşıklığa başlamıştır. Âşık Habib'in çırağı olmuştur. Urmiye âşıklar derneğinin sabit üyelerindendir.

4.1.6. Âşık Heyder Gulu NİRUMEND

1948 yılında Urmiye'nin Nazlu köyünde dünyaya gelmiştir. Âşık Dehgan'ın yanında âşıklık sanatını öğrenmiştir. Urmiye âşık mektebinde otuz beş senelik bir tecrübeye sahiptir. 1990 yılında Türkiye'de düzenlenen bir âşık programına katılmış ve Anadolu'nun ünlü âşıklarından olan Âşık Reyhâni'yle bulunduğu bir atışmada âşığı yenerek birincilik ünvanını kazanmıştır.

4.1.7. Âşık Abdullah EŞREFİ

1952 yılında Urmiye'de dünyaya gelmiştir. Genç yaşlarında Âşık Derviş'in Gurbeti havasını dinleyerek, bu sanatı öğrenmek isteğinde bulunmuştur. Otuz yedi senedir saz çalmakla meşguldür. Âşık Derviş'e on yıl çıraklık etmiştir. Âşık yetmiş iki hava ve 28 destan bilmektedir. İcralarında genelde Mevla Ali (Hz. Ali), Hz. Muhammed ve İmâm Hüseyin'nin vafında şiirler söylemektedir. Âşığın saz çalma tarzı ve sesi Âşık Derviş'e benzemektedir. Birçok şehirde icrada bulunmuş ve birçok devlet kurumuyla bu sanatla ilgili ortak çalışmalar yürütmüştür.

4.1.8. Âşık Eyyub NOZÂD

1954 yılında Maku ilçesinin Şût bölgesinde Gara Goyun köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yılları köyde geçmiş ve ileri yaşlarda Urmiye'ye göçmüştür. İlk ustası olan babası Âşık Halid'e, Âşık Seferali, Âşık Nesir, Âşık Derviş ve Âşık Aslan'a çıraklık etmiştir. Birçok program ve yarışmaya katılmış ve ödüller kazanmıştır. Âşık tiz bir sese sahip olduğu için tiz sesle söylenen havaları çok iyi icra edebilmektedir. Sanatını Âşık Aziz'in tarzında icra etmesiyle meşhurdur. Birçok âşık destanı bilmektedir. Urmiye âşıklar derneğinin sabit üyelerindendir.

4.1.9. Âşık Kanber HAKİRİ

1955 yılında Miyandab ilçesinin Mescidli köyünde dünyaya gelmiştir. 1994'den beri Urmiye şehrinde yaşamaktadır. On dokuz yaşından itibaren şiir söylemeye başlamıştır. Bir çok âşık tarzı şiire sahiptir. Otuz yıldan fazla halk edebiyatı ve âşıklık geleneğiyle ilgilenmektedir. Urmiye âşık muhitine ait olan halk hikâyelerini derlemiştir.

4.1.10. Âşık Nebatali ALİZADE

1958 yılında Salmas'ın Şorgöl köyünde dünyaya gelmiştir. Halen Urmiye'de yaşamaktadır. Çocukluk yaşlarında radyoda Âşık Derviş, Âşık Dehgan ve Âşık Aslan'ın anlattıkları destanları dinleyerek âşıklık sanatına ilgi göstermiş ve ileri yaşlarda âşıkları görmek için Urmiye'ye gelmiştir. Urmiye'de Âşık Dehgan'la tanışmıştır. Âşık Bulud, Âşık Dehgan ve Âşık Ali Garaağaçlı'nın yanında âşıklık sanatını öğrenmiştir. Otuz üç yaşından itibaren meclislerde sanatını icra etmiştir. Âşık birçok programa ve yarışmaya katılarak, birincilik kazanmış ve ödüller almıştır.

4.1.11. Âşık Bulud SAİD

1959 yılında Melekan'ın Babakelek köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda, ailesiyle beraber Urmiye'ye göç etmiştir. On iki yaşlarında âşıklığa ilgi göstermeğe başlamıştır. Âşık Dehgan'ın teşvikiyle aşıklığa yönelmiştir. Âşık Hamid Abbaszade ve Âşık Dehgan'ın yanında âşık sanatını öğrenmiştir. Yirmi beş yaşından itibaren Âşık Dehgan'la beraber bir çok mecliste ve yurt dışında sanatını sergilemiştir. On sekiz destan ezberden bilmektedir. Bir çok genç çırak yetiştirmiştir.

4.1.12. Âşık Ali GARAAĞACLI

Âşık Ali Garaağacı adıyla bilinen, Ali Kerimi 1960 yılında Urmiye'nin Garaağac köyünde dünyaya gelmiştir. Otuz dokuz yaşlarında Urmiye'ye yerleşmiştir. Dokuz yaşlarından itibaren anne ve babasının söylediği türküleri dinleyerek,âşıklığa ilgi göstermiştir. On sekiz yaşlarındayken kendisine bir saz almış ve Âşık Derviş ve Âşık Dehgan'ı dinleyerek, bu sanatı öğrenmeye başlamıştır. Sonraları da, Âşık Dehgan'ın yanında çıraklık yapmıştır. Otuz bir yaşından itibaren usta âşık olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Âşık yirmi beş destan ezberden bilmektedir. Birçok yarışma ve programa katılmış ve ödülleri kazanmıştır. Urmiye'de kültür sanat derneğinin her hafta gerçekleştirdiği aşıklar derneği programlarında görev almaktadır. Halihazırda, âşığın Urmiye şehrinde aşıklar kahvesi bulunmaktadır.

4.1.13. Âşık Menaf RENCBERİ

1962'de Selmas'ın Verden köyünde dünyaya gelmiştir. Âşık ustaların kasetlerini dinleyerek âşıklığa ilgi göstermiştir. Salmas'lı âşık Mirza Ali, Hoy'lu Âşık Aslan ve Âşık Derviş'in yanında âşıklık sanatını öğrenmiştir. Âşıklığa adım attığı günden bu yana şiir yazmaya başlamıştır. Şiirlerinde Mahmudoğlu mahlasını

kullanmıştır. Yetmişten fazla destan bilmektedir. Bir çok genç âşık yetiştirmiştir. Âşık icralarında usta malının yanı sıra kendi bestelerini de icra etmektedir. Hoy ve Selmas şehirlerinde kendisine ait âşık kahvesi bulunur.

4.1.14. Âşık Zekeriya MELEKİ

1962 yılında Urmiye'nin Guluncu köyünde dünyaya gelmiştir. İlk okulu köyde ve ortaokul ve liseyi Urmiye şehrinde tamamlamıştır. İlk türküleri babasından öğrenmiştir. On beş yaşlarında Âşık Derviş'le tanışmıştır ve on bir sene Âşık Derviş'e çiraklık yapmıştır. Toplam kırk iki destân ezberden bilmektedir. Yedi senedir Urmiye radyosunda çalışmaktadır. Bugün Âşık Zekeriya kendi köyünde tarımla meşgul olmakta arta kalan zamanını ise kendine ait kahvesinde âşıklık geleneğini sürdürmektedir. Gerek yurt içinden gerekse yurt dışından pek çok davet almasına rağmen radyo faaliyetlerinden ötürü bu davetlere icabet edememektedir.

4.1.15. Âşık Nedim ABBASZADE

1966 yılında Çaldıran ilçesinin Ağbulak köyünde dünyaya gelmiştir. On iki yaşından itibaren şiir bestelemeye başlamıştır. Yirmi yaşından itibaren kendi çabalarıyla saz çalmayı öğrenmiştir. Âşık Mehemed İsmailoğlu'ndan bir çok şey öğrenmiştir. Âşık Pur azer ve Âşık Dehgan'ı dinleyerek âşıklığa yönelmiştir. Hoy ilçesinde "Nedim" adında bir âşık kahvesi vardır.

4.1.16. Âşık Cunun

Âşık Cunun ismiyle tanınan Dr. Ekber Bozorgamin, 1966 yılında Urmiye şehrinin Esgerhan mahallesinde dünyaya gelmiştir. Yedi yaşından itibaren türküleri öğrenmeye ve Yirmi bir yaşından itibaren saz çalmaya ve şiir söylemeye başlamıştır. Yirmi dokuz yaşında Tahran Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Otuz bir yaşında Sefiyüddin Urmevi adlı müzik grubunu kurmuş ve muhtelif meclislerde sanatını sergilemiştir. Otuz beş yaşında “Yaza Âşığım” adlı şiir kitabını yayınlamıştır.

4.2. Âşık Mahmûdi ve Âşık Garip İle Şahsenem Hikâyesi

4.2.1. Âşık Muhammedali Mahmûdî

Axçovlan'nan Mätyâr atana¹ yurdum

Atadan babadan el âşığıyam

Hälâ qulağımda şirin laylalar

Anam örgädäli dil âşığıyam

Sulduz mahalımdı Qäräpapax elim

Şäkärdän nobatdan şirindir dilim

Dälilär mäskânı var Çänlibel'im

O goç Köroğlu'nun bil âşığıyam

Äzäldän mäskänim Äzärbaycan

Bäslänib qoynunda minlär qährämân

¹ Atana: Ata ana.

Burada Kalbay Äzim var märhûm Quluxân

Oların Äzäldän bil âşığıyam

Âşığı Mähmûdi'nin hälä var äqli

Zämânä qährinnän sinäsi dağlı

Köhlüyüb çalanda cängi Köroğlu

Sâzımın üstündä tel âşığıyam

Âşık Muhammedali Mahmûdi 1957 yılında Sulduz (Negede) bölgesinde, Taligan Köyünde doğmuştur. Âşıklık ailesinden gelen bir gelenektir. Annesi âşık olmamasına rağmen Türküleri ve halk hikayelerini iyi bilmekteydi. Çocukluğunda söz ustalığını annesi yapmıştır. İlkokulu altıncı sınıfa kadar Hasanlı² medresesinde okumuş. Altıncı sınıfı bitirdikten hemen sonra âvâza başlamıştır. Liseye Negede (Sulduz) şehrinde devam etmiştir. Maddi durumun yetmemezliği ve ulaşımın zor olması âşığın okulu bırakmasına neden olmuştur. Aradan kaç yıl geçtikten sonra Tebriz hava kuvveti bölümünde askerlik yapmıştır. İki sene sürdüğü askerlikte de avaza devam etmiştir. Askerden döndükten sonra Sulduz'da balaban, zerb, akardeon, Kemeñçe, tar, keman gibi yöresel enstrumanların eşliğinde yöresel şarkılar söylemiştir. İran İslâm devriminin başlarında, İran-İrak savaşı esnasında sanat faaliyetlerinin azalmasına neden olmuş ve âşık da on sene bu faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır. On sene aradan sonra İran Âzerbaycan'ı ve Urmiye'nin önemli âşığı, Âşık Derviş'le³ tanışmıştır. Böylece âşık âvâz sanatı dalında faaliyetini değiştirerek âşıklığa yönelmiştir. Âşıklık sanatını ustâdı Âşık Derviş'in yanında öğrenmiştir. Âşık birçok âşık şenliği ve festivaline katılarak önemli ödüller kazanmıştır. Bir kaç televizyon filminde de âşık rolü almıştır. İran İslam devriminden sonra Sulduz bölgesinde âşıklık geleneğinin ve sâz sanatının

² Qızılçâm, Tarihi Hasanlı Tepesi.

³ Qälâm qaşı qızıl dişi
Xûdâyâ bâllidir işi
Soruşsan Âşığı Dârviş'i
Âşıqlara qâhrâmandı.

tekrar canlılığa kavuşmasında büyük katkılar sunmuştur. Şimdiye kadar on iki çırak yetiştirmiştir. On dört sene Urmiye'nin Dol kasabasında yaşamıştır. Âşık Dehgan ve Âşık Yusuf Ohanes'le beraber icralarda bulunmuştur. Seksen üç kaset icra kaydı bulunmaktadır. Urmiye âşık muhitinde, Âşık Garib ve Şahsenem hikayesinin en zengin icrası Âşık Mahmûdi tarafından dokuz kasete kaydedilerek hazırlanmıştır. Otuz âşık hikâyesi bilmektedir. Âşığın kendine ait altı yüz sayfalık şiiri bulunmaktadır. Âşığın mahlası da “El Âşığı” olarak bilinmektedir.

Hâr gälännän yola varma
Hâr kâsinän düşmä göyül
Hâr sufradan yemä nânı
Hâr qapıdan su işmä göyül

Bülbül ayrılmaz gülünnän
Yaşılbaş sona gölünnän
Täbiblix gälmir älinnän
Hâr yaranı deşmä göyül

El Âşığ'ın yaxcı tanı
Ämäh bil itirmä nânı
Darı gündä äldän tutanı
Qardaşınnan seşmä göyül

4.2.2. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi

İran Azerbaycan bölgesinde, Âşık Garip ve Şahsenem adıyla bilinen hikâye üzerinde bir çok bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu hikâye Türk dünyasının en çok

yayılmış aşık hikâyelerindedir. Bu hikâye sadece yazılıp, sazla, sözle anlatma şeklinde kalmamış, bazen gösteri sanatlarının da drama konusu olmuştur.

Âşık Garip hikâyesi'nin yirmi Türkmen, on Türkiye, dokuz Azerbaycan, beş özbek, bir Karaim, iki Ermeni ve bir Kabardin varyantı bulunmaktadır (Yakubova, 1968: 31).

Âşık Garip hikâyesi'nin teşekkül ettiği yer ve zamanla ilgili değişik fikirler ortaya atılmıştır. Hikâyenin teşekkül ettiği yer hakkında iki görüş mevcuttur. Birincisinde hikâyenin menşei Azerbaycan'a bağlıdır. İkincisi ise hikâye Türkistan'da teşekkül etmiş ve oradan yayılmıştır (Türkmen, 1995: 7).

Kafkas, Anadolu ve Orta Asya varyantlarının teşekkülü ile ilgili değişik fikirlerin yanısıra yine hikâyenin konusunun XVII. yüzyılda yaşamış olan Sarı Âşık adlı bir şairin şiirleri üzerine kurulması, diğer ihtimal ise eski bir konunun işlediği "ilk varyantı çok eski bir hikâyeye çıkarmakta ve oradan yayılmış olabileceği düşüncesi" şeklinde düşünülmektedir. Azerbaycan varyantının ikincisi Safevilerin başkentinin Tebriz'den Kazvine nakil sırasında (1550) ortaya çıkmış olması düşünülür (Tahmasib, 1965: 61-62). Bir başka düşünceye göre konunun Azerbaycan'da ortaya çıktığı ve Garip mahlaslı bir âşık tarafından tasnif edildiği farzedilmektedir (Kocatürk, 1964: 311).

Safura Yakubova gerek Kafkas-Anadolu ve gerekse Orta Asya varyantlarındaki Şiflikle ilgili izleri, gerekse kahramanın dolaştığı yerleri gözönüne alarak, hikâyenin Azerbaycan'da teşekkül ettiği kanaatine varmıştır (Yakubova, 1968: 102-103).

Prof. Dr. Fuat Köprülü, Âşık Garip hikâyesi'nin XVII. yüzyılda teşekkül ettiği kanaatindedir. Bu hikâyenin Şah İsmâil gibi halk hikâyeleriyle beraber Kerem ile Aslı'nın da bu asırda doğduğunu kuvvetle tahmin ediyor (Köprülü, XVII. yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi Notları, t.y.).

Üzerinde inceleme yapıcağımız Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi 1993 yılında Âşık Muhammedali Mahmûdi'den dokuz kasette derlenmiştir. Âşık hikâyeyi Ustası Âşık Derviş'ten öğrenmiştir.

Âşık Mahmûdi hikâyeyi bölgedeki âşık icra geleneğine uygun bir şekilde anlatmaktadır. Hikâyeye başlamadan önce bir Divân, Tecnis veya Üstâd-nâme okuyarak hikâyenin asıl anlatım kısmına geçiyor. Hikâyenin sonunu ise Destân'la bitiriyor. Hikâye nesir ve nazım kısımlarından ibarettir. Bir Âşk hikâyesi olmasına rağmen sosyal, eğitici, ahlâk ve din ağırlıklı konuları da içermektedir. Hikâye belli bir tarihi veya siyasi olaya atıfta bulunmadan, iki gencin aşk hikayesini itibârî bir zaman ve mekânda kesiminde anlatmaktadır.

Bu çalışmada seçtiğimiz “Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi”, İran Azerbaycan bölgesi özellikle Urmiye âşık bölgesinin en özgün çeşitlemelerinden biri olduğu için, incelemeye uygun görülmüştür.

4.2.3. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin Özeti

Eski zamanlarda İran Azerbaycanı'nın Tebriz şehrinde Hâce Bâğır adında zengin bir tâcir yaşarmış. Haydar ve Maksûd adında iki oğlu ve Esmer adında bir kızı varmış. Ölümüne yakın bir günde oğullarını yanına çağırır ve onlara öldükten sonra, servetinin nasıl harcanacağını sorar. Büyük oğlu Haydar bu servetin üstüne servet ekliyeceğini söyler. Küçük oğlu Mâksûd ise Medreseler, köprüler, camiler yaptıracağını ve yoksul insanlara yardım edeceğini söyler. Babası buna sevinir ve ölümünden önce Mâksûd'a hayır dualar eder. Mâksud annesi ve kız kardeşiyle ortak aldığı mirasın tamamını hayır yolunda harcar ve parasız kalır. Annesini Haydar'dan para istemeye gönderir ama Haydar bunlara yardım etmez. Maksûd bunu duyunca çok üzülür odasında bir köşeye çekilip ağlar ve Allâh'tan yardım ister, bitkin bir şekilde uykuya dalar. Rüyasına Hızır Peygamberin geldiği söylenir. Hızır Peygamber ona yardımcı olacağını söyler, ona bade içirir ve Tiflis'te Şahsenem'i gösterir ve gurbet çekeceği

için, ona Garip adı verir. Garip rüyadan uyanır, kendisine bir sâz alır ve âşık olur. Garip, annesi ve kız kardeşiyle beraber Şahsenem'i bulmak için Tiflis'e doğru yol alır. Tiflis'e varırlar ve şehrin girişinde Şahsenem'in babası Hâce Kahrâb ve adamlarıyla karşılaşır. Tiflis'in pehlivânı ve Hâce Kahrâb'ın koruması olan Zor Abbas ile Âşık Gülşen de Hâce kahrâb'a eşlik etmektedir. Âşık Garip onlara şehrin Tiflis olduğunu sorup öğrendiğinde Şahsenem'in ismini sorar ve o anda Zor Abbas Şahsenem isminin görücüsü ve kuzeni olan Şahveled tarafından yasaklandığını söyler ve onu öldürmek ister, ama Hâce Kahrâb buna karşı çıkar, onu sever, âşık ve yoksul olduğu için Gârip ve ailesini sarayına alır. Bu arada Tebriz'li olan Zor Abbas Gârib'in de Tebriz'li olduğunu öğrendiğinde, onu sever ve onunla üvey kardeş olurlar. Diğer taraftan Şahsenem de Garib'i rüyasında görmüş ve ona âşık olmuş. Bir gün Garib Şahsenem'i aramaya gider. tesadüfen sarayın bağında Şahsenem'in dadısı Ağcakız'la karşılaşır. Ağcakız Garib'i Senem'le buluşturur. Bu iki âşık birbirine kavuşup evlenmeğe karar verirler. Ama Şahsenem'e amcası oğlu Şahveled de taliptir. Bir gün Garip ve Şahveled kızı istemeye kalkıp, ona iki yüzük gönderirler. Şahsenem Garib'in gönderdiği yüzüğü seçer. Fakat Senem'e uzun zamandır tâlip olan Şahveled bunu duyunca Gârib'e karşı yüreğinde kin besler ve onu kandırıp öldürmek için değişik yolları denemeye başlar. Şahveled bir kötü büyücünün yardımıyla, bir oyun düzenler ve Garip'le yakın arkadaşlık kurup ona Şahsenem'in parasıyla değil kendi parasıyla evlenmesinin onun için daha iyi olduğunu söyler ve ona çalışıp para kazanmak için Mısır'a gitmesini önerir. Garip kabul eder ama Şahsenem gitmemesi için ısrar eder fakat Garip dinlemez ve gitmeye karar verir. Mısır'a doğru beraber yol alırken Şahveled onu Tuna çayında boğmaya çalışır ama Garip kurtulur ve Şahveled'e inat yine ona Mısır'a gidip çalışıp kendi düğününü yapmak için para kazanacağını söyler. Şahveled fırsatı kullanıp Garib'in öldüğünü tüm Tiflis'e yayarken Garip Mısır'a gider ama orada iş bulamayınca Halep şehrine geçer. Şahsenem haberi duyunca çok üzülür ama yine bu habere inanmaz ve Garib'e yedi sene yolunu bekliyeceğini söylediği gibi, onun yolunu bekler. Garib'in annesi ve kız kardeşi ağlaya ağlaya kör olurlar. Garib'in ölüm haberini duyan Haydar Tiflis'e gelir ve suçlu bulunduğu için kendini Tuna çayında boğar. Kaç sene üzerinden geçer. Hâce Kahrâb ölür.

Şahveled onun tahtına geçer ve bu sefer Şahsenem'le zorla evlenmek ister, Garib'in anne ve kardeşini de saraydan atar. Bu arada Garip Halep'te bir âşık kahvesinde âşıklık yapmaktadır. Şahsenem Garib'in yolunu beklemekte ve Şahveled'le evlenmeği ertelemektedir. Bir gün, Mısır'a doğru bir kervan yola çıkar, Şahsenem kör anne ve kardeşi yanına alır ve kervana Garib'i bulmaları için yalvarmaya gider. Tacir Selâhi Sövdegâr onlara Garib'i bulmasına söz verir. Şahsenem bir mektup yazıp ve üzerinde kendi ismi olan yüzüğünü tacire verir. Tacir önce Mısır'a gider ama orada Garib'i bulamaz sonra Halep şehrine gider ve orada Garib'i bulur yüzüğü ve mektubu ona verir. Şahsenem mektupta anne ve kız kardeşinin ağlamaktan kör olduklarını, Haydar'ın onun için kendini çayda boğduğunu ve Şahveled'in onu evlenmeğe zorladığını yazmış ve eğer bu yedi sene tamamlanmadan gelmezse zehir içip kendini öldüreceğini söylemiş. Garip bunları öğrenince hemen Tiflis'e doğru yol alır. Bu arada Şahveled ve Senem'in düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Garip düğüne bir gün kala, Tiflis'e varır. Önce Üvey kardeşi Zor Abbas'la karşılaşır ve yarın Zor Abbas'ın âşığı olarak düğüne gideceğine kara verilir. Sonra anne ve kardeşiyle buluşur. Mevlası Âli'nin verdiği toprağı onların gözlerine sürer ve gözleri açılır. Düğün zamanı gelir, Zor Abbas âşığın Garip olduğunu fark etmeden onu kendi âşığı olarak düğüne götürür. Bu arada Şahveled düğünde âşığı yasaklamıştır. Şahveled'in karşı çıkmasına rağmen Zor Abbas'ın gücüyle düğüne katılan Garip Şahsenemin vasfında şiirler söyler ve kendini Âşık Garip olarak tanıtır. Bu anda gizlice meclisi izleyen Şahsenem Garip ismi duyunca sevgilisine koşar ve Zor Abbas da âşığın Garip olduğunu öğrenir ve onların evlenmesini ister. Garip'le Şahsenem birbirine kavuşur. Şahveled Garib'in kız kardeşi Esmer'le evlenir. Garip ve Şahsenem evlenir ve beraber muratlarına ererler.

4.2.4. Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin Metin İncelemesi

I. HAZIRLIK EPİZOTU

1. Zaman

Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesinin girişinde âşık belli bir zaman kesimine işaret etmeden “kadim sâbikler”⁴ ifadesini kullanarak hikayenin geçmişte, belirsiz bir zamanda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Böyle bir zaman ifadesi itibari bir zamanı belirtmektedir.

2. Mekân

Burada kastedilen mekân, kahramanın doğduğu yerdir. Bu Hikâyede mekân “Şehr-i Tebriz” olarak geçmektedir. İran Azerbaycan bölgesindeki Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin varyantlarının hemen hemen hepsinde mekân Tebriz şehri olarak geçmektedir. Hikâyede bahsedilen başlıca mekânlar, Tebriz, Tiflis, Mısır ve Halep'tir. Ancak hikâyede bahsedilen mekânların hepsi itibari mekânlardır.

3. Ana-Baba (Ailenin Tanıtımı)

Hikâyede ailenin tanıtılması şu şekilde anlatılmaktadır.

“...Bir Hâce Bağır vardı.Bunun iki tane oğlu vardı.Birisinin adı Haydar'dı birisinin de adı Maksûd'du...”

Gördüğümüz gibi hikâye'nin girişinde sadece baba ve Kahraman'ın büyük kardeşi Haydar tanıtılmaktadır. Baba “Hâce”⁵ ve zengin olarak tanıtılmaktadır. Bu ifade kahramanın aristokrat bir aileye mensub olduğunu gösterir.⁶

Hikâyede kahramanın babası ve erkek kardeşinden ilave, annesi Banu Hanım ve kız kardeşi Esmer de yer almaktadır.

⁴ “eski zamanlarda ” veya “eski geçmişlerde”.

⁵ Tacirlerin üst makamında olan kimse.

⁶ Ekici, Metin; Dede Korkut Hikâyeleri ..., s.71.

4. Eğitim

İncelediğimiz hikâyede kahramanın eğitimiyle ilgili doğrudan bir eğitimden söz edilmemektedir. Ancak Garib'in âşıklık mesleğini öğrenmesiyle ilgili ona rüyasında Hızır peygamber tarafından bade içilerek âşık olması ve sonra gidip saz alması bu mesleğin rüyasında ona manevi bir güç tarafından ilhâm edilerek öğretildiği söylenebilir. Hikâyenin diğer kısımlarında kahraman herhangi bir meslek eğitimi görmemektedir hatta kendisi zaten usta âşık seviyesine ulaşmıştır ve diğer bir âşığa çıraklık etmemektedir lâkin hikâyenin bir kısmında şöyle anlatılır:

“...Elinde sâzıyla içeri girdi. Usta âşık bunun kılık kıyafetine baktı. Garip ona selam verdi ama usta selamının cevabını almadı, Garip buna üzülen bir kenara oturdu. Usta âşık Garib'e kimin izniyle oturduğunu sordu. Garip büyük bir hata yaptığını söyledi. Usta âşık Garib'e sazını akort ettirmesi için mi geldiğini sordu. Garip oraya ona çırak olmak için geldiğini söyledi ve icralarından sonra izin verirse okuyup beş kuruş para kazanıp kazanamayacağını sordu...”

Burada Âşık Garip sadece Usta âşığa saygı duymak niyetiyle ona çırak olma ihtimalini soruyor ancak hikâyenin devamında usta âşık onun isteğini kabul etmeyince Garip bu usta âşıkla atışıp onu yenerek tekrar kendinde olan zâti yeteneğini ve eğitim almadan böyle bir ustalığa ulaştığını gösteriyor.

II. ÂŞIK OLMA EPİZOTU

Âşık Garib ve Şahsenem hikâyesi'nin bu bölgedeki diğer varyantlarında da gördüğümüz gibi burada da kahramanın âşık olması rüyada gerçekleşmektedir. Hikâyede bu kısım şu şekilde anlatılır:

“...Garip Haydar kardeşinin ona yardım etmediğini duyunca buna üzülen odasına girdi bir köşede oturup ağladı ve Allah'tan ya ölüm yada gurbet istedi. Böylece uykuya daldı. Rüyasına Hızır Peygamber geldi. Garib'e neden üzüldüğünü sordu. Ona

elindeki badeyi uzattı ve onu içip yüreğinin rahatlamasını söyledi. Garip badeyi içti. Hızır Peygamber işaret parmağıyla Tiflis'te Şahsenem'i bir köşkün içinde ona gösterdi. İkinizi birbirinizin anlına yazdım, sen gidip o kızı bulacaksın dedi. Ama garip gurbet ellerde kalacağın için ismin Garip olacak. Eğer zor durumda kalırsan bu isimle seslenirsen sana yardım gelecek. Garip bu haldeyken rüyadan uyandı ve uyandığına pişman oldu...”

Hikâyede Garib'in doğuştan yetenekli ve iyi niyetli olduğu için ona rüyasında böyle bir verginin verildiği ve âşık olup saz çalma kabiliyetinin ona ilham edildiği düşünülmektedir.

Dini düşünceler taşıyan bir çok âşık hikâyesi gibi bu hikâyede de Kahraman Mevlası veya bir din murşidini görüp elinden bade içerek âşık oluyor sonra da bu âşkın neticesinde kendini manevi yönden takviye edip, İrfan aşamalarını geçip âşıklık derecesine ulaşıyor.

1. Kahramanın Sevgilisini Araması

Hikâyede Âşık Garip Şahsenem'i aramaya gider ve bu yolda birçok zorluklarla karşılaşır. Hikâyenin önemli kısmı olan sevgiliyi arama ve bu yolda Kahramanın çektiği çileler geniş bir şekilde anlatılır.

2. Saz Çalma ve Şiir Söyleme Kabiliyetini Kazanma

Hikâyede bu bölüm şu şekilde anlatılır:

“...Garip rüyasından uyandığında çok perişan ve üzgündür. Annesi onun üzüldüğünü gördüğünde, dolabında çeyizinden kalan altın kupayı çıkartarak Garib'e verir ve onu Tebriz çarşısında satmasını söyler. Garip kupayı alıp çarşıya çıkar. Bir yerde bir sâz dükkânı görür.Sazı görünce aklına birşey gelir. “Eğer âşık olarak Tiflis'e gidersem daha çok kabul görürüm ve Şahsenem'i daha kolay bulabilirim çünkü sâz mahremdir, âşık olarak gidersem bana her yerde saygı duyarlar ve benim her yerde bulunmama izin verirler” diye düşünür. Garip mağazaya girer. Dükkanın sahibi

Hıristiya'ndı. Garib'in yırtık kıyafetlerini görünce, selamının cevabını almaz. Garip ondan sazların fiyatını sorduğunda saz ustası sinirlenir ve onunla dalga geçmeye başlar. Garip üzülen altın kupayı ustanın masasına koyar. Usta onu gördüğünde Garip'teki marifeti anlar. Kupanın çok pahalı olduğunu farkeder. Garib'e Müslüman olup olmadığını sorar. Müslüman olduğunu öğrendiğinde Müslüman'ların iyi söze sahip olduklarını söyleyerek ondan sazlardan birisini çalmasını ister ve iyi çaldığı takdirde o sazı ona vereceğine söz verir. Garip ustalığını göstererek sazı akort eder ve çalmaya başlar. Şiirlerinde Hıristiyan ustasını İslâm'a davet eder. Hıristiyan onun sözünün tesiriyle Müslüman olur. Âşık Garip sazı ve altın kupayı alıp eve doğru yola çıkar...

...Garip Şahsenem'i bulmak için Tiflis'e doğru yola çıkmaya karar verir. Anne ve kız kardeşi buna karşı çıkarlar ve giderse Haydar'ın bunlara sahip çıkmayacağını söylerler. Gitmeyeceğini veya giderse bunları da yanına götüreceğine yalvarırlar. Garip bunlarla beraber Tiflis'e doğru yol alır. Yolda bir çok zorluklarla karşılaşır ama Garip Mevlâsından yardım ister. Tiflis'e yakın bir yerde altı suvariyle karşılaşır. Şahsenem'in babası Hâce Kahrâb, onun koruması Zor Abbas ve Âşık Gülşen ve diğer korumalardan ibaret olan bu suvarilere oranın Tiflis olup olmadığını sormaya gider. Onların karşısında İran'dan geldiğini ve Şahsenem'i bulmak için Tiflis'i aradığını sorar. Zor Abbas onu öldürmeye kalkışır çünkü Şahsenem isminin söylenmesi ona talip olan Amcası oğlu Şahveled tarafından yasaklanmıştır. Ama Hâce Kâhrâb Zor Abbası durdurur ve onun fakir bir âşık olduğunu ve ona sığındığını söyler. Hâce Kahrâb, Garip ve ailesini sarayına alır ve yolculuğa çıkmaya karar verir. Hizmetçilerine döndüğünde onu sarayında okutacağını söyler...

...Bir gün Garip Şahsenem'i aramaya çıkar ve köşkün bağında tarlacıya Hâce'nin kaç tane bağının olduğunu sorar. O da üç dört bağının olduğunu söyler ve bağlardan birinin de Şahsenem'e ait olduğunu söyler. Garip bunu öğrendiğinde sevinir ve sazını alıp bir gün Senem'in bağına girer. Dolaşırken yorgunluktan bir gülün kenarında uykuya dalar. O esnada Şahsenem de bağda Garib'i rüyasında görmektedir. Senem ruyadan uyanıp rüyasını dadısı Ağvakız ve diğer hizmetçi kızlara anlatır ve

Ağcakızdan gidip kovada serin su getirmesini ister. Ağcakız bağda Garib'i uyurken görür. Garip uyanır ve Şahsenem'in ismini getirir. Ağcakız aceleyle kovayı doldurmadan Şahsenem'in yanına döner ama gitmeden Garib'e onu çağırdığı zaman gelmesini söyler. Senem'in yanına döner. Şahsenem kovayı boş görünce sinirlenir ve kızlara onu dövmek için soba getirmelerini söyler. Ağcakız dayanamaz ve Garib'i çağırır. Garip saz elinde gelir. Şahsenem âşığın Garip olduğunu öğrenince ona sarılır ve kızlara muradına erdiğini söyler...”

Hikâyede kahramanın saz çalma ve şiir söyleme kabiliyetini nasıl kazandığıyla ilgili net bir olay görülmemektedir. Ancak kanaatimize göre kahraman rüyasında bade içerek âşık olup saz çalma ve şiir söyleme istidadı kazanmıştır. Hikâyenin diğer bölümlerinde ise Kahramanın ne Tebriz ne de sonra gittiği Tiflis, Mısır ve Halep'te hiç bir usta âşığa çıraklık yaptığı ve saz –söz öğrendiğine dair bir bilgi yoktur. Hikâyede görüldüğü gibi Hızır Peygamber ona rüyasında “Garip” adını takmıştır. Garip saz çalıp şiir söyleme yeteneğini kazandıktan sonra şiirlerinde de “Garip” mahlasını kullandığını görmekteyiz ve bu âşıklık geleneğinin hususlarından biri sayılır.

Bir başka nokta ise Kahramanın saz çalıp şiir söyleme ve âşık olması ona sevgiliyi bulup görüşmesini ve Tiflis'te bir yabancı olarak kabul görülmesini sağlamaktadır. Ancak kahramanın bu kabiliyeti çarşıda, sazı görüp bunları düşününce mi kazandığı yoksa bu kabiliyetin ona rüyasında bade içirilerek mi ilham edildiği yahut kahramanda bu kabiliyetin doğuştan mı olduğu hususu hikâyede belirgin bir şekilde anlatılmamıştır.

Hikâyede kahramanın saz çalıp şiirler söyleyerek bir Hıristiyan'ı Müslümanlığa davet etmesi de İslâmiyet'in bir âşık tarafından yayılma çabasını da anlatmaktadır. Kahramanın bu kabiliyeti kazanması onu sadece âşık olarak değil ayrıca bir din ve marifet hocası olarak da göstermektedir. Bu da eski ozan-baksı geleneğindeki ozanların dini açıdan yol göstermeleri gibi görevlerini hatta sûfi-derviş tekke ve medreselerinden çıkan âşıkların şiirlerindeki dini rindizmini andırmaktadır.

III. SEVGİLİYİ İSTEME VE ENGELLER EPİZOTU:

1. Sevgiliyi İsteme

Hikâyenin şu kısmı böyle anlatılır:

“...Bir süre sonra Hâce Kahrâb yolculuktan döner. Karşılama töreninde Âşık Garib’in gelip orada saz çalıp şiirler söyleyip para kazanmasını ister. Garip sazıyla meclise gelir. Bu arada Ağcakız Şahsenem’e babasının Garib’i istediğini söyler. Senem oraya gidip onu dinlemek ister. Garip mecliste Senem’in olduğunu fark eder ve Senem’in vasfında şiirler söyler. Yine Zor Abbas buna kızar. Mecliste olan Şahveled de durumdan şüphelenir. Zor Abbas Garib’in nereli olduğunu sorar. Garip Tebriz’den geldiğini söyler. Zor Abbas kendisi de Tebriz’li olduğu için Garip’ten hoşlanır ve onunla üvey kardeş olur ve bu sefer Garib’in tarafını tutar. Şahveled bu durumu gördüğünde hemen Şahsenem’e bir yüzük alır ona talip olur. Etraftan Tiflis halkı Âşık Garib’in de Şahsenem’i istediğini söylerler. Hâce Kahrâb dünyada bir tane kızının olduğunu ve onu dilençiye de gitmek istiyorsa, vereceğini söyler. Böylece hem Şahveled hem de Garip Senem’e tâlip olup ona iki yüzük gönderirler...”

Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesi’nin diğer varyantlarında görüldüğü gibi sevgiliyi isteme bölümünde kahraman genelde ya annesini veya tanıdığı birisini kızını babasından istemeye gönderir. Bu da Dede Korkut Hikâyeleri tesiriyle teşekkül eden halk hikâyelerinde anlatılan geleneklerdendir ancak incelediğimiz hikâyede bu geleneklerin biraz değişiklikler göstererek devam ettiğini görmekteyiz⁷. Âşık Garip kendisi canlı bir şekilde mecliste şiirler söyleyerek Şahsenem’i istediğini dile getirmekle birlikte tüm Tiflis halkını bundan haberdar eder. Tabi burada Zor Abbas’ın kızını babasından istemekte olan Garib’e gizlice yardım ettiği görülmektedir. İran Azerbaycan bölgesindeki Âşık Garip hikâyesi’nin diğer varyantlarında ise Zor Abbas tipinin Şahsenem’i babasından Garib’e istediği görülmüştür.

⁷ Metin, Ekici; **Dede Korkut Hikâyeleri Tesiriyle Teşekkül Eden Halk Hikayeleri**, s.81.

2. Engelleme Gayreti

Hikâyede bu bölüm şöyle geçmektedir:

“...Kız Şahveled’in gönderdiği yüzüğü fırlatır ve Garib’in yüzüğünü takar. Her taraftan alkışlanıp mutluluklar dilerler. Hâce Kahrâb da bunu kabul eder. Ancak Şahveled tüm yolların kapandığını gördüğünde düşünür ve bir çare bulmaya çalışır. Bir büyücü kadın bulur ve derdini ona anlatır ve ondan yardım ister. Büyücü kadın ona Garip’le arkadaşlık kurmasını ve ona yaklaşmayı önerir. Sonra Garib’i bir gün bir yere gezmeye giderken kandırıp zehir içirip öldürmesini söyler. Şahveled karının söylediği pılanı yapmaya çalışır ama bu pılan başarılı olmaz. Bu sefer başka bir büyücü kadını bulur ve ondan yardım ister. Kadın ona Garib’i kandırarak şehre gezmeğe götürmesini önerir. Orada bir kadına para verip anlaşarak röl yapmasını ister. Garib’i oradan geçirirken o kadın da bağırarak kocasına onun parasıyla zengin olduğunu söylesin ve Garip bunu duysun. Yine meydana bir at getirtir sonra git onu Garib’in yanında satın almaya çalış ama yanında paranın az olduğunu söyle ve yarısını da Garipten ister, Garib’in parası yok ve bu fırsatı kullan ona para kazanmak için gurbete çalışmaya gidelim de yoksa Şahsenem’in parasıyla evlenirsen sonra minnete kalırsın de. Gurbete çalışmaya giderken onu yolda bir yerde öldür ve ondan kendini kurtar...”

Hikâyede görüldüğü gibi Şahveled Garip’le Senem’in evliliğinin gerçekleşmemesi için Garib’e tuzaklar kurmaya ve onu öldürmeye ve onu engellemeye çalışır ama bu konuda başarılı olamaz.

3. Vade Kesme:

“...Şahveled Garib’e yarın yola çıkacaklarını ve yarın için hazırlanmasını söyler. Garip eve dönüp anne ve kız kardeşiyle vedalaştıktan sonra dayanamayıp Senem’le vedalaşmaya gider. Senem’e çalışmak için gurbete gideceğini ve para kazanıp dönüp düğün yapacağını söyler. Kız bunu duyduğunda çok üzülür ve karşı çıkmaya çalışır. Garib’e parasının olduğunu ve bu parayı onun evine göndereceğini söyler ama Garip kabul etmez ve Senem’e fazla değil sadece bir sene gurbette kalacağını söyler.

Şahsenem sanki önceden ona ilham olmuş gibi Garib'e sadece bir yıl değil, yedi yıl da onun yolunu bekliyeceğini söyler...

...Senem ağaçtan bir nar koparıp kendi saç telinden de üç tel koparıp narın etrafına saraıp Garib'e verir. Garip vedalaşıp bağdan çıkar. Şahsenem ağlayarak köşke döner..."

Âşk hikâyelerinde genelde mevcut bulunan vade kesme, kahramanların birbirlerine kavuşma zamanını belirler. Vade kesme, âşıklık geleneğinde önemli hususlardan biri sayılır. Genelde kahraman âşık olduktan sonra ortaya çıkan bu husus, rüyasında elinden bade içen pir tarafından da kesilir (Ekici, 1995: 82)

Hikâyede gördüğümüz gibi, iki sevgilinin ayrı kalma süresi belirtilmiştir. Şahsenem Garib'i bir sene değil, yedi sene bekliyeceğini söylemektedir ve ona bağlılığını gösteren eşyaları vermektedir. Bu hikâyenin bazı varyantlarında bu süre net bir şekilde belirtilmemiştir. Vade kesme bölümü hikâyenin bu süre içinde yeni maceralar ortaya çıkarak uzamasını ve genişlemesini sağlamaktadır.

4. Kahramanın memleketten ayrılması (Gurbete Gitme)

Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesinde bu kısım şöyledir:

"...Gârip Şahveled'le beraber Mısır'a doğru yol alır. Şahveled bu yolda Gârib'i öldürmek için değişik yolları dener fakat yine başarılı olamaz. Nihayet Tuna Çayında Garib'e tuzak yaparak onu öldürmek ister ve onu çaya atar. Garip kurtulur ama yine Şahveled'e inat, ona Mısır'a gidip çalışacağını söyler. Şahveled bu haberi Şahsenem'e yetirir. Garib'i çaya atarken elinden çektiği Şahsenem'in yüzüğünü de bu olayı kanıtlamak için Şahsenem'e getirir. Senem ağlıyarak bu haberi Garib'in anne ve kız kardeşine iletir. Hâce Kahrâb ve Zor Abbas bu haberi duyduklarında çok üzürlüler. Hâce Kahrâb, Gârip ailesine yardım etmeye çalışır ve Tebriz şehrinde eğer birisi varsa gelip bunları buradan almasını önerir. Tebriz'den Garib'in büyük kardeşi Haydar gelir.

Bu haberi duyduğunda çok üzülür ve geçmişte Garib'e yardım etmediği için pişmanlık duyar ve kendini Tuna çayına atıp boğulur. Anne ve kız ağlamaktan kör olurlar.

...Hâce Kahrâb ölür ve hükümet Şahveled'in eline geçer. Şahveled Garib'in anne ve kardeşini şehirden uzak bir gecekonduya yerleştirir ve onlarla görüşmeyi yasaklar. Şahveled Şahsenem'e sürekli görücü göndermeye çalışır ama Şahsenem kabul etmez ve Şahveled'den süre ister çünkü yedi sene Garib'in yolunu bekleyeceğine söz vermiştir .

...Garip Tuna çayından çıkıp Mısır'a doğru yol alır. Mısır şehrine varır ve bir hasta ninenin evinde misafir olarak kalır. Hasta nineye ne istediğini sorar,o da canının Tiflis nârı çektiğini söyler. Garip ona Şahsenem'in verdiği nârı verir. Nine ona Mısır'da âşıkların pek sevilmediğini söyler ve ona çalışmak için Haleb'e gitmesini önerir. Âşık Garip Haleb'e gider ve orada bir paşanın kahvesinde âşıklık yapar..."

Âşk hikâyelerinde, Kahramanın gurbete çıkması, sevgilisiyle evlenmesini engelleyen hususlardan birisi sayılmaktadır. İran Azerbaycan bölgesindeki diğer varyantlarda, kahramanın gurbete gitmesi birbiriyle ufak farklılıklar göstererek anlatılmıştır. Mesela Tebriz varyantında Garip, Şahsenem'in babasının isteğiyle, hem de rakibi Şahveled'in kızkançlıkla kurduğu pılanlarla gurbete gitmek zorunda kalır. Ancak incelediğimiz hikâyede Garip, sadece rakibi olan Şahveled'in yaptığı pılanlarla ve engellemeleriyle memleketten ayrılmak zorunda kalıyor. Garib'in rakibi olan Şahveled bu fırsatı kullanıp onun öldüğünü şehre yayarak şahsenem'le evlenmeye çalışır.

Kahramanın gurbete gitmesi, ölüm haberinin gelmesi, sevgilinin başkasıyla evlenmeye zorlanması ve annenin ağlamaktan gözlerinin kör olması, bu hikâyeye benzer, Dede Korkut hikâyelerinde ve Âşık Garip hikâye'sinin diğer varyantlarında, ufak tefek farklılıklar göstermesiyle beraber benzer motiflerden sayılır (Ekici, 1995: 86).

5. Sevgilinin Başkasıyla Evlendirmek İstenişinin Kahramana Haber verilmesi

Âşık Garip gurbete gittikten sonra Şahsenem'i zorla isteyen Şahveled'in neler yaptığı hikâyede şu şekilde anlatılır:

“...Şahveled her gün görücüler gönderir ama Şahsenem onunla evlenmeyi ertelemeye çalışır. Bir gün Şahsenem dadısı Ağcakız'a Garib'i nasıl bağda bulunduğunu ve bu konuda uğurlu olduğunu söyler ve bu sefer de ondan dışarı çıkıp, gelip giden kervanların yoklamasını ister. Ağcakız dışarda bir kervan görür, hemen Şahsenem'e haber verir. Şahsenem kör anne ve kızın elinden tutar ve kervana doğru Garib'i sormaya gider. Kervanın tâciri, Selâh-ı Sövdegâr Garib'in o kervanda olmadığını söyler ama Şahsenem ve kör anne ve kız tâcire yalvararak onu bulmasını isterler. Şahsenem Garib'e mektup yazıp ona anne ve kız kardeşinin ağlamaktan kör olduklarını ve Haydar kardeşinin kendini Tuna çayında intihar ettiğini ve Şahveledin ona her gün görücü gönderdiğini yazar ve gelmezse üç gün içinde zehir içip kendini öldüreceğini mektupta bildirir. Tâcir mektubu ve Şahsenem'in yüzüğünü alır ve Mısır'a doğru yola çıkar. Kervan önce Mısır'a varır. Mısır'da tâcir bir bardağın içine Senem'in yüzüğünü atar ve herkesten o şerbetin içmesini ister ancak hiç kimse bardaktaki yüzüğü tanıyamaz böylece Garib'in orada olmadığını farkeder ve bu sefer kervan Halep'e doğru yol alır. Halep'te yine meydanda “her kesin ismi Garip'se gelsin bu şerbeti içsin” diye seslenirken, kahvede saz çalan Garip onun sesini duyarak meydana gelir ve şerbeti içer ve Şahsenem'in yüzüğünü görür görmez tanır. Tacir Garib'i bulur ve ona Senem'in yazdığı mektubu verir. Garip mektubu okuyunca çok üzülür ve hemen Tiflis'e dönmek ister. Tacir Selâh-ı Sövdegâr ona hemen gitmesini söyler ve eğer orada kalan hesabı varsa sonradan alıp ona getireceğini söz verir. Gârip tacirden bir kırat alır ve paşanın yanına gider. Kızacağından endişe ederek ona canının sıkıldığını ve ailesini görmeğe gideceğini söyler ama paşa, Garib'i sevdiği için gitmesine izin verir. Garip Helep'teki arkadaşlarıyla da vedalaşıp Tiflise doğru yol alır...”

6. Kahramanın Geri Dönüşü

İncelediğimiz hikâyede bu bölüm şöyle anlatılmıştır:

“...Garip arkadaşlarından ayrılır. Bir süre yol gittikten sonra atı rahatsızlanır ve onu bırakmak zorunda kalır. Garip tekrar yaya olarak yoluna devam eder. Yolun yarısında tekrar mektuba bakar ve sadece iki gün süresi kaldığını farkeder. Issız bir yerde ne yapacağını bilmeyen Garip bu yolu giderseğir üç ay süreceğini düşünür. Garip ailesini hatırlayıp üzüntüden artık dayanamayıp kafasını büyük bir taşa vurur ama ölmez ve bir süre sonra uyanır ve bu sefer ismini söyleyerek Mevlâ’sından yardım ister. Mevlâsı yardıma gelir ondan gözlerinin kapatmasını isterve böylece Garib’i Kars’a bırakır. Garip yine çok uzun bir yol kaldığını görür ve orada bir çölün ortasında ne yapacağına şaşırır ve tekar Mevlâ’sından yardım ister. Bu kez ismini diline getirerek Mevlâsı yine yardımına gelir ve Gârip ondan Tiflis’e, Şahsenem’in yanına götürmesini ister. Garip gözünü açtığında kendini Şahsenem’in bağında bulur. Mevlâsı ona atının nalının altından bir avuç toprak alarak kardeşinin ve annesinin gözlerine sürmesini ve öylece gözlerinin şifa bulmasını söyler. Garip düğünden bir gün önce Tiflis’e varır. Garip Tiflis’i gezerken sıcak havada çalışmakta olan birini görür ve ailesine uğramadan önce Tiflis’te geçen olaylardan haberdar olmak için o kişiye yaklaşır ve o kişinin Zor Abbas olduğunu fark eder ancak o Garib’i tanıyamaz çünkü bu yedi sene içinde gurbette kalan Garip çok değişmiştir. Zor Abbas’ı üzgün görünce ona nedenini sorar. Zor Abbas uzaktan düğün sesi geldiğini ve buna üzüldüğünü söyler çünkü Garip onun kardeşi sayılır ve Şahsenem’le Şahveled’in düğünün sesini duymamak için uzaklarda bir yerde çalıştığını söyler. Garip ona düğün için âşkın olup olmadığını sorar. Zor Abbas bu düğüne âşık götürmenin Şahveled tarafından yasaklandığını söyler. Garip iyi bir âşık olduğunu anlatır. Zor Abbas ondan hoşlanır ve onu düğünün son gününde meclise götürmesini ister. Garip ona neden düğüne gitmek istediğini sorar. Zor Abbas Şahsenem’in kendisinin bu evliliği isteyip istemediğini öğrenmek için gitmek istediğini söyler ve eğer Şahsenem zorla evlendirilirse Şahveled’i öldüreceğini söyler. Garip kabul eder. Gezerek Senemin bağına yaklaşır, kızların gürültüsünü duyduğunda merak

eder ve Senem'in zehir içtiğini düşünür. Köşkte bir yerde saklanır ve Şahsenem'i oğün zehir içmeyeceğini ve bir gün daha Garib'in yolunu bekleyeceğini söylerken duyar ve içi rahatlar, köşkten ayrılır annesini ve kardeşini görmeye gider. Yolda karşılaştığı bir adama onların nerede olduklarını sorar ve o da harabe bir evde insanların verdikleri sadakayla yaşadıklarını söyler. Garip evi bulur kör anne ve kardeşinden duvara astıkları sazı vermesini, bu sazı çalıp para kazanıp onlara kazandığı parayı getireceğini söyler, önce kabul etmezler. Nihayet Garip sazı alıp çalmaya başlar ve kendini yavaş yavaş onlara Garip olarak tanıtır. Annesi ve kardeşi bunu duyduklarında sevinip Garib'e sarılırlar. Garip getirdiği toprağı onların gözüne sürer ve gözleri açılır. Garip ailesine yarın düğüne gidip orada okuyacağını söyler anne ve kız kardeşi ona gitmemesi için yalvarırlar ama Garip gitmeye karardır. Ertesi sabah Zor Abbas'la Garip buluşarak düğüne giderler...”

IV. SONUÇ (DÜĞÜN VEYA ÖLÜM) EPİZOTU

Bu hikâyenin sonucu böyle anlatılır:

“...Garip anne ve kız kardeşinin gözlerini iyileştirir ve düğün sabahı onlarla vedalaşıp Zor Abbasla beraber düğün meclisine gider. Mecliste Şahveled âşığı görünce sinirlenir ve derhal çıkmasını ister ama Zor Abbas buna karşı çıkar ve âşığın kendi âşığı olduğunu söyler ve çalmasına ısrar eder. Bu arada Ağcakız Şahsenem'e düğün meclisine bi âşığın geldiğini haber verir. Şahsenem Ağcakız'la beraber düğün meclisine gidip gizlice âşığı izlemeye çalışır. Âşık Garip Şahsenem'in orada olduğunu hisseder ve Senem'in vafında şiirler söyler. Şahveled hala karşı çıkmakta ve Zor Abbas ona karşı gelmektedir. Nihâyet Garip kendini mecliste tanıtır. Şahsenem Garib'in ismini duyunca meclise koşar ve Garib'e sarılır. Zor Abbas da âşığın gerçekten Garip olduğunu anlar. Zor Abbas bir iyilik yapmak ister ve Garib'in kız kardeşini Şahveled'e önerir, Şahveled bunu kabul eder. Şahveled ile Esmer'in düğünleri yapılır. Şahsenem ve Garip birbirine

kavuşur. Tacir Selah-ı Sövdegâr Garib'in gurbette biriktirdiği parayı getirdiğinde bu iki sevgili de evlenip mesut olurlar.”

Urmiye bölgesindeki âşıkların söylediklerine göre, kahramana rüyasında bir pir tarafından bade içildiği için, kahraman, hikâyenin sonunda muradına erebilmiştir. Bu hikâye de mutlu sonla biter. Kahramanın anne ve kız kardeşinin gözleri iyileşir. İki sevgili birbirine kavuşur ve rakibi de kahramanın kız kardeşiyle evlenir ve mesut olur. Bu hikâye sonuç itibariyle, ufak tefek farklılıklar göstererek, bölgedeki diğer varyantlara benzemektedir.

Âşık Garip ve Şahsenem hikâye'si, bölgedeki diğer varyantlarda olduğu gibi, Urmiye varyantında da İslâm dininin, roman döneminin ve âşıklık geleneğinin unsurları görülmektedir. Yeni yaşam kültürünün ve şehirleşme döneminin hikâyenin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Hikâye İslamiyetten sonra ortaya çıktığı için bu hikâyede, epik unsurların ve bozkır hayatının simgelerini görmemiz mümkün değildir.

Hikâye, anlatıldığı dönemlerin kültürel, sosyal ve ekonomik durumunun etkisi ve icra edildiği ortamlara göre zaman içinde, değişik unsurları içine almıştır.

SONUÇ

İran içerisinde farklı etnik kimliklere mensup topluluklar yaşamaktadır. Bu toplulukların her biri farklı sanat alanlarıyla kültürlerini, dillerini dolayısıyla varlıklarını ayakta tutmuşlardır. İran Türkleri ise kendi kültürlerini, dillerini dolayısıyla varlıklarını yüzyıllardır süregelen âşıklık geleneği ile ayakta tutmayı başarmışlardır.

İran'da çeşitli Türk boylarının bulunmasıyla birlikte, bu boylara mensup muhtelif âşık alanları da bulunur. İran Azerbaycan bölgesi, âşıklık geleneğinin zengin bir şekilde yaşanan bölgelerinden biridir. İran Azerbaycan Türkleri, âşıklık geleneğini en özgün şekilde temsil eden Türk boylarından sayılırlar. İran Azerbaycanı'nın batı bölgesinde yer alan ve merkezi Urmiye olan Batı Azerbaycan bölgesi ise bu geleneğin en eski ve köklü merkezlerinden sayılır.

Urmiye âşıklık bölgesi gerek İran içerisindeki diğer âşık bölgeleri ile, gerekse İran dışındaki (Anadolu, Kafkaslar, Orta Asya ve diğer âşık bölgeleri) ile kıyaslandığında çok belirgin farklılıklar gösterir. Urmiye Âşıklık geleneği tekke devrinin ürünüdür. Konu itibariyle İrfan üzerine kurulmuştur. İcra yönünden baktığımızda tekke-derviş meclislerinin icra şekline etkilenmiştir. Bu da İran Azerbaycan Türkleri'nin dini-tasavvufi inançlarının baskın olduğundan ve tasavvufun ilk başlangıç noktasının burası olduğundan kaynaklanır.

Tez içerisinde incelemesini yapıp sunduğumuz Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin Urmiye bölgesindeki çeşitlemesi, Türk Halk Edebiyatının en köklü anlatı örneklerinden biridir. Bu hikâye XVII. yüzyılda ortaya çıkmış ve tüm Türk dünyasına yayılmıştır. Bahse konu halk hikâyesinin Urmiye bölgesinde nasıl şekil aldığı, sözlü ve yazılı kaynaklar karşılaştırılarak incelenmiştir. Âşık Muhammedali Mahmûdi'den derlediğimiz Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi, İran Azerbaycan bölgesi özellikle

Urmiye âşık bölgesinin en özgün çeşitlemelerinden biri olduğundan dolayı incelemeye uygun görülmüştür.

Âşık Yusuf Ohanes, Âşık Dehgan, Âşık Muhammedali Mahmûdi, Âşık Ali Garağaçlı, Âşık Zekerye Meleki, Ahmad Asadi, Daryuş Alizade ve Saeed Movasseghhah ile yapılan mulakatlarda, Türklerin müslümanlığı kabul etmeleri neticesinde ozanlık geleneği âşıklık geleneğine dönüşmüş ancak diğer âşık alanlarından farklı olarak ozanlık geleneğine en yakın, âşıklık geleneği sürdürüldüğü kanaatine varılmıştır. Âşıklık geleneğini ozanlık geleneğinden ayıran tek unsur, âşıklık geleneğinin tasavvufa yönelmiş olmasıdır. Âşıklık geleneği ile ozanlık geleneği arasında çok belirgin benzerlikler bulunur. Bunların başında, ozanlık geleneğinde kopuz, tek saz olarak ozanın göğüs kısmına yaslayıp, ayakta çalıp söylediği bir anlatı türünün enstrümanıdır. Günümüz âşıklık geleneğinin ilham kaynağı olan ozanlık geleneğinin en yakın, özgün ve köklü geleneklerinin başında Urmiye âşıklık geleneği gelir.

Ozanlık geleneğinde, ozan yaşadığı toplumda yarı kutsal, bilge ve halk şairi olarak bilinir. Ozanlar için tek sazları olan kopuz, kutsaldır. Urmiye âşık geleneği ile karşılaştırıldığında Urmiye âşık bölgesinde de kopuz kutsal sayılır. Bu açıdan bakıldığında Urmiye âşık bölgesinin halk edebiyatının özgünlüğünü günümüze dek koruduğu görülmektedir.

Urmiye âşık bölgesinde kopuzun tek saz olarak kullanılması, âşığın sazını ayakta çalması, Urmiye âşıklık bölgesinin diğer bölgelerden farklı olarak ozan-baksı geleneğine en yakın âşık geleneği olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

- Aras, Enver: “Anadolu ve Azerbaycan Âşık Şiirinde Tür ve Şe Meselesi”, **I. Kayseri Kültür Sempozyumu Bildirisi**, Kayseri, E.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yay., 2001, s.43- 53.
- Ahmedzade, Hamid: **اصلى كرم يبنى روايته**, **Aslı ile Kerem, Yeni Rivayete Göre**, 2.bs., Tahran, Pınar Yay., 2009.
- Artun, Erman: **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, 5.bs., İstanbul, Kitabevi Yay., 2009.
- Artun, Erman: **Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı**, 4.bs., İstanbul, Kitabevi Yay., 2009.
- Ayrımlu, Cemal, vd.: **بالوولو ميسكين شعرلر**, **Balovlu Miskin Şiirleri**, Urmiye, Ediban Yay., 1999.
- Ayrımlu, Cemal: **عاشيق دوللو مصطفى ياشاييشى، ياراديجيلغي، شعرلرى**, **Âşık Dollu Mustafa, Hayatı ve Eserleri**, Urmiye, Yaz Yay., 2009.
- Aslan, Ferhat: “Kars Yöresi Âşıklarının Usta-Çıracak Geleneği Bakımından Değerlendirilmesi”, **İÜ. Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul, 2007, s.41-77.
- Atnur, Gülhan: “Kazan Tatarlarında Şahsenem ve Garip Hikâyesi”, **Milli Folklor Dergisi**, Yıl:19, S.76, 2007, s.149-156.
- Akkaya, Özcan: “Türk Halk Hikâyelerinde Hak Âşıklığı”, **Çankırı Karatekin Ü. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi**, S.2, 2010, s.1-10.

- Asadi, Bahram: **آشيق مکتبینه هجایی شعرلر**, **Âşık mektebinde heceli Şiirler**, 2.bs., Urmiye, Yaz Yay., 2010.
- Asadi, Bahram: **اولینهای ادبیات آذربایجان**, **Azerbaycan Edebiyatının İlkleri**, 3.bs., Urmiye, Yaz Yay., 2012.
- Asadi, Ahmad: “سامیرتیلی آشیق عزیزین ۹۰- ایللیگی مناسبتینه”, “Samirt’li Âşık Aziz’in 90. Yıldönümüne”, **Araz Azerbaycan Gazetesi**, Urmiye, Yıl:6, S.110, 2012, s.3.
- Arvas, Abdulselem: “Âşıklar ve Türk Doğaçlama Sanatının Tarihî-Tipolojik Menşei”, **Kıgızistan-Türkiye Manas Ü. Sos. Bil. Enst. Dergisi**, S.2., 2009, s.41-53.
- Behrengi, Samed: **مجموعه مقاله ها**, **Makaleler Mecmuâsı**, 5.bs., Tahran, Dünya Yay., 1981.
- Behzadi, Behzad: **ددم قورقوت**, **Dedem Korkut**, Tahran, Nohostin Yay., 2002.
- Behzadi, Behzad: **فرهنگ آذربایجانی فارسی ترکی**, **Farsça-Türkçe-Azerice Sözlük**, 2.bs., Tahran, Farhang Moaser Yay., 2003.
- Boyraz, Şeref: “Anadolu ve Azerbaycan Sahaları Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Yay.**, Sivas, S.3, 1996, s.177-194.
- Başgöz, İlhan: “Halk Şiiri ve Halk Şairleri”, **İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi**, İstanbul, 1956.
- Boratav, Pertev N. : **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, 2.bs., İstanbul, MEB. Yay., 1988.
- Boratav, Pertev N. : **100 Soruda Türk Folkloru, İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar**, C.2, Gerçek Yay., 1973.

- Caferov, Muharrem: “Muhabbet Destanlarında Yardımcı Karakterler”, **Bilig**, Ankara, Yıl:97, S.4, s.101-107.
- Çınar, Abbas: **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, 2.bs., Muğla, Kültür Bakanlığı Yay., 1997.
- Çobanoğlu, Özkul: **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, 5.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2010.
- Çobanoğlu, Özkul: **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, 2.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2007.
- Duman, Mustafa: “Bozkurttan Hızır’a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz”, **Milli Folklor Dergisi**, Yıl:24, S.96, 2012, s.190-201.
- Dizdaroğlu, Hikmet: **Halk Şiirinde Türler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.
- Dusti, Hüsseyin: **ساری عاشیق در افسانه و تاریخ**, **Sarı Âşık, Efsane ve Tarihte**, Tebriz, Yaran Yay., 2008.
- Dilek, İbrahim: “Aşkın İki Yüzü Tek Hali: Âşık Garip Hikâyesi İle Romeo ve Juliet’in Mukayesesi”, **Milli Folklor Dergisi**, Yıl:22, S.87, 2010, s.58-71.
- Emeksiz, Abdulkadir: “Âşık Şiirinin İnsânî Değer Olarak Adalet Kavramına Bakışı”, **38. Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, C.4, AKDITYK Yay., s.1960-1971.
- Emeksiz, Abdulkadir: “Dedem Korkut’un Saklı Kalmış Bir Hikâyesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S.206, Ekim, 2013, s.379-396.
- Enveri, Ekber, vd. : **Âşıklık Geleneği ve Murat Çobanoğlu**, Kars, Kars Belediyesi Kültür Yay., 2011.
- Ensar, Aslan: **Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri, Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme**, Dicle Ü. Eğitim Fakültesi Yay., 1990.
- Ekici, Metin: **Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1995.

- Ergin, Muharrem: **Dede Korkut Kitabı**, 4.bs., İstanbul, Boğaziçi Yay., 1981.
- Ferzane, M. E. : آذربایجان شیفاهی خلق ادبیاتیندان ، **Azerbaycan Halk Edebiyatı Örneklerinden, Bayatılar**, 8.bs., Tahran, Andishe No Yay., 2012.
- Güngör, Şeyma: **Türk Halk Edebiyatına Dâir**, İstanbul, Çantay Yay., 2006.
- Gürsoy, Cevat R. : **Türk Ansiklopedisi**, C.XXXIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1984.
- Gayibov, Seyran: “Hasta Kasım’ın Bir Naziresi Üzerine”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.4, Ankara, S.2, 2007, s.47-53.
- Görkem, İsmail: **Halk Hikâyesi Araştırmaları, Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı**, 1.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2000.
- Günay, Umay: **Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara, TTK. Basımevi, 1986.
- Haşemiyan, Hadi: کتابشناسی اورمیہ , **Urmiye Bibliyografyası**, Urmiye, Mehdi Azadi Yay., 2012.
- Heyet, Cevad: سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی , **Türk Dili ve Türk Lehçeleri Tarihi**, Naşre No Yay., 1989.
- Heyet, Cevad: “آذربایجان شیفاهی خلق ادبیاتی”, “Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatı”, **Varlık Dergisi**, Tahran, 1988, s.20-24.
- Haşimzade, Süleyman: موسیقی سنتی آذربایجان , **Azerbaycan Geleneksel Musikisi**, Urmiye, UÜ Yay., 1998.
- Halıcı, Mehdi: “Âşıklık Geleneği ve Folklor”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II**, 1985, s.212-218.
- Halıcı, Feyzi: **Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri Güldeste**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1992.
- Hadi, İsmâil: فرهنگ جامع اتیمولوژیک ترکی فارسی , **Türkçe-Farsça Etimolojik Sözlük**, Tebriz, Ahter Yay., 2010.
- Hacıyeva, Maarife, d.: **Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1999.

- Hekimov, Mürsel: “Âşık Şerinin Növleri”, **Azerbaycan Devlet Pedagoji Enst. Yay.**, Bakü, 1987, s.5-57.
- İmamverdiyev, İlgar: “XX. Asır Güney Azerbaycan’ın Âşık Muhiti Ve Bazı Sorunları”, **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, S.17, 2001, s.119-132.
- İrşadifer, Adil: “آذربایجان نخستین خاستگاه سومریان و موسیقی اوزانی”, “Azerbaycan, Sümerlerin ve Ozan Musikisinin Menşeyi”, **Varlık Dergisi**, Tahran, Yıl:33, S.162-163, 2011, s.26-41.
- İsmailzade, M. Rıza: اورمو فولکلورونا بیر باخیش, **Urmiye Folkloruna Bir Bakış**, 1.bs., Urmiye, Buta Yay., 2010.
- Kaya, Doğan: **Âşık Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2000.
- Kaya, Doğan: **Âşık İsmeti, Hayatı ve Değişleri**, Sivas, Esnaf Matbas, 1984.
- Kocatürk, V. M. : **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Edebiyat Yay., 1964.
- Kerimov, Paşa: “XVII. Yüzyıl Azerbaycan Lirik Şiirine Halk Edebiyatının Etkisi”, **KÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S.21, 2011, s.1-18.
- Köprülü, Fuad: **Saz Şairleri I-V**, 3.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2004.
- Köprülü, Fuad: **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 12.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2012 (1976).
- Köprülü, Fuad: **Edebiyat Araştırmaları**, C.1, 5.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2012.
- Köprülü, Fuad: **XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi Notları**, y.y, t.y
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, 16.bs., İstanbul, Ötüken Yay., 1998.
- Kafkasyalı, Ali: **İran Türk Âşıkları ve Milli Kimlik**, 2.bs., Erzurum, Salkımsöğüt Yay., 2009.
- Kafkasyalı, Ali: مناطق عاشیقی ترکان ایران, **İran Türkleri Âşık Muhitleri**, Çev. Ahmed Beşir, Tebriz, Ahter Yay., 2009.
- Kafkasyalı, Ali: **İran Coğrafyasında Türkler**, İstanbul, Bilgeoğuz Yay., 2011.
- Kafkasyalı, Ali: **İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yay., 2002.

- Kafkasyalı, Ali: “İran Türkleri Âşık Muhitleri”, **Milli Folklor Dergisi**, Yıl:17, S.68, 2005, s.110-126.
- Kafkasyalı, Ali: “İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, S.24, 2004, s.99-132.
- Kasımlı, Meherrem: **Ozan-âşık seneti**, Baku, Uğur Yay., 2003.
- Kabootarian, Nabi: **Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı**, Çukurova Ü, Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2008.
- Melekzâde, Tohid: **تاریخچه دارالنشاط اورمیه**, **Urmiye Daru'n-Nişât Tarihi**, Urmiye, Yaz Yay., 2009
- Naçari, Ozan: **Anadolu Kültürü ve Ozanlarımız**, Ankara, Halk Ozanları Kültür Derneği Yay., 1995.
- Oğuz, Öcal M.,v.d.: **Türk Halk Edebiyatı El kiyabı**, 7.bs., Ankara, Grafiker Yay., Eylül, 2010.
- Oğuz, Öcal M.,v.d.: **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, C.1, Ankara, Geleneksel Yay., 2006.
- Oğuz, Öcal M.,v.d.: **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, C.2, 2.bs., Ankara, Geleneksel Yay., 2010.
- Oğuz, Öcal M. : **Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam**, Ankara, Akçağ Yay., 2001.
- Oğuz, Öcal M. : “Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XIX. Yüzyılı”, Pertev Naili Boratav’a Armağan, **T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları**, Ankara, 1998, s.425-446.
- Özön, Mustafa N. : **Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Yay., 1954.
- Özdemir, Fazıl: “Tebriz Âşık Şiirinde Tarihi Bir Direniş Sembolü: Babek”, **Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, Yıl:24, S.96, 2012, s.39-50.
- Özbek, Mehmet A.: “Kars Yöresi Âşık Makamlarının Ezgisel Çözümlemesinde

- Metod”, **Konya Kültür ve Turizm Derneği Yay.**, C.1, Ankara, 1985, s.406-413.
- Pesendi H., Muhammed: **قوپوز , سازآفرینش** , **Yaratılış Sazı, Kopuz**, Tebriz, Muallif Yay., 2005.
- Razzaki, Muhammed: “ایراندآ آشیقلیق گلنگی”, “İran’da Âşıklık Geleneği”, **Azerbaycan Elbilimi Dergisi**, S.41, 2012, s.50-56.
- Roux, Jean Paul: **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İşaret Yay. ,1994.
- Ramiyan, Mahmud: **ادیب الشعرا ، تاریخ افشار** , **Edibûş-Şuârâ, Avşar Tarihi**, Tebriz, Şafak Yay., 1967.
- Resulzade, Mehmet E.: **İran Türkleri, Türk Yurdu ve Sebilürreşad’dakiYazıları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.
- Sai, Hüsseyin: **آشیق غریب ایله شاه صنم**, **Âşık Garip ile Şahsenem**, Urmiye, Yaz Yay., 2009.
- Sadik M., Hüsseyin: **قوپوزنوازان دل سوخته آذربایجان**, **Azerbaycan Kopuz Ustaları**, 2.bs., Tahran, Tekderaht Yay., 2009.
- Sadik M., Hüsseyin: **هفت مقاله پیرامون فولکلور و ادبیات مردم آذربایجان**, **Azerbaycan Halkı’nın Edebiyatı ve Folkloru Üzerine Yedi Makale**, 2.bs., Tahran, Donyaye Daneş Yay., 1978.
- Sertkaya, Osman F.: “En Eski Türk Musiki Aleti: Bilir”, **Konya Kültür ve Turizm Derneği Yay.**, C.1, Ankara, 1985, s.147-152.
- Seyidov, Mirali: **Azerbaycan Halkının Soy-Kökünü Düşünürken**, Bakü, yy. 1989.
- Sümer, Faruk: **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara, Ankara Ü. DTCF Fakül Yay., 1972.
- Tayyar, Abdurrahman: **گونوموز آیدین,دده کاتبین شعرلری**, **Günümüz Aydın, Dede Katib Şiirleri**, Urmiye, Yaz Yay., 2008.
- Türkmen, Fikret: “Halk Şiirinde Az Kullanılan Nazım Şekilleri ve Türleri”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II**, 1985, s.84-90.

- Taşlıova, Âşık Şeref: “Kars’ta Âşıklık Geleneği ve Halk Hikâyeleri”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II**, 1985, s.137-146.
- Türkmen, Fikret: **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, 2.bs., Ankara, Akçağ Yay., 1995. (Atatürk Ü. Yay., 1974).
- Tahmasıb, M.H: **Azerbaycan Halk Destanları**, Bakü, ELM Neşriyatı, 1972 (1965).
- Uygur, Erdoğan: “Azerbaycan Âşık Edebiyatında Bir Şiir Türüne Adını Veren “Geraylı/Keraylı” Kelimesinin Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.12, No.1, Mart 2004, s.129-132.
- Veliyev, Vagif: **Azerbaycan Folkloru**, Bakı, Maarif Neşriyatı, 1985.
- Vişlaki, Cemil: “بررسی انواع اشعار عاشیق های آذربایجان”, “İran Azerbaycan Âşık Şiiri Türlerinin İncelemesi”, **İran Halk Kültürü Dergisi**, Tahran, S.10, 2007, s.140-164.
- Vehid F., hüsseyin: **Azerbaycan muasir Âşıqları**, Tebriz, Yaran Yay., 1990.
- Yardımcı, Mehmet: “Âşık Edebiyatında Rüya Sonrası Âşık Olma (Bade İçme)”, Pertev Naili Boratav’a Armağan, **T.C. Kültür Bakanlığı Yay.**, Ankara, 1998, s.397-424.
- Yalçın, Murtaza: “Ozanın Kaleminden”, Halk Ozanlığında Gelenek ve Göreneklerimiz, **T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi**, Ankara, 1998, s.7-10.
- Yardımcı, Mehmet: **Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri**, Ürün Yay., 1998.
- Yakubova, Safura: **Azerbaidjanskoe Narodnoe Skazanie Aşık Garip**, Bakı, yy., 1968.
- Zehtabi, Muhammed T.: **İran Türklerinin Eski Tarihi I-II**, Tebriz, Ahter Yay., 2003.
- Zehtabi, Muhammed T.: **İslam’a Kadar İran Türklerinin Dil ve Edebiyatı**, Tebriz, Ahter Yay., 2002.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Aşağıda görüşme yaptığımız kaynak kişilerin soyadı, adı, doğum yeri ve tarihi, öğrenim durumu, mesleği, kişilerle yaptığımız derlemenin yapıldığı yer ve tarih, anlattıklarının kaynağı ve iletişim bilgileri verilmiştir.

1. Asadi, Ahmad, Urmiye, 1988, üniversite mezunu, gazeteci, Yaz Neşriyatı, Nisan 2012, arkadaşlar, hocalar, kişisel araştırma, ahmadorman@gmail.com, <http://gencashiqlar.blogfa.com/>.

2. Alizade, Daryuş, Urmiye, 1977, üniversite mezunu, Urmiye kültür derneği halk müziği bölüm başkanı, kültür derneği, Aralık 2012, âşıklar, hocalar, Kişisel araştırma, <http://arturmia.ir/Default.aspx?page=13306>.

3. Dehgan, Muhammed H., Urmiye İğdir köyü, 1934, âşık, âşıklar ve şairler kahvehânesi, Aralık 2012, ustaları Âşık Ferhad, Âşık Ali, Âşık İbad'dan, Urmiye âşıklar ve şairler kahvehânesi.

4. Garağaçlı, Ali, Urmiye'nin Garağaç köyü, 1960, lise, âşık, âşığın kahvehânesi, Aralık 2012, ustası Âşık Dehgan'dan, Urmiye Âşık Ali Kahvehânesi.

5. Meleki, Zekerya, Guluncu köyü, 1970, lise, çiftçi, âşığın kahvehânesi, Aralık 2012, ustası Âşık Derviş'ten, Urmiye Âşık Zekeriya kahvehânesi.

6. Mahmûdi, Muhammedali, Sulduz, Taligân köyü, 1957, lise, âşık, Âşık Mahmûdi'nin evi, Ekim 2013, ustası Âşık Derviş'ten, 009891454034.

7. Movasseghkhah, Saeed, Urmiye, 1987, üniversite mezunu, bilgisayar mühendisi, Urmiye Kültür Derneği, Eylül 2012, dedesi Âşık Kurban Mûsiki'den, <http://www.ashiglar.blogfa.com/>.

8. Ohanes, Yusuf, Urmiye'nin Dizec Tekye ilçesi, 1927, ilk okul, âşık, Urmiye Âşıklar Derneği, Aralık 2012, ustası Âşık Ferhad'dan, Urmiye Âşıklar Derneği.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.millifolklor.com/tr/>

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/issue/archive>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=124

<http://turkiyat.gazi.edu.tr/posts/view/title/arsiv-33512>

http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php

<http://gencashqlar.blogfa.com/>

<http://www.alikafkasyali.com/eser.htm>

<http://arturmia.ir/>

<https://www.academia.edu/>

<http://asiqlarsuzu.blogfa.com/>

<http://urmiye-turkoloji.blogspot.com/2011/07/iran-turklerinde-kimlik-meselesi.html>

<http://urmiye-turkoloji.blogspot.com/2011/06/urmiye-sehiri-tarihine-ksa-bir-baks.html>

<http://kutuphane.istanbul.edu.tr/>

<http://folklorazur.blogfa.com/cat-29.aspx>

EK (1)

ÂŞIK GARİP VE ŞAHSENEM HİKÂYESİ

Anlatan: Âşık Muhammedali Mahmûdi

Äziz vâ möhtäräm eşidänlär sâlâm arz eliräm xidmätizä. Allâh'tan arzum budur hämişä¹ şâd hämişä xurräm² yaşıyasız. Allâh biläyizä³ däm⁴ versin amma gäm vermäsın. Günüyüz toyda bayramda, şâd günlärdä, şâd yerlärä geçsin. Muvffâq olmuşam dâstân-ı Âşık Gârib vâ Şahsânäm'i xidmätiyzä⁵ arz eliyäm, ävväldän âxirä.

Saz çalan oxuyan, mähämmäd Äli Mähmûdi, "El Âşığı". Dâstandan ävväldä rusûmät-i âşıqlıxdı bir qatar divân oxuram sonra geçäm dâstana.

Qızıl gülün ätrâfını alıram yavaş yavaş
Şâxäsınä⁶ qâbil⁷ peyvät salıram⁸ yavaş yavaş
Bir bala bağbân olmuşam açılmır gonçalärim
Amman gülistânı nâzärimnän salıram yavaş yavaş

Bir vâfâlı dost yolunda sâr û candan geçmişäm
Nâmärdlärä baş äymäxdän bilin xästä düşmüşäm
Sän atlısan män piyâdä bir cädäyâ düşmüşäm
Sür Sämänd'i män dalıncan⁹ gäliräm yavaş yavaş

Görsänir dâğ u daşları dâimän borandadır
Älimdä var tâziyânä¹⁰ çalıram färmandadır

¹ Hämişä: Her zaman.

² Xurräm: Şen.

³ Biläyizä: Size.

⁴ Däm: Neşe.

⁵ Xidmätiyzä: Huzurunuz.

⁶ Şâxä: Dal.

⁷ Qâbil: Hoş, Kabiliyetli.

⁸ Pevvät Salmak: Aşlamak.

⁹ Dalıncan: Arkandan.

Yazıq âşiq Äläsgär gälibdi meydândadı
Sinäm üstä telli sazın çalırım yavaş yavaş

Dünyâ bir aynadı hər gälän baxar
Baxanda eybiyin bil yavaş yavaş
Bir mäclisä vardın özüyün öymä
Qoy bâyänsin säni el yavaş yavaş

Märd ol, märdänälix Äli'dän qalıb
Märxäb' i öldürüb, Xeybär'i alıb
On yeddi räkät namâz Allah'dan gälib
Qälbiyin pasını sil, yavaş yavaş

Bu Dollu Mustafa'nı yaddan çıxatmaz ämvât
Mähşär günü bizä kömək olsun xâtûn'ı qıyâmät
Mähämmäd cämälinä verin sälävât
Başdasın söhbät-i dil yavaş yavaş

Äziz düstân-ı äziz, qädim sâbiklär¹¹, şähr-i Täbriz'dä bir Xâcä Bâğır var. Bunun iki dänä oğlu var. Birinin adı Heydär'dir, birinin adı Mäqsûd' dur. Heydär böyük oğludur, Mäqsûd kiçih oğlu. Dünyädä sârvätinin hesâbı yoxdur. Biläsinä Xâcä diyillär. Yanı da qurtarıb. Bir nâfärin o zaman, qädim sabiqlär on tümäni¹² olsaydı diyärdilär ki bu alışverişidi. Yanı bâzâr içində bir nâfärin yüz tümäni olsaydı tükândârıdı. Bunun yüz tümän sârmâyäsidi. Bir nâfärin min tümän sârmâyəsi olsaydı diyärdilər buna tâcirdi. Bir nâfärin dä on min tümän sârmâyəsi olanda diyärdilär tâcir-başı. Hər kâsin ki yirmi

¹⁰ Tâziyânä: Kamçı.

¹¹ Sâbik: Geçmiş.

¹² Tümän: İnan para birimi.

min tümän, on min tümändän izâfâ¹³ pulu¹⁴ olsaydı, o zamanın pulu ha! buna diyärdilər tâcir- başı, xâcä, yanı qırx dänä dä tâcir- başısı var.

Ärz olsun ağâyânın xidmätinâ¹⁵, mâl û dövlät farâhämdi¹⁶. Xâce Bağırın son nâfâsläridi. Dünyâdan istir gedsin. İnsan bilär ki bu mârizçilix¹⁷ bu adamı aparacax¹⁸ ya aparmıyacax. Dedi män ki dünyâdän gediräm, oğlanlarımı çağırım yanıma, bulara bir väsiyyät eliyim, görüm män ölüp gedännän sonra bu sârväti nâcür xâşdiyäcäxlär¹⁹? Nâcür geçinäcäxlär cämâätinän? Özü dä dürüstkâr, âdil adamıydı. Âdil adamın, düzgün, dürüstkâr sâdiq adamın, elä sârväti çox olar. Allâh verär biläsinä, Allâh paxil²⁰ däğil. Düst-ı äziz! sändä qälbiyin düz eläsän verär.

O vâqt ävväldä Heydär'i çağırdı yanına. Heydär belä vârid oldu²¹ içäriyâ, gördü atası yatıp, balışları²² qoyuplar başının altına, yasdıx, yorgan üstündä. Geçib içäriyâ sâlâm verdi, ottu atasının yanında. Baxdı gördü heş atasının hâlin xâbär almadı. Belä diqqätinän say salıb baxır biläsinä. Ata mäni niyâ istädin? Dedi Oğlum, sâni ondan ötäri istädim, heş zad, dedim görüm män ölüp dünyâdän gedännän sonra, sän bu sârvät ki sänin öz payın yetişäcäkdir biläyän onu nâcür xâşdiyäcäxsän? Heydär belä baxdı atasına bir söz demädi. Dedi ata-yı mehribân, sän ölüp gedännän sonra dünâyadän bexiyâl²³, bu sârvätin üstünä biraz da qazanaciyäm qoyam, lap çoxaldam. Baxdı gördü baba bu elä dünyânı dörd älli tutub. Dedi get Mâqsûd qardaşıyan denän gälsin.

Äziz düstân- ı äziz, Söhbät Gärib'in söhbätidir. Gärib'in söhbäti başdan ayağa väsiyyät nâsihättir. Ävväldä atası-anası qoyan ad Mâqsûd'dur. Çün Gärib qurbät yerlär kaçäcäx. Söhbätdä eşidäcäxsän. Söhbätin gülmäli yerlari dä var, ağlamalı yerlari dä var. O qädr ağlıyacaxsan, eşidäcäxsän Gärib'in başına nälär gälib. Söhbätin ävvälidi,

¹³ İzâfâ: Fazla.

¹⁴ Pul: Para.

¹⁵ Xidmätinâ: Huzuruna.

¹⁶ Fârâhäm: Hazır.

¹⁷ Mârizçilix: Hastalık.

¹⁸ Aparacax: Götürecek.

¹⁹ Xâşlämäq: Harcamak.

²⁰ Paxil: Cimri.

²¹ Vârid olmak: İçeri girmek.

²² Balış: Yastık.

²³ Bexiyâl: arsız.

idâmâsi²⁴ var. Atası-anası qoyan ad Mâqsûd'dur. Mâqsûd vârid olanda içəriyə, sâlâm ata-yı mehribân. Atanın ayaxlarından başladı alınma kimin öptü. Dedi äylâş. Otu²⁵ yanında, älin qoydu alınma, nâbzın tuttu, atasının üzünnân öptü. Ata-yı mehribân, niye bu hâla tüşübsân? Atası qähärländi²⁶. Baxdı gördü Mâqsûd mehribândı. Dedi Oğul, sâni çağırdım yanına, bu ölüm diyällär hamının²⁷ başında vardır, gec ya tez, dedim görüm män ölännän sonra bu sârvâti nâcür xâşliyäcäxsân? Üzün tuttu, ata-yı mehribân, Sänä gälän ölüm ,gälsin mänä. Yüz il dâ bundan bu yana ömr eliyäsän. Sän niyâ öläsän? Atabala gucaxlaşıp ağlaştilar dolu qarın. Dedi ata, ävvälän heş zad olmaz, dur aparım häkim yanına, häkim²⁸ gätirim. Görüm sänin näyindi? Dedi Oğul mänimki olardan qurtulub. Dedi ata bu iş olmasın. Olannan sora sännän qalan puldan on şaha qoymıyacıyam qala. Dedi bä neyniyässän?²⁹ Dedi Mäçidlärä³⁰ xâşdiyäciyäm. Yetimlärä³¹ paltar³² alacıyam. Mädrsä, mäktäbxânä tihdiräciyäm³³. Yol saldıyacıyam. Köypü³⁴ saldıyacıyam. Älin vurdu Mâqsûd'un çiyinnän³⁵ dedi oğul sâni bala qazanmıyasan yiyäsän. Sâni dünyädä neçä ki ömrün var neynim çäkim demiyäsän. Ata-ananın xeyr dâsı äyâlin dalısıcaq olsa öcürdü hâ Äziz düstân-ı äziz. Da sännän işim yoxdu. Mâqsûd ağlıya ağlıya otaqdan³⁶ çıxdı eşiyä³⁷. İndi bir gün iki gün, söhbättä mänzil olmaz, mätläbä yetirmäx gäräk. Bu dünyâsın dâğişib, bunu tapşirdılar³⁸ häqqinä. Qırx gün yemäx işmäxdän sora, ähsän³⁹ verilännän sora, indi biyol mâl bölüşdürmäx vâqdi yetişir. Âlimlär, ağ säqqällär, olarıyki başı çıxırdı, sävâddarı⁴⁰ varıdı, gäldilär buları inhisâr-ı vâras⁴¹ elädilär, mälların

²⁴ İdâmâ: Devam.

²⁵ Otu: Oturdu.

²⁶ Qähärländi: Sinirlendi.

²⁷ Hamının: Herkesin.

²⁸ Häkim: Doktor.

²⁹ Neyniyässän: Ne yapacaksın?

³⁰ Mäçid: Mescid, cami.

³¹ Yetim: Öksüz.

³² Paltar: Kıyafet.

³³ Tihdirmek: Diktirmek, yaptırmak.

³⁴ Köypü: Köprü.

³⁵ Çiyin: Omuz.

³⁶ Otaq: Oda.

³⁷ Eşik: Dışarı.

³⁸ Tapşirmek: İsmarlamak.

³⁹ Ähsän: İhsan.

⁴⁰ Sävâd: Okuma yazma.

böldülär. Äsmär'inän dä Mäqsûd vâ anası üçü bir oldular. Heydär dä tāk ayrıldı. Häqqin payın aldı. Müddät bunun üstündän geçib, Mäqsûd nəcür ki demişdi ocür. Bir vâqt ayındı⁴² gördü on şahası puldan qalmıyıb. Niyä qalmıyıb? Geddi yoxun mäçitlərä tapşırıldı. Dedi qardaş pänçşänbädän pänçşänbäyä näqqädäm⁴³ fäqir fûqarâ var burda qazan⁴⁴ asılacaxdı, olara xoräh⁴⁵ veriläcäx mänim hesâbıma. Paltar veräcaxsan biläsınä anbârdan⁴⁶ mänim hesâbıma. Ceblärinä xäşlix⁴⁷ qoyacaxsan. Yollar saldırdı, Köypülär saldırdı. Mäktäbxânä, mädräsälär tihdirdi. Mäçid mänbärlärä kömählx elädi. İmâm yolunda xäşdädi, ähsän verdi atasının yolunda. Bir qıran⁴⁸ qalmadı bu puldan. Belä qähärländi. Anasın çağırıldı gördü Qärib narâhatdı.

Dedi ana-yı mehribân bir kâğız yazıram Heydär'ä. Qardaşımın yanına getginän, mänä bir pul al gätiginän. Män o pulu aparım älimdä işdädim, al ver eliyim qazannam qardaşımın pulun verräm, gämi yoxdu. Anası istirdi getmäsin. Amman boynuna qoydu. Anası düşüb yola. Diyällär Allâh heş kəsi peşmân elämäsin. Kâğızı vâqtindä verdi Heydär'ä. Heydär kâğızın mäzmûnunnan bâxäbär⁴⁹ olub kâğızı da hirsınän tulladı⁵⁰ anasının üstünä.

Dedi gedginän ona denän mänim äslän o adda qardaşım yoxdu. Atadan qalan pulların hamısın xäştädi bir tümän dä qalmadı. İndi bu pulu da verim aparsın yesin mänim dä pulum düşsün ayağa. Mänim o adda qardaşım yoxdu. Ona da pul vermäräm. Ana ağıhya ağıhya bahârın buludu kimin gözünän yaş töküb, kör peşman qayıttı. Gärib belä baxanda anânın üzünä, Oğul vermädi, vermädi. Gärib'in elä biläsän bir qazan qaynar su başınnan töhdülär. Dedi Qardaşın da qardaşa bäfäsi⁵¹ yoxdu. Baba qardaşı qardaşa möhtâc eylämä Qâdir Allâh. Burda şâir deyir:

⁴¹ İnhisâr-ı Väräs: Miras bölmek.

⁴² Ayındı: Uyandı.

⁴³ Näqqädäm: Ne kadar.

⁴⁴ Qazan: Büyük tencere.

⁴⁵ Xoräh: yiyecek, içecek

⁴⁶ Anbâr: Depo.

⁴⁷ Xäşlix: Harçlık.

⁴⁸ Qıran: Kuruş.

⁴⁹ Bâxäbär: Haberdar.

⁵⁰ Tullamak: Fırlatmak.

⁵¹ Bäfâ: Vefa.

Budur sändän diläyim
Heş mardı nâmärdä möhtâc eylämä
Geybi xâzânädän yetir ruzusun⁵²
Ama atanı oğula möhtâc eylämä

Gärib bu hâlda vârid oldu otağına. Gärib’i bir ağlamak tuttu. Otağında dolu qarın ağladı. Üzün tuttu dârgâh-ı İlâhi’ye. Dedi ey İlâhi, ey on säqqiz min âlämi yoxdan vücûda gätirän pärvârdigâr⁵³, bax mänä ya bir ölüm verginän yâ mänä bir gurbät. Bu sözü diyib yuxu tuttu biläsin.

O zaman Gärib âlämi vâqädä⁵⁴ nârâhandı⁵⁵, qäm yuxu tutmuştu, biläsin. Yuxular iki cürädi⁵⁶ äziz dostân-ı äziz. Biri, acı yuxudu. Biri, şirin yuxudu. Gärib âlämi vâqädä Xizr peygämbär kâsdi başının üstünü. Oğul niyâ belä nälä⁵⁷ eliyän? Niyâ belä nârâhatsan? Elä baxıram üräğın yanır. Al bu bädädän işginän goy üräğın sârinläsin. Gärib alıb bädäni işdi. Çähdi barmağının arasında görsäddi dedi bax görgünän ora haradı? Gördü bir şähärdi bağı var kânârda, bir sâxtümândı⁵⁸, sâxtümânın içindä bir qızdı. Dedi bir dänä qız görüräm. Dedi oğul onu sänä yazdım sâni dä ona. Sän gedib o qızı tapacaxsan.

Qâl ü Bälâ günü qâzâ qälämi
Xıjmanın⁵⁹ çalındı qâzâ qälämi
Anlıyan yazıldı qâzâ qälämi
Müskün’am demişäm be ilâmi xeyr

⁵² Ruzu: Rızık.

⁵³ Pärvârdigâr: Tanrı.

⁵⁴ Vâqâ: Gerçek.

⁵⁵ Nârâhand: Üzgün.

⁵⁶ Cür: Şekil.

⁵⁷ Nälä eylämäk: Ağlamak.

⁵⁸ Sâxtümân: Bina.

⁵⁹ Xıjm: Hışım, öfke.

Onu yazdım sänin alnıyan, sänä dä onun alınına. Amman oqqädän gärib qurbät yerlärdä qalacaxsan, adıyan diyäcäxlär Gärib. Da bunnan bu yana Gärib adında da girä düşsän⁶⁰ mäni säsläsän män gäləcəğäm. Amman öz adıyan desän gärah öz atan gälä dadıya⁶¹.

Dedi ağa sänä qurbân olum bälkâ geddım, mäni dedi görmämışäm sänä, tanımıram. Dedi:

Äziziyäm görsädän
Zülfün üzä görsädän
Säni ona görsädıbdı
Onu sänä görsädän

Sizin ikiyzi birbiriyzä görsädıbdı. Qız da sänä görüb. Sän o qızın dalısıcax⁶² gedäcäxsän Tiflis'ä. Gärib bu hâldaydı. Ağasıyan danışıydı⁶³. Särsäm baxdı gördü hessad⁶⁴ yoxdu. İki Yuxu⁶⁵du. Belä nârâhand⁶⁶ oldu. Axı orda nişanlısıyan danışırdı. İki yuxudu. Görärsän bir yuxuda adamı atıllar oda, Dağdan, sudan atıllar, adam qorxar, durar ayağa diyär yaxcıydı ey iyaxı⁶⁷ män dägıldım. Bir yuxuda var görärsän ki bağlarda gäzir, dolanır, düstlarıyan danışır, deyir, gülür, yeyir, içir, o yuxu da şirin yuxudu. Gärib'in yuxusu da şirin yuxuydu. Uyanmağına peşman oldu. Sinäsi dämırçının şüräsi kimin biyol dolub, götürüb bu sözläri oxur:

Yatmışıydım xâbı gäflät içində
Bir yâğıya düçâr oldum ağlaram
Oyandım gäflätdän görmädım yâri

⁶⁰ Girä düşmäk: Tuzağa düşmek, yakalanmak.

⁶¹ Dâdıyan: Yardımına.

⁶² Dalısıcax: Peşinden.

⁶³ Danışıydı: konuşuyordu.

⁶⁴ Hessad: Hiç bir şey.

⁶⁵ Yuxu: Uyku.

⁶⁶ Nârâhand: Üzgün.

⁶⁷ İyaxı: Uzak.

Oyanmağıma peşmân oldum ağılaram

Anasıynan bacısı bu säsä Gärib'in başın üstün aldılar. Oğul niyâ belâ sızlısan?
Niyâ belâ ağılıysan? Niyâ belâ şüvân⁶⁸ eliysän? Dedi ana can bir qulağ as:

Göylüm quşu dâvr eyliyây hâvâdâ
Täbibi yoxdi sinäm qaldi yârädâ
Gözü bağılı män dâ qaldim buradâ
Män biriydim dârd beş oldu ağılaram

Ana biçârä⁶⁹ özün dövdü. Bir yarpaq baştapbır⁷⁰. Oğul amandı niyâ dârdin beş
oldu? Gärib dübârä sözünün âxirin dedi:

Bizim yerlär äzzälinnän arandı
Şâhlar şâhi özü mätlâb verändi
Gärib diyâr yayım qışım borândi
Getdi yazım qış män oldum ağılaram

Oğul amanların bir günüdü nârâhand olmagınan. Qardaşındı, pul vermädi
vermädi. Män özüm sänä bir dänä särmâyä saxlamışam. Sän niyâ nârâhand olursan? Bir
bala tâcir cax⁷¹ sänä pul saxlamışam. Gedib yäxdänin⁷² aşdı. İndi bilmiräm kâbin⁷³ häşti
yekiydi⁷⁴, indi bilmiräm ävväldän baş bağlamışdı saxlamışdı. Bir qızıl câm çıxardıb,
oğul apar bunu bâzâr-ı Tebriz'de xâşläginän, xırdalaginän⁷⁵ gänä dalı var⁷⁶ qorxma.
Yalan diyirdi hâ, istiyirdi Gärib'ä dildârlıx⁷⁷ versin, Gärib'in göylü açılısın. Gärib câmu

⁶⁸ Şüvân: Feryâd figân.

⁶⁹ Biçârä: Çaresiz.

⁷⁰ Baştapbır: Anlamıyor.

⁷¹ Cax: Kadar.

⁷² Yäxdän: Çekmece, sandık.

⁷³ Kâbin: kıza başlık parasının dışında evlenib boşanınca damat tarafından ödenen para.

⁷⁴ Häşti yeki: sekizde biri.

⁷⁵ Xırdalamak: Bozdurmak.

⁷⁶ Gänä dalı var: Yine peşi gelecek.

⁷⁷ Dildârlıx vermâq: Avutmak.

götürüb vurdu qoltuğuna. Bâzâr-ı Tâbriz'i çıxıb, gəzib, dolanır. Bir yerdə göz sataşdı, baxdı gördü bir tükânda⁷⁸ sâz asıblar. Dedi çox yaxcı oldu. Niyä? Onnan ötəri yaxcı oldu, äziz düstân-ı äziz, öz başıyan qoymazlar gäläsän, gedäsän bir năfärin evinä, sâxtümânına, häyätinä⁷⁹. Amman sâz mărhämdi, mărhämi. Dedi älimdä sâz olsa gedäräm o qızı taparam. Amman älimdä sâzım olmasa heş zadı⁸⁰ bähänä tutammam. Vurallar, öldürällär bilämi diyärlär oğurudu, näm hayannan⁸¹ gälibdi bu qızın qızılını, mızılını oğurluya. Amma sâzınan diyäräm âşığam. Här yerdä aparallar oxudallar, män dä gedäräm mürädä çataram qızı görüräm. Âşığ hər yerä mährämdi mähräm. Gärib vârid olub içäriyä, cındır paltarınan⁸². Sälâm üsta. O zamanın da sâzbädläri⁸³ indiki kimin däyildi. O zaman mäsihilär⁸⁴ ävvälın sâzbändiydilär İnan'da. Bu sâzbänd mäsihiydi. Belä ändirib⁸⁵ Gärib'in sälâmın almadı. Gördü Gärib'in äynindä iki şahalıx libäs⁸⁶ yoxdu. Dedi üsta cân, Sâzların qiymätin xəbär aldım? Dedi oğul qämiş qoydum yeri ged dä, Sän sâz alansan? Sänin äynindä üş qırânlıx libas yoxdu, sän neynisän⁸⁷ sâzi? Belä diyändä Gärib'in eläbilän dünyânı çıpdın başına. Älin atdı boynunnan qızıl cämı çıxardıb qoydu mizin⁸⁸ üstünä. Dedi buyur üstâ, bax görgünän sâziyın pul elär? Üstâ belä baxanda gördü sän ölmiyäsän, Gärib'dä bir mărifät var. Mărifät cânbe-ye xûdâdâdidi⁸⁹ verilib bäsärä, nä dövlätdiliğädi⁹⁰, nä kâsıblığädi⁹¹, nä kiçihliğädi, nä böhlüğädi. Gärib deryâ-yı mărifätädi. Ustâ belä baxanda gördü sän ölmiyäsän, zärräcän Gärib'in äslän çehräsi⁹² täger tapmıyib⁹³. Belä kämällı oğlandı. Xoşu gäldi Gärib'dän.

⁷⁸ Tükân: Dükkan.

⁷⁹ Häyät: Bahçe.

⁸⁰ Heş Zad: Hiç birşey.

⁸¹ Näm Hayannan : Bilinmez bir yerden.

⁸² Cındır Paltar: Yamalı, yırtık kıyafet.

⁸³ Sâz-bänd: Sâz Ustası.

⁸⁴ Mäsihi: Hıristiyan.

⁸⁵ Ändirib: Başın eğib.

⁸⁶ Libäs: Kıyafet.

⁸⁷ Neynisän?: Ne yapacaksın? .

⁸⁸ Miz: Masa.

⁸⁹ Cänbey-ı Xûdâdâdi: Allâh'ın verdiğı yetenek ve özellik.

⁹⁰ Dövlätdiliq: Zenginlik.

⁹¹ Kâsıblıq: Fakirlik, yoksulluk.

⁹² Çehrä: Yüz.

⁹³ Täger Tapmak: değışmek.

Nâzâr saldı câma, gördü sän ölmüyäsän, bu câmın qiymâti sâhlidi⁹⁴, sazlar, bu tükânı da alar. Deyir:

Baxma zâhırırma olubdu virân
Bâtınım malamal⁹⁵ lâli⁹⁶ bādâxşan⁹⁷
Ägär bir yol eyliyäsän imtahân
Atarsan dünyânı tutarsan mâni

Sän mänim zâhirimdä nä işin, sän sâzın qiymâtin di. Dedi oğul müsâlmânsan? Dedi Bâli. Dedi müsâlmânlarda yaxcı söz olar. Sâzlardan birin ändirginän, çalsan öcür veririm sänä. Dedi yox pulun çıxgınan. Dedi elä bil gälmişäm mäclisindä biläyän, söhbätüyän qulaq asmışam, än'âm⁹⁸ vermişäm. Gärib sâzlardan birin ändirib döşünä⁹⁹. Zilin zil, bämın bäm sinäsının üstündä möhkäm¹⁰⁰ götürüb, mäsihi üstâsına göräx nä deyir. Dedi öz qâlbındä götür sändä bunun o dünyâsinä bir yol aç, bir ışıqlıq aç:

Ustâcân isticâyim aşkin tâsıdı
Bir sâz alıb dindirmägä gälmişäm
Elä hicrân âtäşidi gäm sövdâsıdı
Gämli göğül sildirmägä gälmişäm

Sövgü arasında bu bir iş oldu
Verdi ämmâmâsin xrqa-pûş oldu
Qırxlâr mäclisinä harda tuş oldu
On iki imâmı bildirmägä gälmişäm

⁹⁴ Sâhl: basit.

⁹⁵ Mâlâmâl: Dopdolu.

⁹⁶ Lâ'l: Pırlanta.

⁹⁷ Bādâxşan: Parlak.

⁹⁸ Än'âm: Ödül.

⁹⁹ Döş: Göğüs.

¹⁰⁰ Möhkäm: Sıkı.

məsihinin tühləri diyəllər bizbiz¹⁰¹ oldu başında. Götürüb dübârä¹⁰² Gərib:

Ustâ qâfil olma həqqini tanı
Yetişər dadına kərəmin kânı
Mähämmäd mürsəldi dinin sültânı
Beş vâqt namâz qıldırımâğâ gəlmişəm

Gərib sözünün âxiri:
Âşiq Gərib səcda qıldı xûdâyä
Həqqin dargâhında buldu bir mâyä
Peygəmbər gedändä arş-i äläyä
O din-i İslâmı bildirməğä gəlmişəm

O dəyqədə¹⁰³, Gərib'in ağızından o söz çıxanda, Bu məsihi dedi qardaş mənə dälälät elä din-i İslâm'a. Mən döndüm oldum Müsəlmân bu dəyqädən. Kälme-ye şähädätin dilində câr eliyib o dəyqädən Âşiq Gərib, o sâzın gücünä bir dänä ärmänini, məsihini müsəlmân elädi. O zamannan bu sâz âzad oldu âzäd. Çün niyə? Bir dänä məsihini döndärdi müsəlmân elädi Âşiq Gərib.

Oldular qardaş. Məsihi də oldu müsəlmân. Âşiq Gərib sâzı götürüb cämı da vurdu qoltuğuna düz evlərinä. Söhbətdä mänzil olmâz, mətləbä yetirməx gərək. O zaman yetişdi evlərinä, anasıyan bacısı baxırdı, qaşdılar qabağına. Gördülər bir dänä çömçä¹⁰⁴ gətiribdi. Anası bicür üzün tuttu dedi Oğul o zəncirli qazanlar¹⁰⁵ qalmıyıb atannan ki ähsän veridix, cämâätä çöräh veridix, imâm çöräği. Biz neynirix o yekälixdə çömçäni. Alydın äqqällän¹⁰⁶ bir iki dänä qaşıxdan zaddan alaydın. O bizim därdimizä

¹⁰¹ Bizbiz: Diken diken.

¹⁰² Dübârä: Bir daha, tekrar.

¹⁰³ Dəyqä: Dakika.

¹⁰⁴ Çömçä: Kepçe.

¹⁰⁵ Qazan: Kazan.

¹⁰⁶ Äqqällän: En az.

däymäz¹⁰⁷. Dedi Ana-yı mehribân, bunun neçädänä¹⁰⁸ adı var, bu çömçä däğil. Dedi bä nāmānādi? Dedi bunun adına sâz diyällär, mûnis diyällär, hāmdām diyällär, bunun neçädänä adı var. Dedi oğul onu neynisān alıb. Dedi bunu almışam anacan icāzā verginān gör neyniyāciyām¹⁰⁹. Götürüb Gārib anasına bu sözləri diyir:

Başıyan dollannam mehribân ana
Ana mān Tiflis'ā getmāli oldum
Yanıram âtäşdā misli pārvānā
Ana mān Tiflis'ā getmāli oldum

Ana özün döydü¹¹⁰. Bala sān gurbāt adı gātirirsān? Niyā nārāhand olubsan? Beş gün adamın āli dalıya düşändä¹¹¹, āyâ gurbāt adı gātirär? Māğār mān ölmüşām ki sān gûrbātā gedāsān? Dedim ki mān sānā bir bala tâcir cāx sārmāyā saxlamışam. Vāhâlin¹¹² ki yalan deyirdi, dildârlıx verirdi qālbinā.

Oğul nāyā gedirsān? Tiflis'lix bir işin yoxdu. Dedi anacān qulaq as:

Tiflis'dā āzällär şākārinān bālı
Sāvmişām ağ üzdā hāşimi xālı
Onu sövān neylār sārvāti mālī
Ana mān Tiflis'ā getmāli oldum

Ana biçāra baştapmadı ki bu niyā gedir Tiflis'ā, nādān ötāri gedir. Oğul işlāmāğā¹¹³ gedirsān? İndi ax birdān gedillār Kuveyt'ā, filana, Dobey'ā işlāmāğā. O zaman da rāsmiydi, Tiflis sārmāyādāri yeriydi, gedārdilār Tiflis'dā, Hālāb'dā işdārdilār

¹⁰⁷ Dārdā dāymāq: İşine gelmek.

¹⁰⁸ Neçädänä: Kaç tane.

¹⁰⁹ Neyniyāciyām: Ne yapacağım.

¹¹⁰ Döydü: Dövdü.

¹¹¹ Āli dalıya düşmāq: Ekonomik krize girmek, parasal durumu kötü olmak.

¹¹² Vāhâlin: Halbuki.

¹¹³ İşlāmāq: Çalışmak.

gälärdilər. Anası belä bildi işdämäğä gedir. Oğul işdämäğä getsän män sänä pul saxlamışam. Yox ana onnan ötəri yox ki. Bâ nädän ötəri? Qulaq as:

Âşığı Gärrib indi ağasın dilär
Sär rāqib oxları bağrımı dälär
Nä qālbim açılar nä üzüm gülär
Ana män Tiflis'ä getmäli oldum

Anaynan bacısı hər iki tərəfdän aslandılar bunun çiyinnän. Dedilər oğul bizi kimä tapşırıp¹¹⁴ gedirsän? Dedi anacân män gedännän sora Heydär sizdän sâhab olar. Oğul Heydär sänä pul vermädi bizdän harda sâhab olacax? Ölsäx dä sännän gäläcäyix. Niyä öcür dedilər? Onnan ötəri dedilər ki, bälkä bunun boynuna deyin gälä¹¹⁵ getmiyä, bälkä mäsammäddiyäx¹¹⁶ biläsini, dannıyax¹¹⁷ buyannan oyannan muzâhim olax biläsini bu getmiyä, bu sâfärdän gäyidä.

Amman Gärrib o mürâdın dalıca gedäcäydi, gärah dä gedäydi. Ana bacı aslandılar, nāqādr ağılyannan sora dedilər imkânı yoxdu. Elä âstanadan¹¹⁸ çıxanda yapışdılar älinnän qolunnan älayağına dolaştılar. Dediler ya bizi apargınan yada getmäginän. Dedi axı män sizi, iki dänä zänân xeylağın¹¹⁹ neyniyim? Dediler olmaz gärah biz dä gäläx. Gärrib nāçâr¹²⁰ qalır. Bir nāmä¹²¹ yazdı dübârä Heydär qardaşına. Qardaş män gediräm işlāmäğä gärrib gurbät yerlərä, ana bacınnan muqäyyät¹²² olgınan. Nāmänin cävâbında gäldi: heş olar da mänim ana bacım dāğil. Sännän çıxıblar. Dedi bälkä Gärrib adam ola otura yerindä. Nāmärdidi. Bular dübârä nârâhand olublar. Ağılya ağılya tüşdülər Gärrib'in dalına. Gärrib Şähr-i Täbriz'dän çıxır. Söhbätdä mänzil olmaz, mätläbä yetirmäx gärah. Bir yerdä dağların aralarında, gâh gälir bacını alır qucağına

¹¹⁴ Tapşırmaq: Emanet etmək, bırakmak.

¹¹⁵ Deyin gelmek: Yüklänmek.

¹¹⁶ Mäsammäddämäq: Başa Kalkmaq.

¹¹⁷ Danlamaq: Başa kalkmaq.

¹¹⁸ Âstāna: Eşik.

¹¹⁹ Zänân Xeylağı: Kadın

¹²⁰ Nāçâr: Çaresiz.

¹²¹ Nāmä: Mektub.

¹²² Muqäyyät olmaq: Dikkat etmək, iyi bakmaq.

aparır qabağa qoyur. Gâyıdır¹²³, ananı mindirir belinä aparır. Mänzil mänzil. Amman bir yerde tûfân¹²⁴ qopdu. Lap Gärîb dâ özü tâqâtdän düşdü. Ana ağlır, oğul gätidin elä bizi buralarda bu boran öldürä bilämizi. Boran qaxdı da yolu görmädilär. Yolu görmiyändä ana ağladı, dedi elä gätidin bizi bu çöllärdä särgärdän eliyäsän oğul? Burda Gärîb'in yadına düşdü dedi baba sänä söz diyiblär axı. Dedi anacân nârâhand olmagınan inşâllâh qurtullux. Dedi oğul qu deyirsän qulax tutulur. Bura bärr-i biyâbân¹²⁵, dağların arası, kim bizä nâcât veräcäx¹²⁶, kim bizim dâdımıza¹²⁷ gäläcäx? Kim bizim älimizdän yapışacax? Dedi anacân yapışan olar qulaq as. Gärîb'in üräh dolub, götürüb biyol ağasınnan kömäh istir:

Gecä gündüz çağırđım äränlär
Bir yol görsäd dost yanına gedim män
Müşküldä¹²⁸ qalmıyıb sizi sevänlär
Bir yol görsäd dost yanına gedim män

Anası dedi oğul axı dağların arasında sän sasiyin kim eşidir? Sänä kim yol görsädäcäx, burda bir dänä çoban da yoxdu. Hava dumandı, göz gözü görmür. Bular ama bir qayadadılar, qayanı duman tutmuş. Gärîb dübârä:

Şäbihlär¹²⁹ bağlanıb buzunan qarda
Älim üzülübdü¹³⁰ bäfâlı yârdan
Sänä qurbân ollam yâ Şâh-ı Märdân
Bir yol görsäd yâr yanına gedim män

¹²³ Gayıtmaq: Geri dönmek.

¹²⁴ Tûfân: Fırtına.

¹²⁵ Bärr-i Biyâbân: Çölün ortası.

¹²⁶ Nâcât vermäx: Kurtarmak.

¹²⁷ Dâd: Feryâd.

¹²⁸ Müşköl: Sorun, zorluk.

¹²⁹ Şäbih: Şekil, hayalet.

¹³⁰ Äl üzülmäq: Kaybetmek, çaresiz kalmak.

Ama dúbârâ heş kâsdân gözün dolandırdı gördü imdâd yoxdu:

Necâ dağdı tãpäsindâ qar olmaz
Necâ güldü dövräsindâ xar olmaz
Nâbälädâ¹³¹ xâbâr almax âr¹³² olmaz
Bir yol görsât yâr yanına gedim män

Bacısı Äsmâr bu yannan durdu dedi axı kimnân sän yol xâbâr alısan? Axı burda heş kâs yoxdu, daşdı, qayadı. Burda bir kâs yoxdu ki? Gârib birdân yadına düşdü dedi adıyı nişân veribsän? Götü adıyı nişan ver:

Leyl ü nâhâr¹³³ yalvarıram hâbibâ
Yaram çoxdu yetirän yox tãbibâ
Şâhlar şâhı bir nâzâr qıl Gârib'â
Bir yol görsât yâr yanına gedim män

Şâh-ı Düldül sävâr fırlıtynan başmın üstünü aldı. Oğul mäni niyâ säsdädin? Ağa qûrbânın kâsillâm, adamın qulâmı¹³⁴ gälâr bucür dağların arasında qalar onun dâdına yetişmâz? Dedi oğul kâlme-yı şâhâdätıyın dilindâ câri elâ¹³⁵. Kâlme-yı şâhâdätin dedi. Anayan denân yapışsın sänin ätäğinnân gözlärin yumsun. Bacın da anayın ätäğinnân. Kâlme-yı şâhâdätıyzi diyin, gözdärizi yumun. Kâlme-yı şâhâdätlärin deyiblâr. Ana, bacının, bacı da ananın, ana Gârib'in ätäğinnân yapışıb, bir yerdâ qoydu bir tãpänin üstünâ. Gârib gözün aşdı belâ baxdı, dedi oğul açın gözläriyzi. Aşdılar gözlärin baxdılar gördülâr bälî, bir dänâ kaçilib havâ gözäl bir dänâ tãpâdi, bulaxdı¹³⁶, sârin sular gälir, hâr gül öz mähbûbun yâd eliyir. Gârib belâ gözün dolandıranda gördü qabaxdan beş altı

¹³¹ Nâbäläd: Acemi.

¹³² Âr: Âyib.

¹³³ Leyl ü nâhâr: Gece ve gündüz.

¹³⁴ Qulâm: Köle.

¹³⁵ Dildä Cârî elämäk: Söylemek.

¹³⁶ Bulax: Nehir.

dänä atdı gälir. Baba işi gärah Allâh özü düzäldä. Çox da buyan oyana qaşmağınan dağili. Gärib'in atası dalıca xeyr¹³⁷ duvâ vermişti. Dedi anacân burda äyläşin¹³⁸ män gedim o atlılardan Tiflis'in yolun xəbär alım gälim sizi dä götürüm gedäx. Gärib yavaş yavaş özün verdi yolun üstünä. Käsdi yolun üstünü sâz äлиндä. Olar gälirdilər. Olar kimdilər. Allâh'ın işinä baxginan. Xâcä Qährâb özü adamlarınan. Zor Abbas yanında bunun sonbax-dârıdı¹³⁹. Âşiq Gülşän dä vardı. O zamanın böyük adamları yanında âşiq saxlardılar. Sonbax-dâr dolandırırdılar, äslähä¹⁴⁰ yoxurdu. Çıxıblar indi bilmiräm mâliyâta¹⁴¹, çıxıblar gäzmäğä, şikâra¹⁴², här näyä, rast gäldilər Gärib'ä. Gärib qabaxların kəsib: Sälâm âğâyân. Äleykümsälâm. Belä baxanda Gärib'in gözü sataşdı Xâcä Qährâb'ä, sâzı köynäyinnän¹⁴³ çıxardı bularınan yol xəbär alır:

Îrân ölkäsinnän gäldim burâyä
Xəbär alıram şəhr-i Tifli haradi
Şahsänäm tabibdi məhrəm bağlar yârâyä
Xəbär alıram şəhr-i Tifli haradi?

Şahsänäm adı qädäğäniydi¹⁴⁴ niyə? Öz ämisi oğlu¹⁴⁵ Şahväläd'ä deyihliydi¹⁴⁶, istiyirdi zorlıya ala. Qädim¹⁴⁷ zamân burda şəhristân-ı Urmiyä'dä Qänbär qoçu varıdı, nəfäs çäkän olmazdı qabağında. O zamnın da lotusu¹⁴⁸ şəhr-i Tiflis'dä Şahväläd'iydi. Bir nəfär qabağında danışabilmäzdi. Zorunan istiyirdi Sänäm'i alsın. Odu ki qädäğän elämişdi, bir cävânın həqqi yoxdu Sänäm'in adı dilinä gälsin. Âşiq Gülşän burda, Zor

¹³⁷ Xeyr: Hayır.

¹³⁸ Äyläş: Otur.

¹³⁹ Sonbax-dâr: Koruma.

¹⁴⁰ Äslähä: Silah.

¹⁴¹ Mâliyât: Vergi.

¹⁴² Şikâr: Av.

¹⁴³ Köynäk: Gömlek.

¹⁴⁴ Qädäğän: Yasak.

¹⁴⁵ Ämisi oğlu: Amcası oğlu .

¹⁴⁶ Deyihli: Nişanlı.

¹⁴⁷ Qädim: Eski.

¹⁴⁸ Lotu: Hoyrat.

Abbas äI gedändä sonbaxa, qızınan da Zor Abbas siğä¹⁴⁹ bacı qardaşdıx oxutmuşdu. Nâmärd, xıznır¹⁵⁰ oğlu xıznır, nâ danışrsan? Sora Xâcä Qährâb göz elädi¹⁵¹ biläsinä dedi oğul görürsän deyir İnan ölkäsinnän gälmişäm. Mänim adımı tapammadı, yoxsulluğa tüşüb gälüb mänim yanımda qala. Âşıqdı, âşıqa pul verällär, xäläd¹⁵² verällär, gälä mänim yanımda oxuya, män buna birşey veräm gedä särmâyä eliyä. O mänim adımı tapammadı, qızımın adın tapdı hälä bir döz göräx. Burda Xâcä Qährâb Âşıq Gülşän'a işârat elädi. Âşıqdı bu da pählävân¹⁵³ dâğil ki Zor Abbas geçä qabağa, sän gärah cävab veräsän. Amman Âşıq Gülşän Gärib'in täshibin çähdi¹⁵⁴. Âşıq Gülşän dedi gäribdi, âşıqdı, götürgünän buna qandırğınan ki baba bir çıqqılı¹⁵⁵ äqilli danışğınan äqilli:

Äqilli ol danışğınan sözüyün
Äylän deyim şähr-i Tiflis buradi
Hälâldan härâmdan gözlä özüyün
Äylän deyim şähr-i Tifli buradi

Äqilli ol, sözläriyin bir çıqqılı pärdäli danışğınan, Sänäm adı qädägändi. Amman Gärib dübârä götürüb sözün obirsin diyir:

Bağça burda, bağat burda, bâr burda
Alma burda, heyva¹⁵⁶ burda, nâr burda
Xâcä Qährâb kimin bir dänä qohumum¹⁵⁷ var burda
Xäbär alıram şähri Tiflis haradi

¹⁴⁹ Siğä: İmâm nikâhı.

¹⁵⁰ Xıznır: Yaramaz, muziplik düşünen, şeytanlık düşünen.

¹⁵¹ Göz elämäk: Gözle işaret etmek.

¹⁵² Xäläd: Hediye, kumaş.

¹⁵³ Pählävân: Pehlivân.

¹⁵⁴ Täshib Çäkmäk: Sahiplenmek

¹⁵⁵ Çıqqılı: Azıcık.

¹⁵⁶ Heyva: Ayva.

¹⁵⁷ Qohum: Akraba.

Gördün, Xâcä Qährâb üzün tuttu yanındaki adamlarına, dedi qardaş heş yerä öldürürdün beçâra âşığı. Baba bu yoxsulluğa düşüb mäne tutub üzünä, gälib manim yanımda qala, oxuya män. Amman Xâcä Qährâb da belä tuttu nâzärindä, dedi gediräm säfärä, säfärdän qäyidännän sora, bunu aparacıyam öz säxtimânımda, öz dârbârımda oxudam muna yaxcı äqqilli¹⁵⁸ sârmâyä, pul veräm gedä özünä sârmâyä eliyä. Bu yoxsulluğa düşüb mäne deyib gälib.

Dûbârä âşığı Gülşän Gärîb'in sözünün cävâbım verdi:

Här şähärdä sûltân olu xân olu
İğidlärdä göhär olu kân olu
Âşığıdı dârvişdi be-mäkân olu
Äylän deyim şähr-i Tiflis buradi

Gärîb sözünün âxirin götürdü:
Gärîb'am çağırram xâslârın xâsi
Silindi göylümün qalması pâsi
Amman Şahsänäm'di Xâcä Qährâb atası
Soruşuram şähr-i Tiflis haradi

Âşığı Qülşän diyär bâğçası bâği
Cümädän cümiyâ olar yığnâği
Ayna-bäddän¹⁵⁹ vardı bülül otâği
Şâhväläd var bir alınmamış qälâdi¹⁶⁰

Yetirdin Şähärä, Şâhvälädin yanında Sänäm adı çähmäginän. (Birinci bölümün sonu).

Âşık bir Divân okuyur sonra sohbetin devamına geçiyor:

¹⁵⁸ Äqqilli: Akıllı.

¹⁵⁹ Ayna-bäd: Aynacı.

¹⁶⁰ Qälâ: Kılıç.

Yaxşı yaman hârkimämsä män dä insân oğluyam
Babam bälli atam bälli älov¹⁶¹ cähân oğluyam
Äslim ot ,su havâ, torpax, tâbiätdän yarandi
Sâf mähäbbät, düz sädâqät, tämiz vicdân oğluyam

Gäldim geddım yer üzünä zämân zämân dolandım
İşğalların¹⁶² pāncāsındā¹⁶³ qârış qârış talandım
Yâd ellärdä äsir oldum min bir oda qalandım¹⁶⁴
Târixlârdän xâbâr alsan därtli dästân oğluyam

Män Azafılı Mükâıl'am öz elimin sırdaşı
Sinâm üstä dâryâ olmuş geçmişlârin gözyaşı
Nizâmi'lâr Füzûli'lâr, nâsimi'lâr qardaşı
Goca Zerdüşť Dädä Qurqut, Azərbaycan oğluyam

Âşık sohbetə başlar:

Gärib'ä yanı belä qandırdı ki övün yıxılmasın, burda Sänäm'in adm gätđin lâ-
äqäl¹⁶⁵ şähr içində Sänäm'in adm diliyän gätirmä. Şähväläd biläyin eşidsä, görsä ki
Sänäm adı gätiribsän diliyän, rizä rizä biläyin doğrar, çün istiyir biläsin. Amman
Gärib'in mähäbbäti tüşdü Xâcä Qährâb'ın üräğinä. Dedi bu cävân¹⁶⁶ yaxcı cävandı,
yaxcı da âşıqđi. Män gediräm säfärä. Gulâmlarınnan birin tapşırđı dedi oğul bunu
apararsız mänim bağıma. Dedi ağa anamınan bacım da var. Dedi gördüz? Xänivâde-
yi¹⁶⁷ gälib. Beçära yoxsulluğa tüşüb, İran'nan mäni diyib gälib. Get oğul ana bacıym da
gätir. Gulâmlarına tapşırđı apar mänim bağıma biläsin âşpaza¹⁶⁸ tapşırđınan män

¹⁶¹ Älov: Ateş.

¹⁶² İşğal: İşkäl.

¹⁶³ Pāncä: Yırtıcı parmaklar, el.

¹⁶⁴ Qalanmak: Kavrulmak.

¹⁶⁵ Lâ-äqäl: En azından.

¹⁶⁶ Cävân: Genç.

¹⁶⁷ Xänivâde-yi: Ailece.

¹⁶⁸ Äşpaz: Aşçı.

gälincax bunnan müqäyyäd olsun. Män gäländä istiyäciyäm bunu sâxtimânımda oxudam. Yaxcı pul yığam gedä apara özünä särmâyä eliyä. Gärib gedib ana bacısın da gätirib. Gûlâm buları tapşırđı bâğbân-başıya. Bâğbân-başı bulardan müqäyyät olub. Olar gettilär säfärä işim yox. Gärib ana bacısın sâxtûmânda qoyub çıxdı bâğda dolandı. Bir gün, iki gün, üçüncü günüydü bâğda dolandı, öz özünä fikr elädi dedi ey İlähi män gälmämişäm burda yeyib, içib, yatmağa? Män bura mätläb için gälmüşäm. Bağbân-başın çağırđı dedi ämicân. Dedi bälü. Dedi Xâcä Qährâbın neçädänä bâğı var? Dedi Xâcä Qährâb'ın üç dörd dänä bâğı var. Biri elä budu, siz burdasız. Biri baş bâğ diyällär. Âğâyannan, birdän sähränginän,¹⁶⁹ timsârınan gälär gedär ora cäläsä¹⁷⁰ olar. Biri dä qızının bâğıdı. Dedi qızının bâğı hansıdı? Dedi elä budu bu yâpışıxdadı Sänäm'in bâğı.

Sänäm adı gäländä Gärib'in Âllah üräği äsdi. O günnän biyol qädäm qoydu¹⁷¹ dolanmağa. Çıxdı biyol ana bacısınnan ayrılıb, sâzı götürüb gäldi geşdi Sänäm'in bâğına. Sänäm'in bâğına geçip belä dolanırdı. Xıyâbânları¹⁷² gäzirdi, bâq böyüğüydü. O yan bu yana baxa baxa gedirdi. Bir yerdä su qudräti İlähi'dän atırdı göyä tökülürdü çay¹⁷³ hovızlara. Belä olara baxanda qızıl gülün dibindä oturmuşdu. Yuxu¹⁷⁴ tuttu biläsin, qäm yuxusu orda yatıb. Aman demiyäsän İlähi'dan¹⁷⁵, qız da yuxuda yatmışdı, bâğda yatmışdı sâxtûmânın içindä. Gördü Gärib gälib bâğa, bâğda dolanırdı. Äl verdi biläsinän, Xudâfızlıx¹⁷⁶ eliyändä, äli däydi mizin üstündä livâna¹⁷⁷, livân saqqıltıyan düşüb sında¹⁷⁸ biyol bunun säsinä uyandı. Säslädi dâyalärin¹⁷⁹. Beş dâyə, qırx käniz¹⁸⁰ qızın döräsindä.¹⁸¹

¹⁶⁹ Sähräng: Komutan.

¹⁷⁰ Cäläsä: Toplantı.

¹⁷¹ Qädäm Qoymaq: adım atmak, yola koyulmak.

¹⁷² Xıyâbân: Cadde.

¹⁷³ Çay: Nehir

¹⁷⁴ Yuxu: Uyku.

¹⁷⁵ İlähi'dan: Âllâh'tan.

¹⁷⁶ Xudafızlıq elämäk: Hoşcakal demek.

¹⁷⁷ Livân: Bardak.

¹⁷⁸ Sınmak: Kırılmak.

¹⁷⁹ Dâyə: Dadı.

¹⁸⁰ Käniz: Hizmetçi.

¹⁸¹ Döräsindä: Etrafında.

Ağcaqız? Dedi bəli. Dedi bir dənə yuxu gördüm, kâş¹⁸² görmüyüydüm, görmüşdüm kâş ayınmıyaydım. Gördüm Gərib gəlib bağda dolanır, onnan danışdırdım birdən əlim dəydi livâna, yuxudan diskindim¹⁸³ durdum. Gedginən o küzəni¹⁸⁴ doldur sərın suyunan gətiginən mən bir əl üzümü yuyum, bir sər üzümə sâfə verim. Xâtırım pərişan oldu. Ağcaqız küzəni götürüb belə dolana dolana gəlirdi. Çârhovzun¹⁸⁵ başına yetişəndə gördü sən ölmüyəsən burda birdənə oğlan yatıb eləbiləsən qızıl gülün ətləsidi. Göz təpəşəndə¹⁸⁶ Gərib'i Ağcaqız'ın sinə doldu, dedi mən elə Allâh'dan istiyirdim. Ağcaqız da yeyib dərbârda yoğunnuyub. Götürüb Gərib'ə bu sözləri diyir bax:

Yatma buralarda günüz¹⁸⁷

Ovçu oğlan ovun gəldi

Başının üstündə bir qız

Ovçu oğlan ovun gəldi

Gördü xeyr Gərib'dən səs yoxdu:

Bir köynəyim var atmalı¹⁸⁸

Çəkib yaxasın yıtmalı

Sinəmin üstü yatmalı

Cavân qalx ayağa ovun gəldi

Gördü Gərib'dən gənə səs gəlmədi. Övün yıxılısın bicürdə¹⁸⁹ yatallar? Cavân da belə yatar? Daş kimin yuxuya gedib axı. Dübârə:

¹⁸² Kâş: Keşke.

¹⁸³ Diskinməq: Silkinmek.

¹⁸⁴ Küzə: Bakraç, güyüm.

¹⁸⁵ Çarhovz: Havuz.

¹⁸⁶ Təpəşmək: Kıpırdamak.

¹⁸⁷ Günüz: Gündüz.

¹⁸⁸ Atmalı: Bir kumaş türü.

¹⁸⁹ Bicür: Böyle.

Ağcaqız qurbandı sänä
Artırdın dârdimi gänä
Dur sârmaş bâyâz gârdänä
Ovçu oğlan ovun gâldi

Gördü Gârib'dän säs yoxdu, belä baxanda gözün dolandırdı, bir Gârib'in o yanına geşdi, bu yanına geşdi, gördü bir dänä dä sâz var bunun yanında qızıl gülün dibindä. Baxdı gördü âşıqdı. Dedi ey İlâhi dârgâhıyan çox şükür, mänim âşıqdan çox xoşum gälärdi, mänä rast olub. Götürüb dübârä bu dillärinän dindirir Gâribi:

Män ölüm dur männän danış
Uzax yerdän gälän âşiq
Yârdan ötürü dolanırsan hâ!
Dur ol mänä hâmdäm âşiq

Gördü cävâb yoxdu:
Şâir qulluq eylär tâca
Peygâmbâr getdi mehrâcä
Häqqä qonax oldu gecä
Sän dä mänä mehmân âşiq

Övün yıxılsın sän dä dur mänä qonaq ol bir gecäliğinä:

Dur ol Ağcaqız'a sâqi
Sinâmdä var eşqin dâği
Qoynum içi behişt¹⁹⁰ bâği
Dur ol bura bağban âşiq

¹⁹⁰ Behişt: Cennet.

Qız gördü Gərib oyanan dağil. Dedi yaxcısı budu, elä bu gäflät yuxusuna gedib, bunun başına hər nā gätisäm bilmäz. İstädi bunnan bir bûsâ¹⁹¹ alsın, geçdi sağ täräfinä gördü olmadı, geçdi sol täräfinä gördü olmadı, geçdi baş sämtindä durdu gördü olmadı. Geçdi ayaq sämtinä, ayağının birin qoyub o yana birin qoyub bu yana, ällärin istädi qoysun yerä, birdän yıxıldı Gərib'in üstünä. Gərib'in üstünä yıxılında Gərib diskini burdan qızı atdı ora. Gərib ävöz-i inki¹⁹² diyä buna sän nā iş görüsän. Âğcaqız Ordan säsländi evin yıxılsın başıyan yer qähäddi¹⁹³ yolun üstündä yatıbsan? Mänim ayağım ilişdi¹⁹⁴ biläyän yıxıldım üstüyän? da geyr-i bir söz diyämmädi. Gərib burda säsländi dâyacân gämi yoxdu, çün Gərib sərvätdi uşağıydı nā bildi dâyədi? Qız gördü xeyr bunu bildi tanıdı dâyədi, çün özlärinin qapısında nokär¹⁹⁵ neyibləri varıdı, kənz dâyələri. Dedi cavân mən Alläh'dan istirdim bir dänä aşıq yetirä bilämä amman sän dä olmadı. Qız baxdı gördü bu münü tanıdı. Da qız talasığinnän¹⁹⁶ dedi mən Sänäm'nän ötəri gälmişäm. Dedi mən gediräm. Qız da talasdi burda küzäni dä doldurmadı. Dedi amman evin yıxılmasın mən biläyin çağıranda gälginän, ägär gälsän gälibsän, gälmişän sänäm mäni öldürär. Dedi mən hər vädä sänı dur gäl indi, dur gäl indi diyändä, onda gälginän özüyün yetirginän. Gərib dedi olsun, qız da täläsdi küzäni doldurmadı. Öcür bekär bekârına¹⁹⁷ qäyiddi. Yetişib, Sänäm dedi töh¹⁹⁸ görüm. Töhdü küzädä birşey yoxdu. Dedi xanım valläh hava soyuğuydu, donubdu. Dedilär ot¹⁹⁹ gätirin yandırın. Ot yandırdılar tuttular, Dedi xanım valläh qurudu çähdi cânına. Dedi köpəğin qızı mäni sarıbsan²⁰⁰? qızlar ağaş gätirin. Eläki ağaş gätirändä, dedi xanım vurmaginän qoy düzün diyim, dedi düzün de görüm. Bā sän näyä getmişdin mən sänı göndärmişdim su gätirän, ya gedäsän özüyün oynadasan? Dedi valläh bulağın başında sinämä²⁰¹ bir qatar şer gäldi

¹⁹¹ Bûsâ: Öpücük.

¹⁹² Ävöz-i inke: -nun yerine.

¹⁹³ Qähäd: Nadir.

¹⁹⁴ İlişmek: Takılmak.

¹⁹⁵ Nokär: Hizmetçi.

¹⁹⁶ Täläsiq: Apar topar.

¹⁹⁷ Bekär bekârına: Boşuna.

¹⁹⁸ Töh: Doldur.

¹⁹⁹ Ot: Ateş.

²⁰⁰ Särimäq: Dalga geçmek.

²⁰¹ Sinäyâ söz gälme: İçten gelen söz.

orda öz özümä²⁰² o şerləri dedim, ona görə biyol yadımnan çıxdı küzəni doldurmadım.
Dedi nāmānā şeri? İndi biyol qorxusunnan Gärib'i çağırır:

Âla gözlü mehribânım
Dur gäl indi dur gäl indi
Sänä qurbân şirin cânım
Tez gäl indi dur gäl indi

Qız dedi kimi çağırısan çöpäl²⁰³. Dedi vâllâh xanım elä sözlərimin âxiri dur gäl
indidi. Dedi de görax dúbârä, Gärib yavaş yavaş yaxınlaşır sâxtûmâna sarı:

Şeydâ bülbül qäfäsinnän²⁰⁴
Oxuram yâr häväsinnän
Qızıl güllär daldasınnan
Tez gäl indi, yârim indi

Onda qız belä gözün dolandırdı gördü Gärib gäldi qızıl güllərin daldasına. Bu
yana o yana boylandılar baxdılar dedilər görüm bu kimi çağırır axi. Amman qız baxdı
gördü da pərdələr söküldü, iş âşkərə çıxacaq götürüb sözünün âxırın:

İşdiğim aşgin cāmıdı
Âlân mäclisin dämidi
Ağcaqızın hämdämidi
Tez gäl indi yârim indi

Evin yıxılmasın, özüyün yetirməsən öldürürlər mənı. Gärib sâz äлиндä qızıl
güllərin daldasınnan çıxdı, qızlar hammısı durmuşdu borgunda²⁰⁵. Belä yetidi gördü

²⁰² Öz özümä: Kendi kendime.

²⁰³ Çöpäl: (Far. : Çöpäl-Çolâq), Sakar.

²⁰⁴ Qäfäs: Kafes.

sänäm rahäti libâsıynan yatmışdı ki yuxudan durmuşdu, elä qızların içindädi, göz sataşanda Sänämä hûş az qaldı başınnan çıxsın. Ay köpâğın qızı köpäh bu nâmährämi gätidin mänim cämâlimi görä, bä sän deyirdin şerlärimin âxiri dur gäl indidi? qızlar ağaç gätirin. Onda Ağcaqız çäkildi dalıya Gärib özün yetirdi Sänäm'in bärâbärindä²⁰⁶ durdu. Belä diqqätinän baxdı gördü sän ölmİYäsän, qudrät-i İlâhı'dan qız o qädän gözäldi, adamın äğlin başınnan aparır. Da qız da o hâlät-dä Gärib'i birdänbirä gördü nâzärinnän geşmädi ki baba bu män yuxuda gördüğüm aşıqdı. Onda Gärib geçib qabağa, Ağcaqız çäkildi dala Gärib götürüb bu sözläri qıza oxur:

İrân ölkäsinnän gäldim burayä
Bir sözüml var deyim yârä neynäyim
Yârälär sızıldar tábib yanında
Bir bulunmaz dârdä çârä neynäyim?

Qız qulaq asırdı, dedi balam bu İran'an gälib. Qız dâryâ-yı fikrâ gârç oldu²⁰⁷.
Amman Gärib dübârä:

Bölüm sâr-rägimin²⁰⁸ gârdän-i sına
Açılıb çarpazlar görsäniy sinä
Ayağın torpağınnan tökün üstümä
Çähsälär üstünnan qârä neynäyim?

Amman Gärib sözünün âxirin dedi götügünän özüyü nişân verginän²⁰⁹. Gärib sözlärinin ikisin deyib amman tapşırması qalıb. Öz özünä dedi götügünän özüyün tanıddirginan da qız elä biläsän biläyin²¹⁰ tanımır. Gärib götürüb bucür deyir:

²⁰⁵ Borgun: Teras, balkon.

²⁰⁶ Bärâbäri: Arkası.

²⁰⁷ Gârç oldu: Daldı.

²⁰⁸ Sâr-râq: Şahdamar.

²⁰⁹ Nişân ver: Göster.

²¹⁰ Biläyin: Seni.

Şeyda bülbül gülsüz gülşânä gälmäz
Sämändâr²¹¹ mänim tāk oduyan yanmaz
Desäm män Gärib'am Sänäm inanmaz
Yolum düşüb bu diyârä neynäyim

Qız belä görändä ki Gärib adı eşiddi, özün yığışdırdı²¹². Amman bir diqqätinän baxdı dedi görüm bu män diyän oğlandı ya yox, çünkü Ağcaqız'ınan bähäm gälmişdi bu. Sinäsi dolub götürüb bucür deyir bax Gärib'ä:

Şeyda bülbül fäğân eylär gülşändän
Nälä²¹³ çäkär məşûqası oyansın
Bir cävânä iki sävği çätindi
Sırrı qalıp pühânları dolansın

Axı sän Ağcaqız'ınan gäldin. Sän Gärib'sän? Sän mänim nânzädimsän?
Dübârä:

Ağcaqız'da bu işlärä yağdı²¹⁴
Sinämä çäkilän aşkin dâğdı
Tüläh²¹⁵ tärän cülbä²¹⁶ mizi dağdı
Qaynaxları qızıl gänä boyansın

Sänäm sözüünün âxirin diyir, Gärib qulağ asırdı:

Sänäm'am işmişäm aşkin täsinnan

²¹¹ Sämändâr: Bir kuş ismi.

²¹² Yığışdırdı: Toparladi.

²¹³ Nälä: Figân.

²¹⁴ Yağdı: Bilir.

²¹⁵ Tüläh: Kurnaz, açıkgöz, bir cins kuş

²¹⁶ Cülbe: ?

Nä deyim göylümün gäm gussäsinnän
Bir diläh diläräm Düldül iyäsinnän
Dilläräcäx ha alışsın ha yansın

Burda baxdı Gärib gördü xeyr bu tanımır. İstädi Sänäm bilsin görsün budu ya yox götürüb dübärä Sänäm'ä, qızlar dövrädän tamâşa eliyillär²¹⁷:

Ala gözlüm daldalanma
Niyä männän kaçılısän²¹⁸
Sänäm deyillär Sänsän mi
Pinhanlarda oda yanma
Sänäm deyillär sänsän mi

Yatmamış oyax gälmişäm
Bilmäm nä sayax²¹⁹ gälmişäm
Tutmuşam sorâğ²²⁰ gälmişäm
Sänäm deyillär sän misän?

Burdaydı qız dedi götü bir imtähân elä²²¹ biläsin, baba bälkä heş bu o däğil. Pärädä saldılar ortadan. Ortadan pärädä salmanda dübärä Gärib götürüb bu sözləri deyir bax o pördänin salmağına:

Bilmisän gäldim haradan
Mätläbi verdi yaradan
Pärdäni götür aradan
Sänäm deyillär sän misän

²¹⁷ Tamâşâ elämäk: İzlemek.

²¹⁸ Kaçılmäq: Çekilmek.

²¹⁹ Nä Sayax: Nasıl.

²²⁰ Sorâğ tutmaq: Hatrını sormak, aramak.

²²¹ İmtähân elämäq: Sinamak, denemek.

Dûbârâ, belâ diyândä pârdä yavaş yavaş çäkildi. Gârib götürüb sözün âxirin diyir:

Sänsän gözällärin xâni

Gözüyün aç mâni tanı

Âşiq Gârib'in dini imânı

Sänäm deyillär sän misän?

Burda qol geşdi birbirin boynuna. Qızlara dedi gedin istirâhat eläyin²²². Män yetirdim murâdımâ Allâh sizi dâ yetirsin. İndi burda qızınan söhbät eliyillär. äziz dûstân-ı äziz söhbätâ mâşquldular. Bir muddät aradan geşdi. Muddät aradan geçännän sora, Xâcä Qâhrâb säfârdän²²³ qâyiddi. O zaman säfârdän qâyiddi, yetişmâxâmin²²⁴ yadında qalmışdi. Gârib belâ baxdı gördü sän ölmiyäsän xiyâbânlara pârçäm²²⁵ vurublar, cäşnidi²²⁶, hâr yeri suluyublar, düzäldiblär, tämizliyiblär. Xäbär aldı dedi vallâh Xâcä Qâhrâb säfârdän qâyidir. Gârib sâz äлиндä xiyâbânda durmuşdu. Xâcä Qâhrâb yetişib, döräsində dört min dört yüz sändäl-neşin, vâzir vüzârâ, ämir ümârâ, böyük adamlardan yığışib dövrübärinä. Yetişmâx hämin âşiqı istädi. Dedi gedin o âşığı gätirin bâğdan män oxudacıyam. Dörämdä dâ yaxcı adamlar var, bir biläsinä böyük än'âm veräx gedsin särmâyä eläsin. Kâsıblıx daşın atsin. Gârib sâz äлиндä özün yetirib mäclisä. Hâr tərəfdän qalxdılar Gârib'in ayağına. Âşığı çox istiyirdilər. Qadim zamân radiyo televiziyonnan qabax âşıqların izzätı ehtirâmı²²⁷ xälq arasında çoxudu. Çünkü bir navar yoxudu ki qulaq asasan, tilvizion yoxudu ki baxasan âşıqları aparırdılar zindä²²⁸ oxudurdular qulaq asırdılar. Bu yannan Ağcaqız'a xäbär verdi. Ağcaqız Şahsänäm'ä xäbär verdi atan âşığı istiyibdi bâğdan aparıblar dârbârda indi oxudullar. Qız dedi gedäx qulaq asax. Sänäm'inän ikisi gäliblär bir yerdä durdular ki o zaman da bucür damlar²²⁹

²²² İstirâhat elämâq: Dinlenmek.

²²³ Säfâr: Yolculuk.

²²⁴ Yetişmâxâmin: Varır varmaz.

²²⁵ Pârçäm: Bayrak.

²²⁶ Cäşn: Kutlama töreni.

²²⁷ Ehtirâm: Saygı.

²²⁸ Zindä: Canlı.

²²⁹ Dam: Ev, çatı.

çoxudu, bir dänä baca varıdı pencärä kimin ordan biyol²³⁰ Gärib'i istiyillär tamâşa eliyälär. Gärib göz dolandırdı belä baxdı gördü sän ölmİYäsän Sänäm'inän Ağcaqız pencärädän baxıllar biläsinä. Belä baxanda Gärib durdu ayağa dedi ağa icâzä buyusan bir qatar oxuyum. Dedi oğul sänİ çağırımışam bİra oxutmağa. Qoy şâm²³¹ yiyäx şâmnan sora oqqädän oxudacıyİx sübhäcäx biläyin, da sänİ çağırımışİx burda söhbät eliyäsän, oxuyasan sänin söhbätiyän qulaq asax. Dedi äğa bizim şâmnan qabax âşıqların bir sufra duvâsı var, qoy onu oxuyum onnan sora. Här tarafdän üz tuddular dedilär qurbân qoy oxusun da âşıqdı, şoqa²³² gälib qoy oxusun, hammı da âşıqı düst tuturdu. Amman âşıq Gärib götürüb qızın pencärädän baxmağına belä deyir bax:

Pencärädän mâyil mâyil baxan yâr
Ayırdım äkmägimi aşdan eylädin
Xûn-i²³³ cigâr eşq oduna yaxan yâr
Nä ki äql-i hûşûmu başdan eylädin

Belä diyändä, Ağcaqız'man Şâhsänäm baxdı gördü biläsin görübdü. Äğildi aşığıya yapışdı bunun başının tükünnän²³⁴ dedi çäpäl bilämizi gördü. Äğil aşığıya qoy görmäsın âbırımız getdi²³⁵. Cämâät göz dolandırdı bu yan o yannan, heş käs görmürdü ama Gärib görürdü, dübârä:

Qurbân ollam ala gözün mästinä
Nä düşübsän şirin cânın qästinä
Acıxlandım²³⁶ Ağcaqız'ın üstünä
Götürdün kässähi²³⁷ daşdan eylädin

²³⁰ Biyol: Öylece, böylece.

²³¹ Şâm: Akşam yemeği.

²³² Şoq: Şevk, zevk.

²³³ Xûn: Kan.

²³⁴ Tük : Saç

²³⁵ Âbırımız getdi: Rezil olduk.

²³⁶ Acıxlanmaq: Sinirlenmek.

²³⁷ Kässäh: Kerpiç parçası.

Duvârdan bir dänä kässäh qopatdı Ağcaqız'a vuranda ki qız âbırımız getdi ağil aşığıya bizi gördü onu diyirdi Gärib. Ağcaqız gözlärin tihmişdi Gärib'in oxumağınnan çox xoşu gälirdi. Bucür diyändä qız yapışdı biyol bunun saçlarınnan dedi çäpäl-i gisû boridä²³⁸ axı görüllär bilämizi ağil aşığıya. Dûbâra:

Bir yanın qayadı bir yanın daşdı
Bir yanın tirmädi²³⁹ bir yanın saçdı
Bu necä covrudu²⁴⁰ necä bir işdi
Ayırdın tirmäni saçdan eylädin?

Qädim zamânlar hörüh hörändä, bu tirmädän, saçdân o saçların ucuna düğünlärdilər, hörärdilər, onu değirdi qız. Gärib qızın başında oları gördü, onu deyirdi. Dûbâra âxiri:

Ayrılmışam vätänimnän elimnän
Bülbül kimin gülşânımnän gülümnän
Män Gärib'am Şahsänäm'in älinnän
Häm qohumnan häm qardaşdan eylädin.

Belä diyändä Zor Abbas çox acığı tuttu, durdu äyağa dedi bā män sänä demämişäm Sänäm adı diliyän gätirmäginän. Baba bu yan o yannan mätzämmät elädilər dedilər cânım âşığın da elä gördüğü dediği yârdandı da. Nä bilsin dilinä gäldi. Şahväläd mäclisdäydi bu işdän bir şey anladı. Dedi sän ölmiyäsän bu âşiq mänä şätäl²⁴¹ olacax. Ordaydı dövrädän mätzämmät elädilər Zor Abbas'ı, Zor Abbas üzün tuttu âşıqa. Âşiq? Dedi Bâli. Dedi mänä de görüm sän haralısan? Dedi män Täbriz'diyäm. Dedi hä elä deyirsän män biläyin öldürmiyäm? Sän hardan bildin. Diyällär âşıqlar çox bilmiş olu

²³⁸ Gisû-Boridä: Saçı kesilmiş.

²³⁹ Tirmä: Bir kumaş türü.

²⁴⁰ Covr: Zulüm.

²⁴¹ Şätäl : Engel.

Çıxdım Sähänd²⁴⁹ yaylâqların yayladım
Xäncär alıb bağrım başın peylädim²⁵⁰
Män Gärıb'äm beş xânäni söylädim
Daha budu väsf-ı hâlı Tâbriz'in (ikinci bölümün sonu).

Âşık bir bent Divan okuduktan sonra tekrar sohbetə geçiyor:

Mähäbbätin düşgünüyäm dindirän yox göylümü
Ömür geçir xäzân²⁵¹ kimin bigânädi²⁵² yaz mänä
İntizâräm²⁵³ son xəbärä yoxdu dözümlü firqätä²⁵⁴
Mümkün olsa ellärimnän bircä nâmä yaz mänä

Göylümdäki dürr ü eşq-i bäslemişdim mehridän
İltifätin kəsmäsäydin qorxmazıydım dähridän²⁵⁵
Köylümdäki dürr ü eşqi sındırıbsan qähridän
Nâşi sarrâf bähâ²⁵⁶ verdin qiymätimnän az mänä

Tärlän²⁵⁷ çölä, durna gölä, bülbül bahâr fäslinä²⁵⁸
Bablı babın tapsın²⁵⁹ gärah hər bir zad öz äslinä
Här daş yonan fährhäd olmaz uymaginan väslinä
İmtähänä çähmämışdän aşma pünhân rüz mänä

²⁴⁹ Sähänd: Tebriz'de bir ünlü dağın ismi.

²⁵⁰ Peylämäq: Bir şeyi önceden kendine ayırtmak.

²⁵¹ Xäzân: Yaprak dökümü.

²⁵² Bigänä: Yabancı.

²⁵³ İntizâr: Beklemek.

²⁵⁴ Firqät: Uzak olmak.

²⁵⁵ Dähr: Ruzigâr, felek.

²⁵⁶ Bähâ: Değer.

²⁵⁷ Tärlän: Bir kuş türü.

²⁵⁸ Fäsl: Mevsim.

²⁵⁹ Bablı babın tapmaq: Kendine uygun kişiyi bulmaq.

Tärlanıydım mäskänimdä²⁶⁰ hämdäm oldu sâr²⁶¹ mänä
Tâzä açmış gonça gülün ätrin²⁶² alır xâr²⁶³ gänä
Fäläh qıldı gän²⁶⁴ dünyâni qäfäs kimin dar mänä
Bu qäfäsin här siminnän²⁶⁵ sazax²⁶⁶ çalır sâz mänä

Bir coşqun çay tuğyân eddi nâhâq²⁶⁷ boğdu Sârä'mi
Ürâgimdä dârdim çoxdi bağlıyan yox yarämi
Bu nädändi bir kimsäyä diyämmiräm çârämi
Pärizäd'am täh dä qalsam gäm edämmâz nâz mänä

Ärz olsun âğayanın xidmätinä bâqi-yi söhbäti nâtämâm. Zor Abbas säs verdi o yannan sän nä bildin män Täbriz'diyäm. Täbriz'in nişânlärin düz dedin. Bir dänä molla²⁶⁸ çağırdı. Beş yüz nâfär äyläşib. Dedi qardaş bu âşığınan mänim siğä qardaşdığımı oxugünan. Hämân yerdä siğä qardaşdığ oxuddular Zor Abbas'ınan. Şâhväläd baxdı gördü äli här yerdän çıxdı. İndiyä kimin Zor Abbas här käs Şahsänäm adı gätirändä nârâhand olurdu. Bu âşiq Şahsänäm adı gätirdi heş nârâhand olmadı. Bu yannan da biläsinän siğä qardaşdığ oxuddu. Bäs neyniyim? Fikrâ düşdü dedi elä yaxcısı budu götügünän ämin qızına elçi göndärginän²⁶⁹. Hämân dâyqä dästür verdi²⁷⁰ yanındaki adamlardan bir dänä xon²⁷¹ cürlädi²⁷², bir üzüh²⁷³ çähtirdi²⁷⁴ o zamânın pulu qiymät qoyulmazdı biläsinä. Bir xon cürlädi, üzüyü qoydu xona göndärdi. Mäclis

²⁶⁰ Mäskän: Yuva, ev.

²⁶¹ Sâr: Bir kuş türü.

²⁶² Ätr: Koku, parfüm.

²⁶³ Xâr: Diken.

²⁶⁴ Gän: Geniş.

²⁶⁵ Sim: Tel.

²⁶⁶ Sazax: Hüzünlü saz sesi.

²⁶⁷ Nâhâq: Haksız yere.

²⁶⁸ Molla : Hoca.

²⁶⁹ Elçi göndärmäq: Görücü göndermek.

²⁷⁰ Dästür verdi: Emr etdi.

²⁷¹ Xon: Bohça.

²⁷² Cürlämäq: Yapmak, hazırlamak.

²⁷³ Üzüh: Yüzük.

²⁷⁴ Çähtirdi: Tarttı.

hammı äyläşmişdi, dörd min dörd yüz sändäl-neşin, ämir ümârâ, vâzir vüzârâ, böyük adamlardan äyläşmişdilər Xâcä Qährâb'ın yanında. O dâyqälärdä dedilər xâstigâr²⁷⁵ göndärib, elçi göndärib Şâhväläd. Bu yannan, o yannan dedilər qardaş o âşiq da istiyir. Xâcä Qährâb üzün tuttu cämâätä dedi ey cämâät mänim gözümün ağ qarası bir dänä qızım var. Män âqqı vâlâdeyn²⁷⁶ olabilmäm. Qiyâmätdä cävâb veräbilmäm. Bir dänä qızım var, yolçuya²⁷⁷ da gedsä, dilänçiyädä gedsä veräciyäm ona, zorunan işim yoxdu. Şâir deyir ki:

Şäms-i qämär, mâh cämâllım rähm eylâ²⁷⁸ gäl insâfa
Âşiq-ı mäşûq olanlar çäkällär covr û cäfâ
Göyülä güc eylemeginän²⁷⁹ ey ähdi min'el bäfâ
Axdarıb mähbûbûn buldu gizdin²⁸⁰ sävdi Mustäfâ
Âğlı zâil²⁸¹ kim sänälär dedilər divânädi

Göylä güc elämä, qızımın hər kâsdän xoşu gälsä veräciyäm ona. Âşiq Gärîb'in dä bir dänä üzüyü varıdı. Aldılar qoydular o xona. Çağırdılar dâyälärdän, kânizlärdän Şahsänäm'in anası gäldi. Dedi buları aparginan, qızıyan xəbär verginän elçi gäliblär bläsinä. Şahväläd'inän Âşiq Gärîb ikisi elçi oldu. Xâcä Qährâb xonları verdi Närgiz Bânû'ya. Närgiz bânû xonları götürüb vâqtindä yetirdi bağa. Xäbär verdilər qıza dedilər anan gälib. Peşvâz elädi²⁸² kânizlärinän, dâyälärinän. Peştäpeştinän²⁸³ çıxaddı öz säxtûmanına. Yer verdi sändälin üstündä äyläşdi. Baxdı gördü anası çox şädidi²⁸⁴. Dedi ana-yı mehribân nolubdu? Xäbär nämänädi? Dedi qızım bunnan artıq bir xəbär olmaz ki. Dedi gänä olsun. Dedi bir qulaq as:

²⁷⁵ Xâstigâr: Görücü.

²⁷⁶ Aqqı vâlâdeyn: İntizâr edilmek, redd edilmek.

²⁷⁷ Yolçu: Dilenci, fakir.

²⁷⁸ Rähm eylämâq: Acımaq.

²⁷⁹ Güc eylämâq: Zorlamak.

²⁸⁰ Gizdin: Gizli.

²⁸¹ Zâ'il: Bozuk, çatlak.

²⁸² Peşvâz elämâq: Karşılmaq.

²⁸³ Peştäpeştinnen: Peşinnen.

²⁸⁴ Şäd: Mutlu.

Yığışblar şərbətiyin içillər
Elçi bəylər gəlib qızım nə diysən?
O boyuyan ağ qəbələr²⁸⁵ biçiblər
Elçi bəylər gəlib qızım nə diysən?

Şəhsənəm burda bir gülümsəndi dedi ey İləhi elçi bəylər kimdi? Anacan kimdilər elçi bəylər. Hələ xonun üstünü götürüdüblər. Bir parça²⁸⁶ çəkiblər üstünə. Dübərə Nərgis Bənû:

Əlvən²⁸⁷ otəğində qurulub təxtin
Boyun bərəbəri qalanıb rəxtin²⁸⁸
Öz əmin oğluyan açılıb bəxtin
Elçi bəylər gəlib qızım nə diysən?

Bu sözləri diyəndə, əvvəlki bənddə biraz xoşhəlydi²⁸⁹, ama əmoğlu adı gələndə, Şəhvələd adı gələndə qızım eləbiləsən²⁹⁰ dünyanı bir yumurta elədin çıpın²⁹¹ başınnan. Belə nərəhand oldu dedi anacan belə bilsəydim qabağıyan çıxıb peşvəz eləməzdim. Qızım niyə özgə²⁹² dəğili, öz əmin oğludu bir qulağ as, belə bilirsən yalannan diyəm. Ama anasının göylü varıdı getsin Şəhvələd'ə, qızının xoşbəxtçiliğın²⁹³ istiyirdi. Bilmirdi ki bu əşiqi bəyənib. Dübərə:

Nərgiz diyər bu sözlərim doğrudu
Yalan dəğil bil ki qızım doğrudu
Özgə dəğil öz əmiyin oğludu

²⁸⁵ Qəbə: Uzun elbise.

²⁸⁶ Parça: Bez, mendil, kumaş.

²⁸⁷ Əlvən: Rengareng.

²⁸⁸ Rəxt: Nevresim, çamaşır.

²⁸⁹ Xoşhəl: Mutlu.

²⁹⁰ Eləbiləsən: Sanki.

²⁹¹ Çıpmaq: Vurmak.

²⁹² Özgə: Yabancı.

²⁹³ Xoşbəxtçiliq: Mutluluk.

Elçi bāylār gālib qızım nā diysān?

Belā diyāndā pârçanı götdü xonun üstündän. Qız belā tamāşa elādi. Üzüyün vermişdi Gārib'ä. Ähd-i peymân bağlamışdı. Sännän sora bir nāfärin yanı üzünä baxsam dünyâ mănä hārām olsun. Belā baxanda gördü üzühlär qoşadı²⁹⁴, tanıdı âşiq Gārib'in üzüyüdü. Qız götürüb älinnän gälän, nāqqādän güdrāti varıdı Şāhvälād'in üzüyün tulladı. Gārib'in üzüyün götdü taxdı barmağına dedi qızdar mән getdim mûrâdıma yetişdim Allâh sizi dā mûrâdıyıza yetiştiysin. Çāpih çaldılar²⁹⁵ dövrädän dedilär Allâh mûbârak eläsin. Amman Nārgiz Bânû kör peşmân qāyiddi, dedi qızım axı âşiqın nāyi var? Bir dānā lüt²⁹⁶ âşiqdı, gāribä²⁹⁷, mählum dāğil nā evi nā eşiyi, atan gätirib saxlıyıy. Bu öz ämiyin oğludu özgä dāğili. Dedi anacân olmaz, geyr äz mümkindü. Nārgiz Bânû xäcälät²⁹⁸ qayıddı mäclisä. Üzün tutub bıyol dörd min dörd yüz sändäl-neşin cämâätin içindä. Dedi:

Hekâyät çenin äst, rävâyät çin äst!²⁹⁹

Bād âyäd hämin äst, xoş âyäd in äst!³⁰⁰

Belā oldu, belā oldu, qız üzüyü tulladı, Gārib'in üzüyün taxdı barmağına. Hār täräfdän çāpih çaldılar, dedilär Allâh mûbârak eläsin. Mән dā verdim sözüm yoxdu Xäcä Qāhrâb dedi. Dörädän çāpi çaldılar. Şāhvälād suyu süzülä süzülä³⁰¹ mäclisdän çıxdı. Baxdı gördü olmadı, bunun başına da bir iş gätiräbilmäz çünkü Zor Abbas'ınan siğä qardaşlıq oxudubdu. Onun qabağında qılıncı kəsmir, sözü geşmir. Düşdü fikrā dedi ey İlâhi neynim, özün verdi beyman³⁰² qaruların yanına. O çox bilmiş adamların, dünya görmüş adamların. Dedi bulardan xəbär alım, dārdimi bulara deyim görüm

²⁹⁴ Qoşa: iki, çift.

²⁹⁵ Çāpih Çalmaq: Alkışlamak.

²⁹⁶ Lüt: Çıplak.

²⁹⁷ Gāribä: Yabancı.

²⁹⁸ Xäcälät olmaq: Utanmaq.

²⁹⁹ Hikāye böyledir, Rivāyet de budur!

³⁰⁰ Kötüyse budur, iyiyse de budur!

³⁰¹ Suyu süzülä süzülä: Pişmanlık duyarak.

³⁰² Beyman: Yalan yere yemin eden, ahlaksız, imansız, insafsız

neylämäliyəm. Dünyədə üş dənə qarı vardı. Biri pünhân qarıdı, yâni bu oğlannan o qıza söz aparar, ortada ikisinnän dä yiyär. Biri imânsız qarıdı, Gulâm Heydâr'i dağda vurdurdu (Gulâm Heydâr Dâstânı), Süsânbar başınnan qılıncınan vurdu. Biri dä beyman qarıdı Seyyidi'nin başın kâsdirdi cämâatâ, al dilinän (Seyyidi Dâstânı). Şahväläd beyman qarılardan birin tapıb dârdini ona dedi. Dedi sän düşmânçalığınan ona heşzad eliyämmän şähärin hammısı bilibdi cäryânı³⁰³, qız özü dä bilibdi. Xacä Qährâb da bilib. Amman düstluq qoy araya. Biläsinä pul xâştâğınän³⁰⁴, apar bu yana, o yana, bir günnärim bir yerdä başını äkârsän³⁰⁵ gedär. Zähr ver biläsin dünyädän apargınan yoxsam düşmânçalığınan bir zad eliyämmäzsän.

O günnän Şahväläd Âşiq Gärîb'inän oldu qardaş. Düstluq qoydu araya. Gäl ged pul xâşliyer biläsinä. Bir gün oqqädän dolandırdı biläsin, şähärin kânârında bir âşpaz görmüşdü. Âşpaza tapşırımışdı dävri³⁰⁶ içinä zähr qatsın. O täräfin yağlı eläsin bu täräfin yağsız. O yağsız täräfdän özüm yeyim, yağlı täräfi verim ona, zährili täräfi dünyädän gedsin, sâni dünyâ malınnan gâni³⁰⁷ eliyäciyəm. Âşpazı görüb, âşpazın yanında da bir dənə Qul Gänbär var beş gün bunun yanında işdär, on gün onun yanında. Şâgird³⁰⁸ âşpazdı. Oqqädän dolandırdı biläsinä, dolandırdı şähärdän kânârâ çıxaddı, hämân yerdä dedi Gärîb qardaş da gedib şähärdä nâhârı³⁰⁹ yiyämmänix gäl elä burda nahârımızı yiyex gedäx. Dedi olsun gâmi yoxdu³¹⁰. Qäyiddilər döndülär âşpaz-xânäyâ³¹¹. İşârat elädi âşpaz biyol zährili dâxil elädi âşın içinä. Äziz düstlarım hər gâzâya³¹² nâmänä vursan billänär³¹³ amma âşın içinä nâmänä vursan billänmäz çün sâbzicâtı³¹⁴ çoxdu. Zährili täräfin üstünä yağ töhdü bu täräfi dä yağsız elädi. O dâyqä

³⁰³ Cäryân: Olay.

³⁰⁴ Xâştâ: Harca.

³⁰⁵ Baş äkmâq: Öldürmek, oyalamak, kandırmak.

³⁰⁶ Dävri: Tabak.

³⁰⁷ Gâni elämâq: Zenginleştirmek.

³⁰⁸ Şâgird: Çırak.

³⁰⁹ Nâhâr: Öğlen yemeği.

³¹⁰ Gâmi yoxdu: Sorun değıl.

³¹¹ Âşpaz-xânä: Mutfak.

³¹² Gâzâ: Yiyecek.

³¹³ Billänmäq: Belli olmak.

³¹⁴ Sâbzicât: Sebze türleri, yeşillik.

Gänbär'in bir dänä tutu quşu³¹⁵ varıdı. Tutu quşu dil bilirdi Gänbär içäriyâ vârid olanda baxdı gördü oğlan quş bir şivân salıb belâ gözün dolandıdı gördü dâvri, boşqablar mizin üstündädi anladı, bildi ki zâhr qatıblar âşın içinä. Quş qandırdı Gänbär'ä. Gänbär kâsdi mizin üstünü bulara xoş gâldin eliyännän sora dedi âğayan icâzâ versâz mänim sinämä bir qatar söz gâldi onu oxuyum. Şahvâläd dedi köpâhoğlu yeri oyana sän hayannan gâldin tapıldın. Bildi iş billänäcâx, ağarılacaq. Mänim öz qardaşım behtärin³¹⁶ âşıqdı, behtärin oxuyandı. Män neyniyâm sänin oxumağıyı. Âşıq Gärib o yannan sâsländi, icâzâ buyurgünan qoy oxusun, mänim oxuyan adamnan çox xoşum gälär. Gänbär aldı:

Dolannam başıyan alagöz cävân
Yemä nân³¹⁷ı cävân xâtâdır bu nân
Ala gözläriyän män ollam qurbân
Yemä nânı cävân xâtâdır bu nân

Bu sözü Gänbär diyändä Şahvâläd dedi da basdi oxumaginän. Mänim qardaşım behtärin âşıqdı, mänim xoşum gälsä oxuyar. Gärib burda anladı dedi qardaş qoy oxusun sözläriyän xoşum gâldi. Onda boşqab buların qabağındaydı. Gärib o yağsız täräfi çävirändä Şahvâläd sâsländi ki baba mänä soyux dâyibdi³¹⁸ män yağlı yiyäbilmänäm. Gärib dedi män dä âşıqam sinämi tutar män dä yağlı yiyämmänäm. Bular burda mä'rakä³¹⁹ eliyillär. Amma Gänbär sözünün ikincisin:

Här dosta dost demä cân olmaz sänä
Yaz yetir ärziyin xâna sûltânä
Dövrünü dolandır o yan bu yanä
Yemä nânı cävân xâtâ³²⁰dır bu nân

³¹⁵ Tutu quşu: Papağan.

³¹⁶ Behtärin: En iyi.

³¹⁷ Nân: Ekmek.

³¹⁸ Soyux Däymäq: Üşütmek.

³¹⁹ Mä'rakä eylämäq: Tartışmak, Savaş çıkarmak.

³²⁰ Xâtâ: Hata.

Onda G rib biyol d nd rdi o yana.  ahv l d d nd rdi bu yana. Dedi qardaş m n   iqam sin mi tutar.  ahv l d dedi da b sdi³²¹ oxuma.   iq G rib s s verdi qoy oxusun xoşum g lir oxumağınnan. Amma G rib d   nd  n  deyir.  ahv l d dedi k p hoğlu qoy burdan qurtulum bill m s n  neyn r m. G nb r  r ğində dedi tapabils n m ni h r neyniys n el gin n. Beş gün burda i dir m, beş gün d ny nın o ba ında. D b r :

Gurb t eld  n l r g ldi başıyan
Bir n m  yaz g nd r y r yolda ıyan
Z l m   paz z hri qatıb   ıyan
Yem  n n  c v n x t dır bu n n

Onda d vr n  bel  tulladı o yana. Onda bildi i i, dih qalxıb ayağı. Amman G nb r sözünün o birisin:

M rd oğlanı n m rd n n   ld r r
Q lb-i x in yoldaş s ni  ld r r
Doğru s z acıdı m ni  ld r r
Yem  n n  c v n x t dır bu n n

G rib hirsin n³²² qalxdı ayağı. Baxdı gördü z hr vardı da   ın içində yes  d ny dan getm lidi. Ama G nb r sözünün  xinin:

D rmiyibs n³²³ bu dağların l l sin
S rm y bs n s vdigiyin s f sın
Qul G nb r d  s n  dedi x t sın
Yem  n n  c v n x t dır bu n n

³²¹ B sdi: Yeter.

³²² Hirs: Sinir,  fke.

³²³ D rm q: Koparmak.

Gänbär sözün qurtarıb, tü dabana ³²⁴ çarixların³²⁵ çıxardıb vurub qoltuğuna âşpaz-xânädän çıxdı. İşim yox o sürgün oldi, indi bilmiräm hayana getdi işinin dalısıcax, bular qalxdılar ayağa. Şahväläd baxdı gördü sän ölmiyäsän bu nâqşası³²⁶ dä işdämädi, tutmadı. Bäd gäländä här yerdän gälir da zorunan дәğil. Qalxdılar ayağa, här käs öz mänzilinä. Şahväläd gecäni sübhä kimin yatmadı, fikr elädi, dedi Allâh neyniyim. Getdi dübärä bir dänä o beyman qarılardan tapdı. Dedi män neyniyim bu işi. Dedi bilirsän neynäginän. Onu dolandırarsan gätirärsän şähr içindä bir nâfäri görärsän yolun üstündä, pul verärsän doyuzdurarsan biläsini. Ordan gätirib qapının ağzınnan onu geçirdärsän. O ärinä³²⁷ olmaz sözläri diyär. Meydânda da verginän bir dänä at saxlasınlar. Atın da qiymätini min tümän deginän. Ata müştäri olginan. Onnan beş yüz tümän cebinnän çıxad. Beş yüz tümän Gärib'dän istä. Pulu olmaz onda denän sän bayax eşidmädin o arvad ärinä nälär deyirdi? Bä sän nəcür Şahsänäm'i alısan. Bir oturanda dura çala başıyan, bir qalxanda çala başıyan särvätini. Onda biyol mäcbur qalar diyär gedäx gurbätä işdämäğä. Apar dağların birindä öldürgünän qoy yaxan qurtulsun.

Şahväläd yolun üstündä meydânın yaxınlarında bir nâfäri gördü. Bollu³²⁸ biläsinä pul verdi. Örgätädi dedi män bir nâfär gätiräciyäm bura sübh vâqtlärindä. Sän ağzınnan çıxanı äriyän deginän qoy o eşitsin, dünyâ mälınnan biläyin gäni eliyäciyäm. Verdi meydânda da bir at saxladılar. Atın da qiymätini min tümän qoydu. Gärib'inän gänä sähär tibqi mä'mül³²⁹ çıxdılar dolanmağa. Gärib'i dolandırdı gätädi hämän qapının qabağınnan geçirdä. Arvad buları görändä uzaxdan başladı biyol ärinä pis pis sözläri demäği. Filan filan şodä mänim çöräyiminän, mänim pulumnan, mänim särvätimnän kişi olubsan indi mäni bäyänmisän? Ağzınnan çıxanı bu kişiyä dedi, kişi beçära da bir söz diyäbilmir çün Şahväläd tavşırıp biläsinä. Gärib bu sädânı eşidändä dedi qardaş gäl gedäx, nä be-häya³³⁰ arvatdı bu, ärinä olmaz sözdäri deyir. Ağzın saldı

³²⁴ Tü dabana: Apar topar kaçmak.

³²⁵ Çarix: Bir tür ayakkabı .

³²⁶ Nâqşâ: Pılan.

³²⁷ Är: Koca.

³²⁸ Bollu: Çok, fazla.

³²⁹ Tibqi mä'mül: Her zamanki gibi.

³³⁰ Be-häyâ: Häyâsız.

meydâna sarı, getdilär. Meydâni dolandırıb o nâhârın³³¹ isti³³² günlärinin vâqtindä gäldi atın yanınnan râdd olanda³³³ dedi Gärib qardaş nâ gözäl atdı bu?Ärâb'ı atdı. Xoşum gälir istirâm munu alam. Dedi al da nâ işqalı var!³³⁴. Yetişib hâmân at sâhabının yanına. Atın qiymätin xâbâr aldı. Dedi min tümän. Dedi âskih³³⁵ olmaz? Dedi yox min tümändi, onu da sänâ min tümändi, bu sän görän atlardan däğil. Älin atdı o cebinä, bu cebinä, cebinnn beş yüz tümän çıxaddi. Dedi Gärib qardaş mänim yanında pul azdı, beş yüz tümän dä sän ver bu atı män alım qâyiddix mänzilä verrâm biläyän. Gärib dedi män dä pul yoxdu ki, män işlâmämişäm ki, tüzä gälmişäm bura, hânüz âşıqlıq elämämişäm. Män dä pul nâ gâzir veräm sänâ. Dedi bâ ahmaq oğlu ahmaq bâ mänim ämqızımı nâcür alısan? Sähâr bâ görmädin o arvad ärinä nälär deyirdi? Sähâr o da sänâ diyäcäx. Gärib eläbiläsän yatmışdı yuxudan oyandı. Bir vâqt özünä gäldi dedi sän ölmüyäsän düz deyir. Dedi bâ neyniyäx? Dedi gedäx kişiyix³³⁶ gurbätdä işdiyäx qazanax. Män dä pulumu verrâm sänâ toyun eläginän sonra qazanarsan, âşıqlıq elärsän mänim pulumu verärsän bir söz däğil. Ama arvadın mälıynan kişi olmagınan. Gärib'in boynuna deyin gätđi. Bu söz elä yapışdı Gärib'ä, eläbiläsän ki yatmışdı yeddi gäflät yuxudan oyandı.

Hâman dâyqä qâyiddi, dedi getginän sähâr tädârak-ı³³⁷ säfâr göräcäyix, gedäcäyix, oğlan heş kâsin sözüne baxmagınan ha! Birdän o ämqızım söz möz diyär biläyän baxmıyasan ha. Elä o sâni yazıx elär sähâr bir oturanda bir duranda başıyan çala. Gärib dedi olmaz heş kâsin sözüne baxmam. Gärib'ı bärkitdi³³⁸, qâyiddilär evlärinä, nänâ bacısın görännän sora qöyül durmadı dedi bir gedim Sänäm'ı dä görüm. Gälir qızın sâxtümânına: Sälâm nâzänin³³⁹. Şahsänäm cävâb verdi eleykimässälâm. Qol birbirin boynuna, äl verdilär äl aldılar. Baxdı bir diqqätinän Gärib'in üzünä gördü Gärib sözdä adama bänzir. Dedi gündä ki gälirdin bura ayrı cür, büyün³⁴⁰ vâz'iyät³⁴¹ ayrıldı.

³³¹ Nâhâr: Öğlen vakti.

³³² İsti: Sıcak.

³³³ Râdd olmaq: Geçmek.

³³⁴ Nâ işğalı var: Hiç sorun değıl.

³³⁵ Äskih: Eksik.

³³⁶ Kişi: Erkek.

³³⁷ Tädârak: Hazırlık.

³³⁸ Bärkitmäq: Sıkıştırmak.

³³⁹ Nâzänin: Nazlı.

³⁴⁰ Büyün: Bugün.

Dedi nâzânin nârâhând olmyasan bilisân nâcürdü istirâm bir sâfâr eliyâm. Qız sâfâr adı gäländä çähdi özün diddi³⁴² dedi sâfâr nâdân ötâri. Dedi gedirâm işdiyâm pul qazanam gätirâm toyumuzu³⁴³ eliyâx. Dedi evin yıxılsın. Sän dä sâfâr adı, gurbât adı gätirirsän. Mänim atamın sârvâti dünyânı götürüb. Mänim özümün dünyâ pulum var. Dedi elä män sänin älinnân gedirâm da. Dedi niyâ mänim älimnân? Dedi olmaz, sâhâr män istirâm öz pulumunan özümä toy eliyâm. Sänin sârvätindä pulunda mänim gözüm yoxdu. Çünkü ayrı bir söz eşidmişâm. Qız nâqqädân dedi bunun qulağına girmädi. Dedi baba mänim özümün mäxsûs pulum var gecäyinän yolluyum evizä. Denän män täbriz'dän gätimişâm. Kimdi sözä baxa. Gärib'in elä beynin, qulağın doldurub, Gärib inanmadı. Nâqqädân diyännän sora qıza qulax vermädi. Amman götürüb bu sözläri oxur. Orda qızın ürâh doldu dâmirçinin kürâsi kimin, o yâsâmân tellärdän ayırdı biyol ändirdi sinâsinin üstünä bucür Gärib'ä deyir bax. Ama Gärib üzün tuttu nâzânin nârâhând olmagınan män çox qalsam bir il gurbätdä qallam. Sänäm üzün tuttu, ey bafâdârım män onnan ötâri demirâm ki sän bir il diyirsän, män yeddi il sänin yolun gözläräm, ama män istämirâm sän sâfârä gedäsän. Belä deyir bax:

Dolannam başıyan ala göz cävân
Ged Gärib'im sağığınan gäläsän
Sän gälän yollara käsilläm qurbân
Bäfâdârım sağığınan gäläsän

Sän belä bilirsän ki ayrı xiyâl gätirirsän göylüyän, yox. Amman burda Gärib bir il galacaydı. Çün qızın dilinnän bu bänddä yeddi il çıxır, Gärib mäcbûr qalır, yeddi il qalır.

Här yanä gedisän izin izläräm

³⁴¹ Vâziyät: Durum.

³⁴² Didmâq: Yırtmaq.

³⁴³ Toy: Düğün.

Xāncār alıb bâğrın³⁴⁴ başın tizläräm
Sän bir il deyirsän män yeddi il yolun gözläräm
Ged Gärib'im sağlığınan gäläsän

Dedi nârâhând olmagınan ilqârımız³⁴⁵ birdi. Ölsäm dönmäräm sännän amma
män istiräm toy pûlumı özüm qazanam. Qız sözünün âxırı:

Här yanä gedirsän yolun quru olsun
Hansı şährä varsan dolu nûr olsun
Ama Sänäm diyär ilqârımız bir olsun
Ged Gärib'im sağlığınan gäläsän

Burda Gärib'in boynuna deyin gäldi. Qız dedi sän bir il deyirsän, yeddi il yolun
gözläräm ged Gärib'im sağlığınan qalasan. Burda Gärib dedi sän ölmİYäsän götü bir
imtâhân eläginän biläsini da. Diyällär mähäbbät gözdädi, sän görmiYännän sora da
bucür bäfâlı olacax ya elä sänin yanında bu bucürdü? Gärib götürür qızı imtâhân eliyä,
bu sözläri oxur:

Bäri gäl³⁴⁶, bäri gäl üzün görâyım
Gediräm gurbätä nâzänin gäläm gälmiYäm
Gurbät eldä seväm sännän gözälin
Alam yâr äğlänäm gäläm gälmiYäm

Sänäm başın tihti aşığıya dedi and olsun küll-i kâinâta qırx mindänä qız alsan
eyni xiyâluma dâğıl. Elä söz demişäm, elä sözümün üstündäYäm. Gördü onnan da
olmadı Gärib götürüb ikinci sözünü dûbârä:

³⁴⁴ Bağrın: Üreğin.

³⁴⁵ İlgâr: Verilen söz.

³⁴⁶ Bäri gäl: Dön geri.

Yaxşı olar mürd oğlanın vätäni
Axdarmazlar gärib yerdä itäni
Qızıl gül dibinä çalı tikâni
Guyam yâr äğlänäm gäläm gälmiyäm

Sänäm dedi and olsun Allâh'a qiyâmätä kimin yoluyun gözliyäciyäm ged xâtir-
cäm³⁴⁷ olginan. Gärib sözünün äxirin:

Fäläh gurbät yerä atdı daşımı
Ümmânä³⁴⁸ döndärdi çäsmim yâşımı
Äcäl yastığına gärib başımı
Qoyam yâr äğlänäm gäläm gälmiyäm

Dedi onda Sänäm'in başına küllär ola. Här neçä il gedsän yoluyun gözliyäciyäm.
Qız bunun qabağında söz oxur: (üçüncü bölümün sonu).

Rusumät-i âşıqlıxdı, ävväl bir qatar divân oxuram ondan sonra keçäciyäm
söhbätä:

İnsân oğlu insâniyät yolların dünyädä gäz
Olma qâfil hârdän dä bir âlämi mä'nädä gäz
Därin baxsan qoca dünyâ Süleymânlar köçürdüb
Mäğrûr olma mülk ü cähä düz dolan oftädä³⁴⁹ gäz

Gäräzdän bir bâğa girib izinsiz gül därmä sän
Bir kimsänin sırrın aşma bohtan³⁵⁰ demä görmäsän

³⁴⁷ Xâtir-cäm: İçin rahat olsun.

³⁴⁸ Ümmân : Bir deniz adı.

³⁴⁹ Oftädä: Alçak gönüllü.

³⁵⁰ Bohtan: İftira.

Tülkü³⁵¹ sayax³⁵² gündä min yol donnan dona girmä sän
Äslan kimin bir geyimdä nähânda peydädä gäz

Fäxr bilmä³⁵³ sitämklärin arxasında yatmayı
Märd-i sülh ol qoy kenârä sän aralar qatmayı
Qudrätin var eylä pişä³⁵⁴ xälg äлиндän tutmayı
Bährämi gär insân olsan beylä bir sevdada gäz

Söhbätä dävâm: işdi qazâdı gurbätdä başıma bir iş gälsä sän güzäşt eläginän³⁵⁵.
Sänäm burda elä ağladı elä ağladı bahârın buludu kimin gözünnän yaş töhdü dedi Gärib
sän niyâ bucür danışırsan mänim evimi yıxısan. Hämân yerdäydi yäsämän tellärdän beş
onun ayırdı sağ tərəfdän sol tərəfä, sol sinänin üstündä danışdırırdı, bayatı diyirdi
ağlıyırdı, nârâhät-konändä³⁵⁶ sözlärdän yalvarırdı biläsinä gäl getmä bu tämännädän³⁵⁷
düş. Elä billäm män bu xâtäm sädäfli sâzı danışdırdım belä diyirdi:

Gärib'im säfärä getmä
Dünyâyâ baxmaram sänsiz
Män yazıǵı tägin etmä
Danışıb gülmäräm sänsiz

Gäl getmä gurbät ellärä
Düşäräm dildän dillärä
Şänä³⁵⁸ vurmaram tellärä
Bäs män necä dözüm sänsiz

³⁵¹ Tülkü: Tilki.

³⁵² Sayax: -Gibi, tarzında, şeklinde.

³⁵³ Fäxr bilmäq: Övünmek.

³⁵⁴ Pişä: İş.

³⁵⁵ Güzäşt elämäq: Affetmək, bağışlamak.

³⁵⁶ Nârâhät-konändä: Üzücü.

³⁵⁷ Tämännä: Yalvararak istemek.

³⁵⁸ Şänä: Tarak.

Sänäm ağlaya ağlaya sözün âxirin:

Bax bu fälâğın işinâ
Bir od düşsün gârdişinâ
Kül qoyma Sänäm başına
Saralıb solaram sânsiz

Burda Gârib bir diqqätinän baxdı Sänäm'in üzünâ dedi: gönlünâ däydım³⁵⁹. Orda baxdı gördü ürâği nâzih³⁶⁰, ürâğınâ tez söz gälär. Götürüb burda bilâsinâ nâsihät eliyib, nâzänin nârâhând olma bir qulaq as sözlärimä. Öz sevgilisi gözällär şâhı Şâhsänäm'â bucür diyib:

Yüz min mehnätinän³⁶¹ bir bâğ ähtirdim
Adını qoymuşdum el bağı Sänäm
Bulutlar havada istiyir yağa
Qorxuram apara sel bağı Sänäm

Elä gözü sataşdı gördü qız zinät ü âlâtı³⁶² zänânäynän³⁶³ ârâyişinän³⁶⁴ durub bunun qabağında. Ey nâzänin! män gedännän sora mâbâdâ³⁶⁵ bucür dolanasan ha. Götürüb işârä eliyir hämän sözlärä:

Gülşandı bâğlarda lälälär bitär
Yârın ayrılığı ölümnän bätär
Qırılar qolbağıyın³⁶⁶ dänäsi itär
Aşgınan qolbağı qolunnan Sänäm

³⁵⁹ Gönlünâ däymâq: Üzmek.

³⁶⁰ Nâzih: İnce, zarif, dokunaklı.

³⁶¹ Mehnät: Minnet, mihnet, birine boyun eğmek.

³⁶² Zinät-ü-âlât: Prlanta, takı, süs.

³⁶³ Zänânä: Kadınsı.

³⁶⁴ Ârâyiş: Makyaj.

³⁶⁵ Mâbâdâ: Sakın.

³⁶⁶ Qolbaq: Bilezik.

Ustaddan belä eşidmişäm bu söz Gärib'in ağzından çıxmax hämin Sänäm älin atdı boynunda, qulağında qolunda hər nâqädär cävâhirât³⁶⁷ vardı çıxaddı tunnadı bağın içinä. Bäfädârim sän belä bilisän ki sän gurbätä gedännän sora män belä dolanacıyam? Da mänim evimi yıxdın bu tãmännâdän düş:

Sär räqiblär bu mäkânä gälällär
Äl uzadıb gonça gülün däyällär
Gärib deyir säni yädä verällär
Nä başa qoyasan çöl bâğı Sänäm

Älin atdı bir dänä nârlardan qopartdı üç tel dä ayırıp dolaşdırdı bunlara. Nârı verdi Gärib'ä. Gärib qoydu qoynuna bağdan çıxıb xudâfizläşib³⁶⁸. Qız ağlıya ağlıya qäyitdi sâxtûmânına, o väzinän yatıb gäm yuxusu aparıb. Ama Gärib çıxdı gördü Şâhväläd ordadı, gözlüyür biläsin. Qardaş gäldin? Gäldim. Gedäx? Gedäx. Piyädä mänzil³⁶⁹ üz qoydular. Üzləri düşdü Misr'ä sarı. Elä dağlarda yol gedillär hər yerdän geçillär, birdän Şâhväläd dala qalır istir deyir elä burda öldürüm biläsin, görür olmadı. Gärib dönüb dala baxır Âllâh'ın qudrätinnän. Därälärdä, qayalarda hər yerdä firsät tapır biläsin öldürä elä firsät älinä düşmür o qädär yol gedännän sora yetişdilär Tuna çayına. Elä ki Tuna çayına yetişändä dedi qardaş gedib axdarıb körpünü³⁷⁰ tapammarıx, dedi elä yaxıcıdı burda atım biläsin suva cânım qutulsun. Gäl burdan yapışım äлиндän tüş görgünän su däyaz³⁷¹ olsa burdan belä geçäx gedäx. Gärib dedi olsun qardaş, ax häqiqi dostuydu, üräğində ixlâl³⁷² xilâl yoxidi, xûdâdâdi³⁷³ bir insânıdı, qälbindä Âllâh'ın xofu³⁷⁴ varıdı, insâniyät yolların getmişdi, bunun kimi kätärä³⁷⁵, kälâhbâz, hilâbâz, hoggabâz³⁷⁶ däyildi. Gärib çırmalandı³⁷⁷ dedi qardaş yapış älimdän män tüşüm suya.

³⁶⁷ Cävâhirât: Mücevherler.

³⁶⁸ Xudâfizläşmäq: Vedalaşmaq.

³⁶⁹ Piyädä mänzil: Yaya, atsız.

³⁷⁰ Körpü: Köprü.

³⁷¹ Däyaz: Derin olmayan, sığ.

³⁷² İxlâl: Mesele, bozuntu.

³⁷³ Xudâdâdi: Allâh tarafından verilen.

³⁷⁴ Xof: Korku.

³⁷⁵ Kätärä: ?

³⁷⁶ kälâhbâz, hilâbâz, hoggabâz: Numaracı, yalancı.

Gärib'i bir dârin yerdän salladı yapışdı älinnän. Sänäm'in üzüyü Gärib'däydi. Gärib ha sâsländi qardaş boğuldum çähginän, qardaş dârinđi çähginän bilämi, qardaş amandı ayaxlarım yerä däymir çähginän o yannan geçäx. Baxdı gördü itminän elädi³⁷⁸ ki su boğacax Gärib'i, çähdi o barmağından Şâhsänäm verän üzügü dä çıxarda, bir dänä dä täpöh vurdu³⁷⁹ biläsinä, get xıznır oğlu xıznır, mänim nâmzädimi älimnän zorluyub alırdın? Getginän verdim dädänin köhnä borcuna. Gärib burda orda, burda orda su biläsini boğa boğa gâh çıxardı üzä suyun şäpäsi³⁸⁰ ölmİYänä ölüm yoxdu. Gärib'i xeylah su aparannan sora indi bilmiräm qüdrät-i İlähi'dändi näydi bir dänä kötüyä rast gäldi. Yavaş yavaş özünü verdi girağa getdi xeylah bundan fâsilädä çıxdı çaydan otaya. Baxdı gördü Şâhväläd istiyir getsin dolana dolana gäldi bunun rûbârûsunda durdu. Dedi Nâmârdoğlu nâmârd, män kişiyäm, tüpürdügümü yalamanam män gäyitmiyäciyäm, elä demişäm gedäciyäm işdiyäm öz toy pulumu qazanam. Ama gedisän sän bil xälqin, düzämälli³⁸¹ söz deginän. Män biliräm düz söz demiyäcäxsän, ama sän bil xälqin qulaq as qoy bilävä bir iki qatar oxuyum. Buları oxudu biläsinä:

Sâqinin dästindä gülgöz piyälä³⁸²

Dost içändä etibârı buyumuş

Sonam uşdu qondu Xorgaz gölünä

Ama yâd sonanın etibârı buyumuş

Dedi sözüyün qurtarginän³⁸³. Gärib'in burda öz qardaşı yadına tüştü, ävväldä göndärmişti pûla vermädi, götürüb öz qardaşınnan da gilâyä eliyir³⁸⁴:

Fäläh gûrbät elä atdı daşımı

³⁷⁷ Çırmalanmaq: Paçalarını kıvırmak.

³⁷⁸ İtminan elämäq: İnanmaq, emin olmak.

³⁷⁹ Täpöh vurdu: Tekme attı.

³⁸⁰ Şäpä: Dalga.

³⁸¹ Düzämälli: Doğru düzgün.

³⁸² Piyälä: Kâse.

³⁸³ Qurtarginän: Bitir.

³⁸⁴ Gilâyä eylämäq: Şikayət etmək.

Ummânâ döndärdi çäşmim yaşını
Çox bivâfâ gördüm öz qardaşımı
Yâd qardaşın etibârı buyuymuş

Dedi sözünü qurtar. Gärib baxdı gördü hər yerdän äli üzülüb götdü sözünün
âxiri:

Gärib diyâr süb açıldı bâd oldu
Sâr-râqiblâr dedi güldü şâd oldu
Gohum qardaş âşnâ³⁸⁵ mânâ yâd oldu³⁸⁶
Yâd âşnânın etibârı buyuymuş

Şâhväläd sözün âxirindä qalmadı. Gärib o yana Şâhväläd bu yana. Yetişmâx
hämin çârnâl³⁸⁷ gälüb başmaxların çıxardıb vurub qoltuğuna, o zaman yetişdi gördü qız
bâğdadı, üzüyü hirsinän tunnadı, kotunu³⁸⁸ da tunnadı Sänäm'in üstünä dedi buyur o da
sänin sevdiğin. Necä mäğâr? Dedi biläsin Tuna boğdu apardı. Sänäm iki älli çaldı
başınnan ämoğlu amandı yalan demiyäsän. Dedi yalanı yoxdu bu da sän verdiğın üzük,
üzüğü qalmıştı yolda män götürüb gälmişäm. Şâhsänäm yazmışdı üzüyün üstündä.
Sänäm baxdı gördü sän ölmüyäsän Gärib'in üzüyüdü hämân üzühdü ki özü vermişdi,
ordın ağılyä ağılyä näcür oldu dünyälâr Şâhsänäm'in gözünün önündä dolandı. Âllâh
heş kâsi nârâhât elämäsın ordın Sänäm başın gözün didä didä³⁸⁹ özün yetirdi Gärib'in
anasına. Girmâx hämin içäriyâ qalxdılar ayağına belä baxdılar gördülâr üz gözün didib.
Amandı bala xäbâr nämänädi? Sänäm gözlärinnän bahârın buludu kimi yaş gälir.
Götürüb bu sözläri diyir:

Qâsid³⁹⁰ gäldi vây xäbärin gätirdi

³⁸⁵ Âşnâ: Tanıdık.

³⁸⁶ Yâd olmak: Geçmişte kalmak, hatıra olmak, unutmak.

³⁸⁷ Çarnâl: Dört nala.

³⁸⁸ Kot: Ceket.

³⁸⁹ Dide dide: Parçalaya parçalaya.

³⁹⁰ Qâsid: Haberci.

Ağlamasın yalnız cânım neynäsin
Şâd gönlümü gäm gussâyä batırdı
Ağlamasın gälin cânım neynäsin

Gärib'in ana bacısı elä ağladı, elä ağladı .Dûbârä Sänäm ağlıya ağlıya:

Eşgin sāmāndini³⁹¹ minib çapardı
Sınıx³⁹² gönüllärin evin yapardı
Eşitdim Gärib'i Tuna apardı
Ağlamasın gälin cânım neynäsin?

Gärib'in anası säs verdi, Sän bir mämläkätin şâhının qızı olasan sän onun dârdinä eliyämmädin çârä eliyäsän? Sän niyä qoydun onu sel apara? Sänäm götürüb belä deyir:

Bilsäydim dârdinä eylärdim çârä
Ürägimä vurdu tüzälän yârä
Şâhsänäm başına siz örtün qârä³⁹³
Ağlamasın gälin cânım neynäsin?

Oqqädän ağladılar, sızladılar, şüvän elädilär ta bu söz şähridä piçidä oldu³⁹⁴. Şâhväläd yetänä yetişdi yetmiyänä dä özü xəbär verdi. Şähridä cär düşdü³⁹⁵ hamının dildän dilä ağızdan ağıza, çayxânlärdä, gähvâxânlärdä, meydânlarda, bazarlarda, xiyâbânlarda hər yerdä dedilär, deyillär o beçârä âşiq Gärib'i sel apardı, Tuna çayı. Qız da o dâyqädän başına qârä ötdü oturdular ağlaşdılar dolu qarın. Bu söz getdi yetişdi Xâcä Qährâb'ın qulağına. Xâcä Qährâb bu mâcerâni bu sözü eşidändä o yannan da Zor

³⁹¹ Sāmānd: At.

³⁹² Sınıx: Kırık.

³⁹³ Qârä: Siyah, kara.

³⁹⁴ Piçidä olmaq: Yayılmak, dağılmak.

³⁹⁵ Cär düşdü: Yayıldı.

Abbas G rib'in siĝa qardaşı, ikisi b h m g ldil r bu v ziy ti g rd l r xeyl hd  olar n r h t olub aĝlıyannan sora X c  Q hr b  z n tutdu G rib'in ana bacısına dedi siz qiy m tin g n nd  m nim n n msiz, bacımsız ama T briz'd  adamız olsa gasıdında pulun m n cebimn n qoyum, bir gasıd g nd r x g lsin sizi burdan aparsın yoxsa n q d n d  burda qalsaz m nim gözümün  st nd  yeriviz var. Ama burda g rib gurb t yerd  inciy rsiz, sıxılırsız. G rib'in anası dili tutar tutmaz dedi mənim bir d n  d  oĝlum var Heyd r adında. Hardadı anac n? Dedi T briz'd di. X c  Q hr b yaxc  adamıdı  dil p diş hiydi, yaxc  adamların h r yerd  s z  t ş r t rixl rd  y d olunar, adresin x b r alıb o d yq  bir g sid tuttu yaxc  pul verdi  p rx n d n³⁹⁶ at çıxardıb verib bil sin  dedi oĝul beş g nn x yolları  ş g nd  ged ss n dayanma bu n m ni yetir T briz'd  Heyd r'  den n g lsin ana bacısınan m ĝ yy t olsun. G sid gec ni gec  eliyib g n z  gündüz. Yolun damarların k sib gec  gündüz at sürdü m nzil m nzil, teyye m nzil,  z n v qtində yetirdi T briz' . X b r aldı purs n purs n³⁹⁷ h r k sd n. X b r alsan diy ll r o yer  ki gedis n h r yerd  olsa g rs d ll r. Heyd r b y h t cirdi hammı da ş hrd  bil sin tanıyırdı. Apardılar d z g rs til r. N m ni  ıxardıb Heyd r'  verdi. Heyd r p k tin aĝzın sındırıb n m nin məzmunundan h li³⁹⁸ olannan sora  r hd n bir  h  hdi, bel  n r h t oldu. N m d  yazmışdılar qardaşını Tuna çayı boĝdu g l bizd n sahablıq el gin n³⁹⁹ qalmışx Tiflis'in k c l rində. Heyd r indi o yanındaki yoldaşlarına, t cirl r  n  tapşıracaxdı tapşırdı xeyl h d   z yn n pul götürüb, iki  ş d n  d  at götürüb g ldi h m n gasıdman v qtində yetirdi Tiflis' . Tiflis'd  ana bacısının yerini x b r aldı gördü ana bacı baş başa dayıblar q r  lib sın içində bir d n  d  z n n xeylaqı buların yanında el  saralıb sabsarı z f r na⁴⁰⁰ dönüb. X b r aldı dedil r o da G rib'in n mz didir Ş hs n m, Qara  rt  başında aĝlıyıllar. All h heş k si p riş n el m sin. Heyd r n r h t oldu ana bacısının  z nn n öpüb d ş ndi⁴⁰¹ torpaxlara aĝladı. Dedi ana-yı mehrib n h r n  el miş m m n el miş m m ni g z şt el yin  ll h

³⁹⁶  parx n : Atları tutan yer, aĝıl.

³⁹⁷ Purs n purs n: Sorarak

³⁹⁸ H li olmaq: Anlamak, kavramak.

³⁹⁹ Sahablıq el m q: Sahib  ıkmak.

⁴⁰⁰ Z f r n: Safran.

⁴⁰¹ D ş nm q: Yayılmak.

mänim täqsirimnän⁴⁰² geşsin ama deyin görüm bu Tuna nämänädi? dedilər Tuna bir dänä çayın adıdı, dārin çaydı. Dedi mänä görsädin. Dolana dolana gālib çayın başına çaya bir nāzār saldı. Nāzārinnän geşdi ağār män o zaman iki yüz versäydim indi Gārib tüşmäzdi gurbāt ellärä burda da çay boğmazdı. Da bilmädi ki biläsini kälähinän⁴⁰³ gätiriblär. Belä nārâhât oldu gördü orda gafdanlar⁴⁰⁴ işliyir, bu taydan o taya adam geçirdillär dedi ey İlähi bā nācür oldu bular mänim qardaşımı görmädilär? götürüb xābār aldı görāx Tuna çayı Gārib'i görüb ya yox?

Dolana dolana gāldim başıva
Tuna sännän Gārib oğlan geşdi mi?
Qurban olum çaylarına daşına
Tuna sännän Gārib oğlan geşdi mi?

Gördü çaydan cāvâb yoxdu. Suyun nämänä dili olacax Heydār'ā cāvâb versin. Dûbārä göz sataşdı⁴⁰⁵ o gämıcilärä. Yaxınlaşıb o gämıcilärin birinnän götürüb xābār aldı:

Yağış yağar yerin üzün nāmçilär
Şâhsänäm'ā gedir gälir elçilär
Sizdän soruşuram xân gämıcilär
Tuna sännän Gārib oğlan geşdi mi?

Gämıcilär dedi qardaş heş on ildi biz adam geçirdirix burda biz bir şey görmämişix. Dedi özü dā âşiqdı. Dedilər vāllāh görmämişix. Hār kāsđan xābār aldı xābār verän olmadı. Amma Heydār bir suya baxdı nāzār saldı dünyâ dolandı başına götürüb suya bucür deyir:

⁴⁰² Täqsir: Kusur.

⁴⁰³ Käläh: Hile, numara.

⁴⁰⁴ Gafdan: Kaptan.

⁴⁰⁵ Göz sataşmaq: Görmek .

Män Heydär'i dindiribän gülmüsän
Dästmâl⁴⁰⁶ alıb çäşmim⁴⁰⁷ yaşın silmisän
Özün öldürübsän üzü qaräsän dinmisän
Tuna sännän Gärib oğlan geşdi mi?

Heydär burda baxdı gördü qardaşına çox nâmärdlix⁴⁰⁸ eliyibdi ävväldä pul versäydi çölä biyâbâna düşmäzdi, anası bacısı buçür ağlar qalmazdı. Kälme-yı şähädätin dilindä câri eliyib özünü toxadı⁴⁰⁹ çaya, çay biyol onu räsman boğdu. Gämiçilär o yannan bu yannan hay täptilär⁴¹⁰ oğlan qoymayın o cävân özün atdı suya. Getdilär taptılar amma cänâzäsın taptılar. Xäbär verildi şähr-i Tiflis'ä, qara qaranın üstünnändi gälmsä gälmäz. Diyällär yara sağalanda tábib qarşı gälär ama ara da gäländä qara qaranın üstünnän gälär. Bu täräftän dä Heydär'in ölümü. Bunun da vây xäbärin⁴¹¹ gätdilär verdilär bulara. Bular biçâralär oqädär ağıblar, sızlıblar o qädär şüvân eliblär ana bacıda gözdä yaş qalmadı ikisi dä oldu nâbinâ⁴¹². Gädilär Tiflis'in küçälärindä älläri här yerdän üzüldü. Müddät geşmädi fäläğın yazdığı diyällär, sän yazdığın yazgınan gör fäläh nälär yazar. İxtiyâr geşdi Şähväläd'in älinä çün niyâ? Xâcä Qährâb da dünyâsın ävâz elädi. Eläki Xâcä Qährâb dünyâdan gedännän sora ixtiyâr⁴¹³ geşdi Şähväläd'in älinä. Şähväläd verdi buları çıxaddılar apardılar qoydular şährin kânârında bir xârâbä⁴¹⁴ mänzilä⁴¹⁵. Orda här kâsin bir nâzri, täsaddıqı⁴¹⁶ olsaydı gätirirdi verärdi o kör arvadınan kör qıza. Gärib'in kör anasına kör bacısına Sänäm dä başına qärä örtüb and işdi⁴¹⁷ yeddi ilä kimi bir nâfärin üzünä baxmaram o dâyqädän Şähväläd elçi

⁴⁰⁶ Dästmâl: Mendil.

⁴⁰⁷ Çäşm: Göz.

⁴⁰⁸ Nâmärdliq: Şerefsizlik.

⁴⁰⁹ Toxamaq: Atmak, dalmak.

⁴¹⁰ Täpilmäq: Girmek.

⁴¹¹ Vây Xäbäri: Ölüm haberi.

⁴¹² Nâbina: Kör.

⁴¹³ İxtiyâr: Güç.

⁴¹⁴ Xârâbä: Dağılmış, yıkılmış.

⁴¹⁵ Mänzil: Ev.

⁴¹⁶ Täsaddıq: Sadaka.

⁴¹⁷ And içmäq: Yemin etmek.

göndärdi yetdi il mählät⁴¹⁸ istädi biläsinnän. Hükûmät geşdi Şâhväläd'in älinä (dördüncü bölümün sonu).

Rûsûmät-ı âşıqlıqdı bir qatar divân oxuram sora geçäm söhbätä:

Yäqûb-ı kânânä bax sän çeşmi giryân dâimän
Häzrät-i Yûsûfdan ötür bağı al qan dâimän
Sıdğı dildän min bir addan özü imdâd istädi
Bir zärrä nâzâr eylâdi tapdı därmân dâimän

Bax mälâklär sâf sâf olmuş häft âsimân üstädi
Kimi ağlar kimi gülär kimi dâim xästädi
Biri häftä biri häştä biri birä bästädi
Hamı gedär bu dünyädän kimdi qalan dâimän

Hezâr u yek⁴¹⁹ nâm-ı Xûdâyä bu sinämdä äzbäräm
Äli Düldül minän yerdä qabağında Qänbär'am
Qul Hartun'am män qapında bir gûlâmı kämtäräm⁴²⁰
Mänäm hüsnün gädâsı⁴²¹ mäst-i mästân dâimän

Dästürât geşdi Şâhväläd'in älinä. Gärib'in anasıynan bacısın qoyublar bir dänä xârâbä yerä här kâsin älindä täsâddıqı olsa aparır verir oya. İndi cämâät bulara nâzir gätirir. Şâhväläd bilsä rizä rizä doğrar, dästür verib heş kâsin häqqi yoxdu oları dindirsin, üräğindä dâğ var.Bular burda qalsın äziz düstân. İndi Gärib çaydan çıxır. Teyy-ı mänzil, yolların damarların kâsib o zamanların ayınan ilinnän ama indi âşıqların

⁴¹⁸ Mählät: Fırsat.

⁴¹⁹ Hezâr-ü-yek: Bin bir.

⁴²⁰ Kämtär: Alçak, eksik.

⁴²¹ Gädâ: Dilenci.

sözündä muxtäsär-i⁴²² dilinän özün yetirdi Misr'in şährinä. Axşam üstüydü Misr'in şährinä yetişdi da xiyâbânlara getmädi. Şährin kânârında bir dänä qapını döydü⁴²³. Gördü bir dänä kasıb⁴²⁴ qapısıdı. Baxdı içäridän bir säs gäldi ama eşiyä çıxan yoxdu. Bir dä qapını döydü, içärdä kimdi? Bir dänänä xästä qoca arvadıdı. O arvad biçârä mărizidi. İçärdän säs verdi hăr kässän qapını çalırsan geç içäriyâ. Män mărizäm qalxabilmiräm ayağa. Gärib özü vârid oldu içäriyâ gördü bir dänä qoca pirâni⁴²⁵ bir arvatdı rəxtixâb⁴²⁶ içində yatıb, özü dä mărizdi. Sälâm anacân. Äleyküm sälâm oğul. Anacân bu gecäliğindän mäni qonaq eläysän⁴²⁷? Oğul qonaq Âllâh'ın äziz bändäsidi⁴²⁸ xoş gälibsän gözüm üstä geç äyläş. Ama Gärib äl çähmädi⁴²⁹. Üzün tuttu o qoca nänäyâ belä diyir: sâni and vermişäm sâni, mäni, yaradan Âllâh'a mărizin gönlü çox şey istär nämänä göylüvâ tüşüb⁴³⁰, nämänä istisän män gedim bâzâr-ı Misr'idän alım gätirim. Nəqädär diyännän sora olmadı qoca baxdı gördü Gärib äl çähmiyəcäx dedi oğul indi ki äl çähmisän get bâzârdan mənä bir nâr al gätir. Nâr Tiflis nârı olsa göylüm istiyir. Gärib çıxdı eşiyä⁴³¹, çıxanda birdän yadına düşdü älin atdı cebinä hămän Tiflis nârın ki Şâhsänäm ağaşdan özü däymişdi⁴³² vermişdi biläsinä yâdigâr⁴³³. Gäyitdi içäriyâ. Dedi oğul tez gäyitdin? Dedi and olsun küll-i kâinâta bu nâr Tiflis'in öz nârıdı. Şâh bağçasından dâyilibdi buyurgman bunu yeginän. O gecä pirânä arvad alanda nâra baxanda gördü bunnan ayrı qoxu gälir. Dedi oğul. Bâli anacân! män ölüm bu nâr o nârlardandı? Onda Gärib'i ağlamax tuttu, anacân başıyan dolannam icâzä buyur diyim da:

⁴²² Muxtäsär: Kısa, özet.

⁴²³ Döydü: Çaldı.

⁴²⁴ Kasıb: Fakir.

⁴²⁵ Pirâni: Yaşlı.

⁴²⁶ Rəxtixâb: Yatak.

⁴²⁷ Qonaq elämâq: Misafir etmek.

⁴²⁸ Bändä: Kul.

⁴²⁹ Äl çähmädi: Bırakmadı.

⁴³⁰ Göylüvâ Tüşmäq: Canı istemek, özlemek.

⁴³¹ Eşik: Dışarı.

⁴³² Däymäq: Koparmak.

⁴³³ Yâdigâr: Hatıra.

Gecä gündüz bi-dâdınnan⁴³⁴ quş mən oldum aǵlaram

Älimdän gedibdir ala gözlü yâr

Därd-i gämä tuş⁴³⁵ mən oldum aǵlaram

O qäri nänä dedi: and olsun küll-i kâinâtâ dilimi vurmam bu nâra iyisi⁴³⁶ dâydi
burnuma mən toxdadım⁴³⁷. Ama Gärib dübârä:

Yâr mänä vermişdi yâdigâr bir nâr

Qöylümün evini tutupdu gubâr⁴³⁸

Özüm öz dilimnän eylâdim ilgâr

İlgârıma peşman oldum aǵlaram.

Anlımıza yazılıbdır yazgılar

Tâlip olan dönär pirin arzûlar

Gärib diyâr ey mollalar qazılar

Nä tükänmäz qış mən oldum aǵlaram

Dedi oǵul âşiqsân? dedi anacân âşiqam. Dedi nä qâdär gälsän bu ev sänin öz evindi get şähärdä işdä gäl qalginan burda sän dä mänim bir balamsan⁴³⁹ qiyâmätin günündä, baxıram yaxcı oǵlansan, gurbätä niyâ düşübsän bu cävân vâqtindä? Dedi anacân täfsilâtı⁴⁴⁰ çoxdu. Dedi ama bir näsihät eliräm belä bilmäyäsän ki mən çöräyimnän qorxuram ya evimnän qorxuram. Dedi anacân buyur. Qädimki adamlar dürüstkâr olallar düz danışallar. Dedi and olsun küll-i kâinâtâ Misir'dä âşiqı sevmäzlär näqädär qalsan burda befâyidädi⁴⁴¹ ama buracax gälibsän burdan bir o qâdär dä yol

⁴³⁴ Bi-dâd: Haykırış, feryâd.

⁴³⁵ Tuş olmak: Düçar olmak, karşılaşmak.

⁴³⁶ İyisi: Kokusu.

⁴³⁷ Toxdamaq: İyileşmek.

⁴³⁸ Gubâr: Toz.

⁴³⁹ Bala: Çocuk.

⁴⁴⁰ Täfsilât: Anlatma

⁴⁴¹ Befâyidä: Faydasız.

qalmıyıb get Häläb'ä. Häläb'dä âşiq-düst çoxdur säni aparallar oxudallar Âzärbaycan uşağı var o yanda burda yox. Orda Türklärdän çox vardı säni oxudallar yaxcı da pul verällär burda xänändäyä⁴⁴², nävâzändäyä⁴⁴³ bazdılar⁴⁴⁴ âşiq söhbätin elä bâyänmäzlär. Gärib gecäni yatıb qäri nänänin yanında näsihätlärin qulağında götürüb dästmala bağladı qoydu qoynuna yâdigâr saxladı qäri nänänin sözlärini. Sübh âftâb-ı⁴⁴⁵ âlämtâb⁴⁴⁶ öz nuruynan âlämi münävvr⁴⁴⁷ eliyib, qäri nänäynän äl verib äl alıb üzünän çäkib älinnän öpüb mäni häläl elä gediräm Ällâh sänä dä şafâ versin evdän çıxdı. İndi çıxdı şähärdän kenâra özün yetirdi kârvâna bâzâr içində soruşdu qardaş hara gedisiz? Häläb'ä. Goşulub⁴⁴⁸ bulara getdi Häläb'ä. Vâqtində yetişdi Häläb şährinä. Häläb'in ävvälänän âb⁴⁴⁹ u hâvâsı gözäldi. Xoş gäldi biläsinä bir dolandı bâzârın için bir çıqqılı äl üzünä säfâ verdi sulardan äl üzün yuyub bir hösäläsi⁴⁵⁰ hûşu başına gäldi. Bir nâfär pirâni geçirdi. Sälâm ämicân. Äleyki sälâm. Ämicân burda âşıqlar harda oxuyur? Gärib âşiqıydı, âşıqların meydânın xäbär aldı, qädim hər yerdä vardı, âşıqlar mäclislärin zinätidi⁴⁵¹. Dedi mänim evim oraya yaxındı. Demiyäsän Häläb paşasının âşığıdı bir dänä böyüh çâyxânada oxuyur. Bu kişi dä yüzdän qäfäni⁴⁵² boşdadı bunu apardı ora. Dedi ordadı. Gärib tüşäkkür eliyib biläsinnän ayrıldı elä döndü gördü sän ölmüyäsän elä içäri, qapı, baca, eşih sändällär dolub baxıllar tamâşâ elillär bu âşığı. Bir täräftän yol açıb özünä geşdi içäriyâ gördü şirin sohbät eliyir dedi elä yaxcı oldu bu männän hämkârdı⁴⁵³ nəcür olannan sora mänim täsübümü atmaz män gäribâyäm. Gördü bir qoca âşiqdı oxuyur mäclisdä mäni râhnumâlıq⁴⁵⁴ elär ya da yanında saxlar. Demiyäsän Âzärbâycan uşaqlarından da var orda. Gärib'i gördülär Türkü dilində danışır yer

⁴⁴² Xänändä: Şarkıcı

⁴⁴³ Nävâzändä: Çalgıcı.

⁴⁴⁴ Bazdılar: Severler.

⁴⁴⁵ Âftâb: Güneş.

⁴⁴⁶ Älämtâb: Dünyayı parlatan.

⁴⁴⁷ Münävvr: Parlak, ışıltılı, aydın.

⁴⁴⁸ Goşulmaq: Katılmak.

⁴⁴⁹ Äb: Su.

⁴⁵⁰ Hösälä: Häl.

⁴⁵¹ Zinät: Süs.

⁴⁵² Qäfä: Kahve.

⁴⁵³ Hämkâr: Meslektaş.

⁴⁵⁴ Rahnumâlıq elämäq: Yol göstermek.

görsättilər, çây dedilər biläsinä. Sâz äлиндä vârid olub ottu bu âşiq bir bunun qılığma baxdı, sâlâm verdi ustaya, usta bunun sâlâmın almadı Gärib be-kef⁴⁵⁵ nârâhât oldu, äyläşdi orda. Dedi sän kimin icâzäsiynän⁴⁵⁶ äyläşdin? Dedi qardaş män xätây-ı äzim elämädim. Dedi mänä bax görüm gälipsän sâziyın pördäsin düzäldäm? Sâziyan sim⁴⁵⁷ salam? Yâ kökün tutâm⁴⁵⁸? Dedi ustâcân heç birinä gälmämişäm, gäldim yanında şâgird olam äğär olsa sänin bärnâmännän⁴⁵⁹ sora män dä oxuyam, män dä çıxmışam beş qıran ähl ü äyâlîma⁴⁶⁰ çöräy aparam. Bu âşiq baxdı gördü Gärib dih dih⁴⁶¹ danışdı xoşu gälmädi indi Âllâh'ın işidi nâcür bunu qâzâ tuttu, diyällär biri ölmäsä biri dirilmäz, o däm dä diyäsän cümä günüdü, cümädän cümâyä o paşa gälir mäclisä. Paşa mäclisdäydi, üz tuttular paşaya dedilər paşam icâzä versän bizim dä âşığımız oxusun. Dedi götürsün oxusun görüm nä oxuyacax mänim qabağında, äslän gälsin bağlaşax. Gärib'i hâr nâcür olur boynuna qoydular. Paşa dedi oğul oxu görüm oxumağınnan xoşum gäläcäx? Götürüb dedi usta män gälmämişdim sännän bağlaşam ama sän belä sandın, eybi yox, işkälî yoxdu män dä sänin sözlärin cävâbın oxuram görüm sän dä mänim sözlärimä cävâb veräbiläcäxsän ya yox?! Götürüb Gärib bu sözləri paşanın âşığına Häläb'dä oxuyur:

Bir sözüüm var sänä ey kâmil ustâd
Bâzârı tükkânı män düz istäräm
Äğär bilsän bu sözlärin mä'nâsın
Pärde-ye ismâtdän män söz istäräm

Âşiq valay vurdu⁴⁶² qardaş nä diyir bu?! dörädän dedilər âşiq bähânä gätirmä sözüün qabağı sözdü. Burda şâmşirbâz⁴⁶³ yoxdu ki qılıncıyı oynadasan, sözüünün qabağın

⁴⁵⁵ Be-kef: Keyifsiz, halsiz.

⁴⁵⁶ İcâzä: İzin.

⁴⁵⁷ Sim: Tel.

⁴⁵⁸ Kök tutmak: Akort etmek.

⁴⁵⁹ Bärnâmä: Program.

⁴⁶⁰ Ähl-ü äyâl: Çoluk çocuk.

⁴⁶¹ Dih: Dik.

⁴⁶² Valay vurmaq: Sinirden, öfkeden fırlamak.

de. Âzərbaycan uşağı çəpih tuttu Gərib'ə. Gərib baxdı gördü sən ölmüyəsən hamısı İran'lıdı. Götürüb dúbârä:

O nâ bâğdı ildä üş gül gätirär
Nâ bâğbandı onnan bährä⁴⁶⁴ götürär
Täxt-i Süleyman'da cansız oturur
Dörd cânä beş cäsäd on göz istäräm

Dedi qardaş mən demiräm siz deyin, siz Âllâh'ız dörd cânä beş cäsäd, on göz olar? Dedilər olar, olar, âşiq özü dä cävâbm veräbilär amma sən gərəh cävâb veräsən. Paşanın da yavaş yavaş Gərib'dən xoşu gäldi. Ay balam sən obirisini de göräx. Gərib götürdü obirisi, da usta burda valay vurur:

O nâ yaydı kimsä onu yaymadı
Nâ hâsıldı xoryad⁴⁶⁵ äli däymädi
Ama kâtibläriniz dä bu sözläri bilmädi
Kärgäsiz⁴⁶⁶ daraxsız mən bez istäräm

Ustada cävâb yoxdu aranı sındırıb yavaş yavaş istiyir gedsin ama Gərib gözünün altınan baxırdı götürüb sözünün âxirin:

Âşiq Gərib içib eşqin bädäsin
Bir läl aldım verä bilmäm bähâsın
Âlimläriniz dä bilmäz bu sözlärin mәнâsın
Ama kâmil usta olsan mән tez istäräm

⁴⁶³ Şəmsir-baz: Kılıç oynatan.

⁴⁶⁴ Bährä: Kâr.

⁴⁶⁵ Xoryad: ?

⁴⁶⁶ Kärgä: ?

Bir âtrâfâ baxdı dedilər qardaş altı ay sora ustanın cävâbı çıxar. Paşa gözün dolandırdı Gärib'dän xoşu gäldi, çağırdı qabağına, oğul haralısan? Dedi İranlı'yam Təbriz'li. Dedi gündä o beş qızıl istiyirdi männän bu qäfädä bir gün oxuyurdu altı gün özünä oxuyurdu. Männän nämänä istärsän? Dedi qurban sağlığın. Dedi gänä olsun. Gärib dedi üş qızıl. Dedi yox, elä beş qızıl verdi. Häftädä altı gün özüyän oxu bir gün dä mänä cümädän cümäyä. O yetdi il qalacax orda yeksärä⁴⁶⁷ oxuya. İndi biyol Gärib'in yanınnan dönürük göräx Sänäm'in başına nälär gälüb:

Suvaştım⁴⁶⁸ män yaylağa kuş qatar qatar
Sevgilimin sevdası qafamı tutar
Bu ayrılık mänä ölümün bätär
Geşdi düst kərvânı öldürmə mäne

Çün Gärib yetdi il qalıb gurbätdä buları oxuyur:
Äyləşmişäm yərə məktüb yazarım
İstābul'u Ankara'yı gāzārim
Dolaşdım yar peşinā cānnān bezārim
Geşdi düst kərvānı öldürmə mäne

Mānim öz sevgilim başka öturi
O gāzālin eşqi mäne bitiri
Bu ayrılık mänä cūnūn gātiri
Geşdi düst kərvānı öldürmə mäne

Müddät üstünnän geçir Şāhvālād gündä bir elçi göndārir qıza deyir ki āmqızı hāzır ol toyumuzu eliyāx. Qız da qārāni örtüb başına ağılyr. Gärib'in ana bacısı da ağlamaxdan ikisi dä kör olub, Sänām'in öz bāğında buların da hārdän xābəri, gāl gedi

⁴⁶⁷ Yeksärä: Devamlı.

⁴⁶⁸ Suvaşmaq: Yayılmak, sarılmak.

var ama Şahväläd bilsä rizä rizä doğrar biläsin. Bir gün Sänäm Ağcaqız'ı çağırdı buların hamısını yığdı⁴⁶⁹ bir yerä dedi Ağcaqız qurbanın kəsim Gərib'i ävväl sən görübsən, nə yaxıcıdı ki sən qədəmin xoşdu, çıx dolan bu şəhrin ätrâfını ax bir görginän buçür olmaz tâcirdän tüccârdan gälännän gedännän bir sorâxdan⁴⁷⁰ zaddan bir biläx göräx biläsinnän kâğızdan nâmädän? Äqällän bir nişänäsinnän bâ-xäbär olax. Ağcaqız ağlıya ağlıya bu sözü eşidib sâxtûmännän çıxdı dolandı gördü şəhrin ätrâfında bir böyüh tâcir tüşüb çadırlar birbirinnän geçiblär, çadırlar ôc-ı sāmâvât⁴⁷¹ eliyib bir bala ipäk çadır vardı dedi hätmän bu böyühlärinin çadırlarındı, tâcir başının. Gəldi soruşdu olardan gulâmlarınnan soruşdu. Dedi biz tāmâm torpaxlara işdärix matah⁴⁷² aparrıx kumaş gätirrix satarıx al ver elärix⁴⁷³ işimiz budur dolanmaxdı bizim kəsbimiz⁴⁷⁴. Qız gäyidib hāmän xəbəri verdi Sänäm'ä dedi ağlamaxdan bir şey gälmäz gəlin gedäx şəhrin kənârında bir tâcir tüşübdü göräx o bilär o çox yerläri dolanıb. Sänäm yapışıb bu körlärin älinnän ikisini dä gätirir bu tâcirä sarı elä ki yaxınnaşanda çadırlara tâcir başı dedi üş dänä zänän xeylâğı gəlib bu dövridä bir pay aparın olara. Belä fikr elädi olar dilänçidilär. Aparın verin olara gəlmäsinlär buraya, burda hamısı kişidilär buların içində zänän xeylâqı yaxcı zad değıl. Gulâm götürüb gətirdi, xänım buyrun, âğâ buyurlar ki gəlmäsinlär çadırlara. Elä ağladı Sänäm elä ağladı dedi män şäh qızı olam indi mänä nəzr-i niyâz gätirälär verälär? Dedi biz bu işlärin adamı deyilix ama imkânı olsa tâcir başman bir görüşäx. Gûlâm boşqabı gäytärdi bə nəcür oldu istämädilär, tävâqquları⁴⁷⁵ yoxdu bizdän, dilänçi yolcu dağıllär dedilär. Dedi rähnumâlıq eläyin gälsinlär. Rähnumâlıq eliblär tâcir Sälâh-ı Sövdägâr'ın öz çadırına. Burda Sänäm Gərib'in anasını apardı o Sälâh-ı Sövdägâr'ın ätäğinnän yapışdı. Sälâh-ı dedi anacän niyä belä elisän? orda Gərib'in anası ağlıya ağlıya götürüb belä deyir:

Gäl sänä söyläyim Sälâh-ı Sövdägâr

⁴⁶⁹ Yığmaq: Toplamak.

⁴⁷⁰ Sorax: Hatır, hal.

⁴⁷¹ Oc-ı Sāmâvât: Gökyüzünün yüksekleri.

⁴⁷² Matah: Mal, eşya.

⁴⁷³ Al ver: Alışveriş.

⁴⁷⁴ Kəsb: İş.

⁴⁷⁵ Tävâqqu: Beklenti.

Sövdägâr balamı sännän istäräm
Sänä kömək olsun häq Pärvardigâr⁴⁷⁶
Sövdägâr oğlumu sännän istäräm

Sövdägâr elä xiyâl elädi ki bunun oğlu evdän acıq eliyibdir⁴⁷⁷ gatişibdi bunun äfrâdının⁴⁷⁸ içinä. Dästûr verdi şeypûr-ı cäm⁴⁷⁹ vuruldu cämâät yığışdı. Dedi, ey cämâät, cävânlardan gälsinlər bura, siz bu xânımı tanıyırsız? Hamısı dedilər tanımırız. Dedi anacân baxgınan. Sänäm'i orda ağlamax tuttu biläsin, dedi gûrban, gözläri yoxdu baxa. Sälâhı Sövdägâr'ın üräği yandı, dedi ax anacân sänin balan burda dägil. Dedi qorxmayın hansınız bu ananın oğlusuz diyin, bunun gözläri nâbinâdı, bunu bucür täh qoyub mänim dalıma düşmäyin. Dedilər gurbân vallâh biz heç birimiz onun oğlu deyilix:

Etibâr yox bu dünyâda beş günä
Fälâh kämänd attı ömrüm köşkünä
Kärbälâ'da Hüseyin şâhın eşqinä
Sövdägâr balamı sännän istäräm

Ax ana başıyan dolanım sänin balan mändä dägil ki, axı män nä bilim sänin balan harda. Ama Gärîb'in anası ağlıya ağlıya yapışib onun ätäğinnän:

Bir ärz var sänä Sövdägâr xâcä
Yükünü tutubsan yühlärdän uca⁴⁸⁰
Qismät olsun sänä gedäsän haca
Sövdägâr balamı sännän istäräm

⁴⁷⁶ Pärvardigâr: Tanrı.

⁴⁷⁷ Acıq elämäq: Küsmek.

⁴⁷⁸ Äfrâd: Adamlar.

⁴⁷⁹ Şeypûr-ı Cäm: Borazan.

⁴⁸⁰ Uca: Yüksek.

Anacân vallâh billâh sânin oğlun mânim yanımda değil, männân âl çahginân,
ayrı sözün değinân qoy yerinä yetiriğim. Gârib'in anası:

Banı diyâr kabälâri yapbışam
Sınıx göyüllâri axtarıb tapbışam
Ärki külkü⁴⁸¹ yaradannan bulmuşam
Sövdägâr balamı sännân istârâm

Sänâm tâqât gâtirämmâdi⁴⁸² yeridi qabağa dedi âĝâ icâzâ buyursan mânim dâ
ârzim var. Dedi qızım sän de mân mınnan hâli olammadım. Ama Sövdägâr bildi ki
bunun oğlu itibdi⁴⁸³, bu anasıdı, dedi qoy bu danışsın göyüm bu nâmânâsidi? Burda
Sänâm götürüb Sövdägâr'a görâx nâ deyir:

Aylar gâldi illâr başa tükândi
Yâr sâfâr eylâdi Rûm ellârinâ
Nârlâ⁴⁸⁴ yatdı mâdälârdân⁴⁸⁵ ülkândi
Çapar⁴⁸⁶ saldırım Hälâb Şâm ellârinâ

Sälâhı Sövdägâr diqqât eliyändâ baxdı gördü bu da oğlanın nişânlıdı çün
yârdan dedi:

Başımda var qarâ budur nişânım
Nâ vâqtâ çan eşqin otuna yanım
Bülbül uçub virân qoyub gülşânım
Xâr qonub sinâmin ağ güllârinâ

⁴⁸¹ Ärk Kûlk: Güç.

⁴⁸² Taqat gâtirmâq: Dayanmak.

⁴⁸³ İtmâq: Kaybolmak.

⁴⁸⁴ Nâr: Erkek.

⁴⁸⁵ Mâdâ: Dişi.

⁴⁸⁶ Çapar: At.

Väqti cânım eşq oduna alışıb
Çaşmim yaşı ummanlara qarışıb
Bayram olur küsülülär barışır
Män häsrät qalmışam yâr dillärinä

Sär rāqıblär şu sözləri duyallar
Mänsûr kimi mäni darda soyallar
Bayramda qız gälin hänä qoyallar
Şâhsänäm bağlasın kül ällärinä

Gärib'in bacısı yeridi qabağa gördü baba yekäliğä xırdalığa дәğil, bular qattılar qatışdırdılar, nä ana bir söz diyäbildi nä Şâhsänäm bir söz diyäbildi. Geçib qabağa dedi qızım sän nä diysän?dedi âğâ-yı Sövdägâr qadayın allam⁴⁸⁷ mänim дә bir balaca⁴⁸⁸ sözüüm var:

Başıyan dolannan mehrیبân xâcä
Görsän qardaşımı sal yola gälsin
Görüm sâni gedäsän Mäkkä'yä hâcä
Görsän qardaşımı sal yola gälsin

Sövdägâr bildi ki bu qız da o oğlanın bacısıdı⁴⁸⁹.
Eşqin sāmändini minib çaparsan
Sınıx gönüllärin evin yaparsan
Ya Misir'dä ya Häläb'dä taparsan
Görsän qardaşımı sal yola gälsin

Äsmär diyär bâğçasına giyällär

⁴⁸⁷ Qada almak: kaza belasını almak, kurban olmak.

⁴⁸⁸ Balaca: Azıcık, kısaca.

⁴⁸⁹ Bacı: Kız kardeş.

Äl uzadıb gonça gülün dāyällär
Şâhsänäm'i Şâhväläd'ä verällär
Görsän Gärib'imi sal yola gälsin

Sälâhı Sövdägâr adresi annadı, aldı qoydu cebinä. Äz qâzâ⁴⁹⁰ Sälâhı Sövdägâr düz gedirdi o iki şâhrä ävväl Misr'ä sora Hälâb'ä (Beşinci bölümün sonu).

Gärib'in anası, bacısı bir de Şahsänäm, hammısı dârd-i dilin⁴⁹¹ dedilär Sälâh-ı Sovdägâr'a. Qız âxırda bir yaxcı adres verdi biläsinä. Ya Mısır'da ya Hälâb'dä taparsan görsän qardaşımı sal yola gälsin. Hämân dāyqâ kâğazın üstünä qälâmi qoyub Şahsänäm bir müfässäl⁴⁹² nâmâ Gärib'ä yazdı. Denän nâ yazdı? Heydär ki Tâbriz'dän gälmişdi onnan ötürü özün çaya atmışdı çay boğmuşdu biläsin, onu yazdı. Anasıynan bacısı ağlamaxdan ikisi dâ kör olmuşdu onu da yazdı. Amma özünün dâ mâcârâsı buyuydu ki Şahväläd gündä gündä biläsinä elçi göndäririrdi onu da yazdı. Dedi bu nâmâ här yerdä yetişsä⁴⁹³ äliyän ägär özüyün yetirsän yetiribsän, yetirmäsän üş günä qädär män zâhr-i câmın içib özümü dünyädän aparacıyam. Sälâh-ı Sövdägâr'a nâmâni veriblär qoyub boynuna. Çün kâğazdän qälâmnän söhbät tüşdü äziz düstân-ı äziz, Sälâh-ı Sövdägâr da buların qabağında söz oxur, nâ diyäcâx män ärz eliyäciyäm xidmätizä. Amman bir qatar kâğazıman, qälâmnän divân oxuyum biläyizä, ümidvârâm şâdlığınan eşidäsiz:

Yalvardım dedim qälâmâ nâzlı yârä yaz kâğaz⁴⁹⁴
Ürâğim gämnän boşalsın dârdim olsun az kâğaz
Ävväl männän sälâm eylä sora soruş hâlını
Sän läms eylä⁴⁹⁵ barmaxların o eyläsin nâz⁴⁹⁶ kâğaz

⁴⁹⁰ Äz qâzâ: Kaderde nasıl yazıldıysa.

⁴⁹¹ Dârd-i dil elämâq: Dertleşmek.

⁴⁹² Müfässäl: Uzun.

⁴⁹³ Yetişmäq: Varmak.

⁴⁹⁴ Kâğaz: Kâğıt.

⁴⁹⁵ Läms eylämâq: Dokunmak.

⁴⁹⁶ Nâz eylämâq: Okşamak.

Qälâm bir az kâmâllı yaz nâzlı yârın nâmâsin
Yaz ağlıyıb yıxma göylüm sil gözün durdânâsin⁴⁹⁷
Leyli ki yaddan çıxadı⁴⁹⁸ Mäcnûn täh divânâsin
Mäcnûnun ärz-i hâlnnan Leyli yârâ yaz kâğaz

Qälâm xäddi⁴⁹⁹ gözälländir oxunsun nâmân sänin
Elâ söz yaz yâr bağânsin âl mänim dâmân⁵⁰⁰ sänin
Sän dâ yârdan yârâlisän qârâdir câmân⁵⁰¹ sänin
Sän dâ dârdli män dâ dârdli män deyim sän yaz kâğaz

Qälâm yaz o nâzlı yârâ bir lâhzâ⁵⁰² gäl sâfâ
Çäkärâm zülfün sâni⁵⁰³ cax boyunna cor- û cäfâ
Sâldın Pûrâzâr-i dârdâ dâhı bâsti⁵⁰⁴ bi-väfâ
Älin qoy yârâm üstâ dârdâ dârmân yaz kâğaz

Sälâhı Sövdägâr nâmâni aldı boynuna, qoydu qoynuna üzün tutub biyol sinâsi coşdu bu üş zânân xeylâqına rähmi qâldı⁵⁰⁵. Qız ordan säs verdi âğây-ı Sövdägâr sän bilâllâhm gedirsän? dâstûr verdi çadırlar birbirinnän söküdürlär, âmâde-yi⁵⁰⁶ härikäti⁵⁰⁷ olsunlar ama Sälâhı Sövdägâr'a bu söz biraz çätin⁵⁰⁸ gâldi dedi qızım bir qulaq as:

Başıyan dolannam mehrîbân ana
Män gedirâm öz oğluyun gätirrä

⁴⁹⁷ Durdânâ: Göz yaşu.

⁴⁹⁸ Yaddan çıxadmaq: Onutmak.

⁴⁹⁹ Xädd: Hat.

⁵⁰⁰ Dâmân: Etek.

⁵⁰¹ Câmâ: Kıyafet.

⁵⁰² Lâhzâ: An.

⁵⁰³ Sanı: Sayı.

⁵⁰⁴ Dahı bâsti: Artık yeter.

⁵⁰⁵ Rähmi gâlmäk: Acımaq.

⁵⁰⁶ Âmâdâ: Hazır.

⁵⁰⁷ Härikäti: Hareket etmek, yola çıkmak.

⁵⁰⁸ Çätin: Zor.

Düşäräm gûrbätä çöl biyâbâna

Arıyıb axtarıb tapıb gätirrä

Üzün tutub biyol Şâhsänäm'ä sarı:

Tâcirlär içindä qoyaram nâmı

Çağırram kömäğimä on iki imâmı

Gäzäräm Misir'i Häläb'i Şâm'ı

Arıyıb axtarıb tapıb gätirrä

Qızım qardaşıyın özüm gätirrä

Sälâhı'yam târk edäräm elimi

Bülbül kimin gülşânımı gülümü

Yolunda qoyaram⁵⁰⁹ küllü varımı

Özüm gedib Gärib'iyin gätirrä

Ölkädän ölkäyâ sorâx götürrä

Hämân dâyqâ Sälâhı Sövdägâr nâmâni alannan sora bulara ärxâyinnix⁵¹⁰ kâğızı verdi dedi xâtir cäm olun. Män bir iki gün täsmim tutmuşdum⁵¹¹ burda qalam amma and olsun Allâh'a düz mustâqim kârıvân⁵¹² gedir Misr'ä. Misr'idän dä ayrı şähärlärä gedäciyäm. O dâyqâ dästür verdi çâdırlar yıxıldılar. Bağlandılar, o zaman at qatırıldı, belinä, kârıvân tüştü yola. Yol sürüllär. Axı câddädä här yerä ki yetişärdilär kârıvânlar buların bir tüşärgâh⁵¹³ yeri varıdı. Orda bu atı, deveni suvarmaxdan⁵¹⁴ öteri mänzil mänzil gedärdilär. Här mänzildäki düşürdülär Sälâhı sövdägâr dästür verdi iki mänzildän bir mänzilä düşäcäyix. Yanı bunu rädd olacayix geçäcäyix obirsinä.

⁵⁰⁹ Yoluna qoymaq: Harcamak.

⁵¹⁰ Ärxâyinnix: Gönül rahatlığı.

⁵¹¹ Täsmim tutmaq: Karar vermek.

⁵¹² Kârıvan: Kervan.

⁵¹³ Tüşärgâh: İnip dinlenme yeri.

⁵¹⁴ Suvarmaq: Su ve ot vermek.

Eläbiläsän bälkä bir sahat⁵¹⁵ istirâhât eliyäcäxlär, bu bir sâhâdı vel eliyillär⁵¹⁶ yatmırlar qabağa gedillär, yol sürüllär tâ inki tez yetişsinlär Misr'ä. Vâqtindä yetişdilär Misr'ä. Sänäm'in üzüyün almışdı yanında nişânä, bir dä bir nâmä cebindä. Yetişdi şährin içinä. Tavşırđı balalar siz yavaş yavaş mäsğul olun män özüm tüşüm bâzâr-ı Misr'ä. Düşüb bâzâr-ı Misr'ä. Meydânı tanırđı alverçiydi, hâr yerä gedib gälmişdi, torpaqları gäzib dolanmışdı. Dolanan adam çox bilär. Meydanda durdu bir uca yerdä, çârpâyäni⁵¹⁷ qoydu ayağının altına säs saldı, livânda şärbäti doldurdu üzügü saldı içinä. Çağırđı qardaş hâr käs bu livânı alıb işsâ yüz tümän ânâmi var. Elä hâr käs bu pulun dârdinnän yetişdi. Şärbäti aldı işdi üzühdän baş qurtarmadı⁵¹⁸. Dedi sän dägilsän ver mänä. Çünkü niyâ? Hâr käs Gärib olsa o üzüyä baxmax hämin üstündä yazılıb Şahsänäm götüräcäxdi. Dedi sän dägilsän. Dedilär bu iş nädän ötäridi⁵¹⁹? Dedi män o adamı axtarıram ki bu üzüyü tanısın. Heş biriyiz dägilsiz. Bir neçä gün Misr'idä qalannan sora hâräkät verdi Häläb'ä sarı. Gänä dä yolun damarların käsib vâqtindä yetişdi Häläb'ä. Häläb'i elä biläsän äliynän qoymuşdu⁵²⁰. Gäşäh⁵²¹ Paşa Meydânına getdi zâr çähdirdi⁵²². Hämân yerdä ki Paşa'nın Âşiq Gärib'dän xoşu gälibdi, meydânda çayxânädä oxudur biläsın. Säsländi hâr käsın bu şähridä adı Gärib'di özü Gärib'di gälsin bu şärbäti mänim älimnän işsin yüz tümän dä ânâmi vardı. Âzärbaycan uşaqları orda getmişdilär işlämäğä. Härä qaşdı aldı işdi elä üzüh dä qaldı livânın tärkindä⁵²³ heş käs baş qurtarmadı. Gärib qähvaxânädä söhbät eliyirdi birdän qulağı eşiddi ki hâr käs adı Gärib'di özü Gärib'di gälsin bu şärbäti işsin yüz tümän ânâmi vardı. Sâzı yavacca⁵²⁴ çiyinnän⁵²⁵ ändirib verdi şâğirdinä ya bir nâfär düstlârınnan birinä çıxıb eşiyä. Gördü baba eşihdä eläbiläsän⁵²⁶ pählävân çıxıb. Bir nâfär Çârpâyä qoyub ayağının altına, adı Gärib, özü Gärib bunu işsin mänim

⁵¹⁵ Sahat: Saat.

⁵¹⁶ Vel elämäq: Bırakmak, vazgeçmek.

⁵¹⁷ Çârpâyä: Sehpa.

⁵¹⁸ Baş qurtarmaq: Anlamak.

⁵¹⁹ Nädän ötäri? : Ne için?

⁵²⁰ Äliynän qoymaq: Ezberden bilmek.

⁵²¹ Gäşäh: Çok iyi, iyice.

⁵²² Zâr Çähdirmäq: Yaymak.

⁵²³ Tärkindä: Dibinde.

⁵²⁴ Yavacca: Yavaşca.

⁵²⁵ Çiyin: Omuz.

⁵²⁶ Eläbiläsän: Sanki.

älimnän yüz tımän ânâmı var. Gärıb tâb gätirämmiyib⁵²⁷ cämâati yârıb geşdi içäriyâ. Sälâm âğâ. Dedi eleykessälâm. Âğâ mæn Gärıb'am. Dedi: al bu şärbäti iç. Verdi Gärıb'a şärbäti. Gärıb şärbäti içändä baxdı gördü Şahsänäm'in üzüyü bunun içindädi. Üzüyü götürüb orda bir häsrätinän üzüyä baxdı. Elä âh nähâdinnän çähdi⁵²⁸. Âmandı bu Şahsänäm'in üzüyüdü. Belä baxanda baxdı gördü sän ölmiyäsän, Gärıb, hămän axtardığım⁵²⁹ adamdı. Orda Sälâhı Sövdägâr, oğul Gärıb'sän? Bâli. Yeddi ildi? Bâli. Özündä âşıqsan? Bâli. Üzüh kimindi? Şahsänäm'indi, mänim sevgilimin. Onda biyol da Sövdägâr macäl vermiyib götürüb bu sözläri deyir biläsinä:

Gärıb axtarmışam Gärıb bulmuşam
Gärıb bala vätäniyän dur yeri
Sınıx göyüllärin evin yapmışam
Gärıb bala vätäniyän dur yeri

Ağa Xâcä qurbanın kəsilläm âğâ Sövdägâr mänim anamnan bacımnan bir xäbär,
Dübârä qulaq as oğul:

Här üçü dä üzälärdän gäldilər
Mäni görüb çämängähä⁵³⁰ gäldilər
Tutub ätäğimdän deyin saldılar
Gärıb bala vätäniyän dur yeri

Här üçünün dä äväzinnän⁵³¹ nâmä vardı. Sälâhı Sövdägâr sözünün âxirin:

Därin därin däryälärä dolubdu
Anayın bacıyın rängi solubdu

⁵²⁷ Tâb gätirmäq: Dayanmak.

⁵²⁸ Nähâdinnän çähmäq: İçinden çekmek.

⁵²⁹ Axtarmaq: Aramak.

⁵³⁰ Çämängäh: Çimenlik.

⁵³¹ Äväzinä: Yerine.

Män eşiddiğimä Xâcä Qährâb ölübdü
Gärib oğlan vätäniyän dur yeri

Sälâhı mövlâsın çağırar dâda
Yandı qarâ bağrım dönübdür dûda⁵³²
Gördüm Şahsänäm'i verillär yâdâ⁵³³
Gärib oğlan vätäniyän dur yeri

Burda Gärib'in üräği doldu. Sövdägâr hêmân yerdä nâmâni, üzüyü çıxaddı verdi. Gärib üzüyü aldı taxdı barmağına. Sövdägâr, oğul nâqqädän pul mulun zadın da vardı verginän mänä, sän dayanma getginän, sän yubanmaganın⁵³⁴ män daldan⁵³⁵ gätirrä. Özün dä män gälmämiş toy elämiyäsän toyun öz boynumadı⁵³⁶. Nämänä dä hesâb mesâbın vardı män allam gätirrä. Sän dayanma. İstiyirdi ki Xâcä Sälâhı Sövdägâr bunnan ayrılısın beş on qâdam, Gärib'in üräği durmadı dedi baba bälkä getdim yolda zadda öldüm qoy bir ana bacımı xəbär alım. Qötürüb ana bacısın xəbär alır:

Başıyan dolannam âğâ-yı Sövdägâr
Anamınan bacımı sän necä gördün
Sänä kömäh olsun häq pärvârdigâr
Anamı bacımı sän necä gördün
Olar nä hâldaydılar, nä väzdäydilər?

Gähramannan qalan närlär⁵³⁷ mâyälär⁵³⁸
Qabağıcax oynar qullar dâyälär
Şahsänäm äyninä geymişdi qarälär

⁵³² Dûd: Duman.

⁵³³ Yâd: Yabancı.

⁵³⁴ Yubanmaq: Beklemek, gecikmek.

⁵³⁵ Daldan: Arkadan.

⁵³⁶ Öz boynuma: Benim Üstüme, üstlenmek.

⁵³⁷ Närlär: Erkekler.

⁵³⁸ Mâyälär : Kadınlr.

Anamın bacımı sən necə gördün?

Mən Gərib'i gəm güssəyə batırdın
Qismətimi vətənimnən götürdün
Yarımnın mənə bir yâdigâr gətirdin
Anamın bacımı sən necə gördün

Hər nəqqədəm pulu, para, qızıl para nəmənə qazanmışdı getdi çayxanədə gâv-sândûqdan götürüb verdi sâlâhı Sövdəgâr'a. Bir kâr⁵³⁹ at Sâlâhı Sövdəgâr'dan alıb minib, Paşanın qapısına. Qapını çalıb, Paşa çıxdı eşiyə. Çün bir müddətdi onun yanında qalıb çöräh yeyib, gündə beş qızıl alırdı biləsinnən. Həftədə altı gün özünə oxurdu, bir gün Paşa'ya oxurdu. Günü də beş qızıl, dedi qoy bunnan hălâllaşım, hümmətləşim gedim. Yetişib Paşa da demiyəsən ürəginnən belə keçir, ey İlâhi Gərib'dən oqqädən xoşu gəlir deyir bir dənə qızım vardı qudrəti İlâhi'dən yerin altında gözümün ağ qarasi, bu âşiq da gözəl adamdı, yaxcı da oğlandı kâş qalardı mənim yanımda, bu qızımı da veräydim buna. Da mənim gəmim olmazdı, darıxannan⁵⁴⁰ darıxana gälərdi elä burda dərbârda sâz çalardı oxuyaydı mənim də kefim sazlanardı⁵⁴¹. Gərib nâməni də götürüb Paşa'nın qapısına. Qapını çalıb Paşa'nı istədi. Paşa istədi biləsin, içəriyə geçib sâlâm verdi äyləşdi bir gûşədə⁵⁴². Hə bala, âşiq kefin?! Paşam sağolsun. Sağolasan var olasan, sâyändə yaxcıyam. Amman Paşam sağolsun ärzim var xidmətiyən. Buyur. Gərib götürüb bu sözləri Paşa'ya oxuyur:

Qâsıd gəlidi doğru xəbər gətirdi
Cənânın elləri yadıma düşdü
Şâd göylümü gəm güssəyə batırdı
Gülşanda gülləri yadıma düşdü

⁵³⁹ Kâr: Kır.

⁵⁴⁰ Darıxmaq: Sıkılmak.

⁵⁴¹ Kef sazlanmaq: Keyfe gelmek.

⁵⁴² Gûşə: Köşe.

Oğul yanı nāmānā? Âğa qulaq as:
Äzzälinnän yârim māni istârdi
Tâbib kimin yârlârim bâstârdi
Âğa necä xidmâtkârım⁵⁴³ sâslârdi
Sânām'in dillâri yâdıma düşdü

Oğul Sânam yannāmānā? Âğâ icâzâ buyur dalısın⁵⁴⁴:

Eşq älinnän mân dâ gâldim äbäsâ⁵⁴⁵
Oxuram bülbüllâr gâlsinlâr säsâ
Yüz min eşvâinän alardım bûsâ
Sânām'in qând⁵⁴⁶ läbi yadıma düşdü

Oğul nâcür, nâcür? Dedi Paş'am sağolsun darıxmışam. İstirâm bir gedâm vâtânimizâ ana bacıma bir başvuram gänâ qâydâm bura. Qorxusunnan ha, qorxdı birdân qoymuya bilâsini sala tustağa, zindâni eliyâ, verâ qollarım bağlıyalar. Dûbârâ götdü burda qardaşını yâd elâdi:

Fälâh gûrbât yerâ atdı daşımı
Ummânâ döndârdi çâşmim yaşını
Göylüm çox istâdi yâr yoldâşımı
Ama Gârib'am Heydâr'im yadıma düşdü

Paşa dedi Heydâr kimdi? Dedi qardaşım da, fot eliyibdi⁵⁴⁷ istirâm bir gedâm görâm mâcirâ nâcürdü gänâ qâydâm gälâm. Paşa'nın xoşu gâldi bunun geyrâtinnän çıxardıb dûbârâ bilâsinâ ânâm verdi. Âmir-i ümârâ, vâzir-i vüzârâ, dört min dört yüz

⁵⁴³ Xidmâtkâr: Hizmetçi.

⁵⁴⁴ Dalısı: Gerisi.

⁵⁴⁵ Äbäs: Hiç, boş.

⁵⁴⁶ Qând: Şeker.

⁵⁴⁷ Fot elâmâq: Vefat etmek.

sändäl-neşin cämâatin içində älin vurdu dalına get oğul muvâffâq olasan. Gärib ordan çıxıb xoşhâl qayıddı. Atına sävâr olub⁵⁴⁸ şähridän çıxırdı yâr yoldaş yadına tüşdü burda. Gördü axı yeddi ildi män bu şähärdä qalmışam. Yeddi il Azärbaycan uşaqlarıynan orda qalmışdı üz döndärdi hämän çayxânäyä sarı dedi insâf dâğil bular yeddi ildi mänim zähmätimi çäkillär qoy gedim bulardan da Häläb şährinnän, häm yâr yoldaşdan hälällix istiyim. Gedib yoldaşlarınnan hälällix istiyir bu sözläri oxur bax:

Çox çäkibsän zähmätimi
Häläl eylä Häläb ähli
Nân û nämäkin⁵⁴⁹ yemişäm
Häläl eylä Häläb ähli

Häläb'in dövräsi cälî⁵⁵⁰
Atlar oynar döğär⁵⁵¹ nälî
Sänäm'in üzündä xälî
Häläl eylä Häläb ähli

Häläb'in şähri daldadı
Peymânam⁵⁵² dolha doldadı
Anamın gözü yoldadı
Häläl eylä Häläb ähli

Häläb'in dövräsi bâğdı
Gärib sinäsindä dağdı
Ölmüyüb Şahsänäm sağdı
Häläl eylä Häläb ähli

⁵⁴⁸ Sävâr olmak: Binmek.

⁵⁴⁹ Nân-u-nämäk: Tuz ve ekmek.

⁵⁵⁰ Calî: Bitki ve odun parçaları.

⁵⁵¹ Döğär: Düşürür.

⁵⁵² Peymâna: Kadeh.

Qol geşdi düstlarınan birbirin boynuna. Öpüş görüş eliyiblär, dedi âğâyân icâzâ buyursaz män yeddi ildi gurbätdäyäm, män gedim bir anama bacıma bir başvurum nâmâ galibdi. Yoldaşlar bunun cebin doldurdular pul cävâhirâtınan. Gärrib'inän yaxcı geçinmişdilär, yeddi ildi gûrbätdä oxudurdular biläsini bir deyib bir gülürdülär, bir gäzirdilär xiyâbanlarda bâhämidiilär. Gärrib düstlardan ayrılıb Häläb'dän çıxdı. O zaman xeyläh aralaşmışdı⁵⁵³ dağların arasında bir yerdä ki yol gedirdi, atın da bir miqdâr dâyanâti⁵⁵⁴ olar da yeditmäsän içidmäsän bir mänzil iki mänzil üş mänzil gedär onnan sora dayanar. Gärrib bir mänzil, iki mänzil yol getmişdi baxdı at dayandı, mäcbûr qalıb atı bıraxdı. Piyädä mänzil üz tutub gedirdi, bir yerdä dayandı dağların arasında qu deyirsän qulaq tutulur⁵⁵⁵, heş käs yox, äli här yerdän üzöldü çıxaddı nâmâyä baxdı, baxdı gördü nâmädä Şahsänäm yazıb Heydär qardaşın sännän ötürü galib özün atıbdı çaya, çay boğubdu biläsin, ana bacın da ağlamaxdan kör olub, onu da yazmışdı, Şahväläd dä männän äl çähmir⁵⁵⁶ gedir gälir elçi göndärir. Nâmâyä belä baxdı, baxdı gördü sän ölmüyäsän bunun düz iki gün vâqti qalıb. İndi qırx gündü toy mäclisi yerdädi, otuz saqqız gündü bu beçâra Sövdägâr axtarıb şähärläri iki gün vâqt qalanda çatıb⁵⁵⁷ nâmâ Gärrib'in älinä. Gärrib nâmäni qoydu qoynuna, üzün tuttu bu dağlara, dağlara gilâyä eliyir⁵⁵⁸, evin yıxılsın fäläh mänim başıma nälär gäldi:

Dâd eyläräm bu fäläyin älinnän
Saldı gûrbät elä yâ dağlar mäni
Yazan yoxdu ey İlähi diyäm arz-i hâlimi
Ya çöllär saxlıya yâ dağlar mäni

Âbâd olsun bu heyindä⁵⁵⁹ İrân'ı
Bir dârdä düşmüşäm yoxdu därmânı

⁵⁵³ Aralaşmaq: Uzaklaşmaq.

⁵⁵⁴ Dâyanät: Dayanıklık.

⁵⁵⁵ Qu deyib qulaq tutulmaq: Çok sessiz, çok sakin bir yer olmak.

⁵⁵⁶ Äl çähmäq: Bırakmaq.

⁵⁵⁷ Çatmaq: Yetişmek, varmak.

⁵⁵⁸ Gilâyä elämäq: Şikayet etmek.

⁵⁵⁹ Bu heyin: Bu an, şimdi, bu arada.

Dolanır äcäl gälir ömrümün fârmânı
Anam yox bacım yox yâ dağlar mänim

Gärib sözü'nün äxırın, dedi Âllah buralarda ölsäm mäni kim götüräcäx? Kim dâfn ü kâfn⁵⁶⁰ eliyäcäx?

Âşıq Gärib sâlâm eylär dilinnän
Säbäbläri gurtulmasın zulumnan
Märd oğlanlar heş qorxmazlar ölümnan
Ama gäriblix yamandı yâ dağlar mänim

Gärib çıxardıb bir nâmâyä baxdı, bir dä yolu qatdı qabağına gedir, xeyr baba bu üç aylıx yoldu, üç aylıx yolu bu iki gündä piyädä mänzil necä gedäbilär? Täyyârä⁵⁶¹ dağil ki burdan tüşäsän ora, çätindi, o zaman da fâqät möhim adamları märkäbi minmäđ için atdan qatırdan olardı o da tâcir tüccarda tapılardı, här adamda yox. Gärib üz qoydu yola sarı, gedib bir yerdä gänä dä çıxaddı nâmâyä baxdı, o Heydär'in ölmäđi yadına düşdü, ana bacısının kör olmağı, dedi elä mänim ölmäđim hammısınnan yaxcıdı. Otdü bir daşın dibindä bir baxdı, o yana baxdı bu yana baxdı, baxdı gördü sän ölmiyäsän Häläb çäkildi gözünün qabağınnan görsänir. Dedi säni xarâba qalaydım Häläb şähri mänä oqqädän dilxoşluq⁵⁶² verdin män bilmädim ki mänim yeddi ilim tämâm olub gedäm gözällär şähü Şahsänäm'inän toy eliyäm. Götürüb Häläb'dän dä bücür gilâyä eliyir: (altıncı bölümün sonu).

Bülbül kimin bu gülşändä gälmädi yârim Häläb
Yollarına pârvânä tâh aşk oduna yandım Häläb
Yollarına göz tihmäxdän üzöldü cânım Häläb
Mäcnün kimi yol gözdädim gälmädi Leyli'm mänim

⁵⁶⁰ Dâfn-ü-kâfn: Kefenlemek ve gömmek.

⁵⁶¹ Täyyârä: Uçak.

⁵⁶² Dilxoşluq: Mutluluk.

Ama yollarına göz tihmäxdän üzüldü cânım Häläb

Bu Gärüb'in öz divânıdı ona görä divân oxumadım.
Ha baxıram heş görünmür Tiflis'in o qäläsi⁵⁶³
Dağılsın häsâr⁵⁶⁴ ü burci⁵⁶⁵ qalması minâräsi
İnnan belä⁵⁶⁶ qan ağlasın Gärüb'in kör anası
Sümüğüm⁵⁶⁷ toprağ olanda çağırram qannım Häläb

Män bu Häläb'a gäländä yastığım bir daşıdı
Üsdän yağış atdan çomur dünyâ mänä xoşudu
Nâqäd sitämlär eyläsä bu faläğın işidi
Ayırdı vätännän mäni saldı aralı Häläb

Burdaydı biyol kälmeğe şähädätin dilindä câr diyib gözünün övünä⁵⁶⁸ bir dänä böyüh daş aldı elä bir källä⁵⁶⁹ vurdu daşa, baş parçalandı şıppılıtnan düşdü daşın böyrünä⁵⁷⁰. Bir vâqt bu hüşa gälädi⁵⁷¹ indi ölmİYänä diyällär ölüm yoxdu buların nâzärlärindä aldılar bunun başının üstün. Bu başın qalzıyıp⁵⁷² gördü ölmädi. O ändâzä⁵⁷³ ki källäsin vurmuşdu daşa ölmädi istiyirdi özün öldürsün dünyädän gedsin. Götürüb deyir baba säni bu yollara salan var götü bulardan kömäh istä göräx kömägİYän yetişäcäxlär ya yox:

Sıdqının çağırram äğâm Äli'ni

⁵⁶³ Qälä: Kule.

⁵⁶⁴ Häsâr: Hisar.

⁵⁶⁵ Burc: Kale.

⁵⁶⁶ İnnän belä: Bu saatten sonra, şimdiden.

⁵⁶⁷ Sümüük: Kemik.

⁵⁶⁸ Övü: Önü.

⁵⁶⁹ Källä: Kafa.

⁵⁷⁰ Böyrü: Kenarı.

⁵⁷¹ Hüşa gälmaq: Aylmaq.

⁵⁷² Qalzamaq: Kaldırmak.

⁵⁷³ O ändâzä: O kadar.

Şâhlârın şâhınnan mănä bir mädäd⁵⁷⁴
Şâhâdât barmağınan xeybâr dârini
Götürüb sāmâyä⁵⁷⁵ atannan mädäd

Olar gâzâr zâhir bâtın donunda
Salmân'ıydı Peyğämbär'in yanında
Ärâb sıfâtında⁵⁷⁶ äsran donunda
Mehrâcın⁵⁷⁷ yolunda yatannan mädäd

Gärib göz dolandırdı gördü heş yerdän imdäd yoxdu.
Bir adın Heydär'di bir adın Vâli
Bir adın İgyâl'dı bir adın Äli
On dörd min il Häzrät-i Âdäm'dän iräli⁵⁷⁸
İblis'in säbbâbın⁵⁷⁹ satannan mädäd

Gärib gördü xeyr heş yerdän imdäd yoxdu. Götürüb adını nişân verir:

Âşıq Gärib'in taşnäsini⁵⁸⁰ söndürän
Cäbrâil'in şâhpärini⁵⁸¹ yandıran
Atmış ildä gül nârgizi bildirän
Salmân'ın dästinnän tutannan mädäd

Amman Gärib adı ağzınan çıxmax hämin şâh-ı Düldül sävâr aldı başının üstün.
Oğul mănı niyâ säslädin? Âğâ sänä qûrbân olum başım qaxmır. Ağzının niqâbınnan

⁵⁷⁴ Mädäd: Yardım.

⁵⁷⁵ Sämâ: Gökyüzü.

⁵⁷⁶ Sıfât: Yüz.

⁵⁷⁷ Mehrâc: Mirâc.

⁵⁷⁸ İrâli: İleri.

⁵⁷⁹ Säbbab: ?

⁵⁸⁰ Täšnâ: Susamış.

⁵⁸¹ Şâhpâr: Kanat.

çäkib Gärib'in gözälliği bilä min gäldi üstünä. Yum gözläriyi. Gözlärin yumub Qars'ın dağlarında qoydu yerä. Bir ay yarım lıx yol gälib indi qaldı ay yarım lığı. Üç aylıx yoldu piyädä mänzil Häläb'inän Tiflis'in arası. Oğul geşginän o tällin⁵⁸² dalında aşpazxana var, orda nâhârın yeginän män namâzımı qılım gäl gedäx. Gärib geşdi tällin dalında baxdı gördü cämâätä nâhâr verillär. Geşdi belä boşqabı äлиндä götürüb gedsin nâhârın alsın baxdı gördü hămän adam qolların çırmalıyb⁵⁸³ cämâätä nâhâr verir. Bir dä dedi bälkä ona oxşuyur⁵⁸⁴. Qäyitdi gäldi gördü mövlâsı namâz qılır. Ora getdi gördü orda da cämâätä nâhâr verir. Gördü elä orda namâz qılır burda da cämâätä nâhâr verir. Qızım Fâtım'a gäl eylämä bu bähsi, qırx yerdä diyällär Äli'nin mänzilgâhını. Sän nämänä diyirsän? Alıb nâhârın yedi qäyiddi nâmâz qılan yerä gördü âğâsı qalmıyb. Bir äli oldu bir şirin biyânın⁵⁸⁵ kökü. Ey İlähi Häläb'in dövräsində ölsäydim gänä gälib tapardılar bilämi hammı tanıyırdı yeddi ildi indi gurbätdäyäm ama indi bu dağlarda qu deyirsän qulaq tutulur bär ü biyâbân bir käs yox män burda neynim, götürüb ikinci bâr⁵⁸⁶ mövlâsınnan kömək istiyir:

Gecä gündüz çağırdığım äranlär
Gäl yetiş dâdıma mövlâ ha mövlâ
Müşküldä qalmıyb sizi sevänlär
Gäl yetiş dâdıma mövlâ ha mövlâ

Gärib ağıhya ağıhya sözü'nün ikincisin:
Âtaş-i hicrânnan beylä gämlärdän
Didäm şaşşan oldu qanlı nämlärdän
Sizi sevänin nä pävâsı⁵⁸⁷ gämlärdän
Gäl yetiş dâdıma mövlâ ha mövlâ

⁵⁸² Täll: Dikenli tel.

⁵⁸³ Çırmalamaq: Kıvırmak.

⁵⁸⁴ Oxşamaq: Benzemek.

⁵⁸⁵ Şirinbiyân: Bir tür bitki.

⁵⁸⁶ Bâr: Defa.

⁵⁸⁷ Pävâ: Korku.

Burda dúbârâ yadına tüşdü götügünän adıyı nişân verginän. Çün biläsinä âlämi vâqädâ demişdilär Gärîb adında desän dâdıyan yetişäcâyix, xeyr öz adıyın desän ata anan qoyan ad Mäqsûd'du onda öz adıyın desän gärah atan torpağın altınnan dura gälä biläyin nâcât verä. Dúbârâ:

Dâmâd-ı Muctâbâ'san sânsän bir ümid
Sänâ qûrbân ollam ey Hüseyn-i şâhid
Gärîb'am qapında bir kâlb-i⁵⁸⁸ mürid
Gäl yetiş dâdıma Mövlâ ha Mövlâ

Sıdqın gör hara bağladı. Şah-ı Düldül sâvâr başımın üstün aldı. Oğul mâni niyâ säslädin. Âğa qûrbânın kâsim adam gätirär gulâmın yolun yarısında qoyar gedär. Bâ männän haranı istirsän? Âğa sännän o yeri istiräm ki gözällär şâhı Şâhsänäm'nän ayrılmışam. Gözüyün yum aç. Hämân bâğda qoydu biläsin yerä. Göz dolandırdı baxdı gördü hămân bağdı ki Sänäm'inän burda ayrılmışdı sâfärä gälmişdi yeddi ildi üstünnän geçir. Oğul hămân bağdı? Bâli âğâ icâzâ buyur sinämä bir qatar söz gäldi. Oğul sâz û sözä mänim vâqtim yoxdu. Âğa qûrbânın kâsilläm:

Başıyan dolannam mehribân âğâ
Hämân bağdı män Sänäm'nän ayrıldım
Sâr ü cânım olsun sänâ sâdaqa
Hämân bağdı män Sänäm'nän ayrıldım

Oğul hămân bâğda män dä qoydum yerä da getginän ana bacın intizârda⁵⁸⁹. Âğâ icâzâ buyur birin dä diyim:

Onun üçün hamı männän yâğdı⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Kâlb: Köpek.

⁵⁸⁹ İntizâr: Beklemek.

⁵⁹⁰ Yağı: Düşman.

Çäkilib sinämä aşkin dâğıdı
Görüräm ki Xâcä Qährâb bâğıdı
Hämân bâğdı män Sänäm'nän ayrıldım

Oğul axı hāmān bâğda da qoymuşam yerä äl çäh männän. Âğa qûrbânın
käsillām birin dā diyim:

Gecä gündüz çağırđım ärānlār
Müşküldä qalmıyıb sizi sevānlār
Şâhsänām'i Gārib'ā puta verānlār
Hāmān bâğdı män Sänām'nän ayrıldım

Dedi âğâ sänin ätäğini boşdamaram⁵⁹¹. Dedi oğul äğilginän atın dırnağının
altınnan torpax götügünän ana bacın sännän ötür ağlamaxdan kör olub apar sal gözlärinä
gözləri şäfâ tapsın. Gārib äğildi atın dırnağının altınnan torpağı götürüb üzün tuttu
âğâsına, âğâ hara qoyum âğâsı gözünän geyb oldu. Amma gāmi yoxdu, niyâ? Da
yetişibdi şährin ätrâfına. Bir gün dā hālā vāqt qalıb Sänām'in zähr işmäğinä. Yetişdi
yavaş yavaş biyol yolun kânârıynan bağınan gedirdi bir yerdä gördü hava çox istidi bir
nāfār su suvarır özünü verdi ona sarı dedi bir gedim görüm şähr nā vāzdädi⁵⁹² onnan
xābār alım bilār nācür olannan sora onnan sora gedim ana bacımı tapım. Gāldi
yāxinnāşdi bu adama gördü hamı üzaşığı⁵⁹³ su suvarar amman bu māşğälä eliyib⁵⁹⁴
älindä bilmirām cinni olub yâ divânä olub. Bir dānā dā yorgan tikäsi⁵⁹⁵ yayım isti ala
günlärindä bağlıyıb başına bir dānā dā keçä örtüb üstünän. Bel⁵⁹⁶ äлиндä bu yana o
yana şüv⁵⁹⁷ äkir amman bu dağı guddalıyır⁵⁹⁸ istiyir üz yuxarı su çıxadsın. Yetişdi

⁵⁹¹ Boşdamaq: Bırakmak.

⁵⁹² Vāz': Vaziyet.

⁵⁹³ Üzaşığı: İniş.

⁵⁹⁴ Māşğälä elāmāq: Meş kale.

⁵⁹⁵ Tikä: Parça.

⁵⁹⁶ Bel: Kürek.

⁵⁹⁷ Şüv: Kök, fidan.

⁵⁹⁸ Guddalamaq: Kurcalamak.

bunun yanına sālām verdi belä dönändä sālām qardaş Âllâh quvât⁵⁹⁹ versin biläyän. Belä baxdı diqqätinän nâzâr salanda gördü Zor Abbas qardaşdı. Amman Zor Abbas Gärrib'i tanımadı. Gärrib gurbät yerlärdä qalmışdı, bir dâri bi sümüyüdü⁶⁰⁰, tanımadı biläsini amma Gärrib öz qardaşdığı⁶⁰¹, Tiflis'in lotusu, Zor Abbas'ı tanıdı. Belä baxanda gördü tanımadı, dedi qardaş bā sän burda bu yorgan tikäsin bu keçäni näyā salıbsan başıyan bu dâri ni isti gün adamı pişiyir män bu köynäğinin durammıram. Dedi nä işiyän vardı qardaş sālām verdin sālâmıyım aldın geş yoluynan çıx gedginän nä işin var dârdimi deşisän. Dedi biz müsälmanıx gāräh birbirimizin dârdinnän bâxäbär olax. Dârdiyin de bälkä çärä elädim. Dedi bäs qulağıym ver şährä sarı. Gärrib qulağın verändä şährä sarı gördü sän ölmİYäsän çalğucular çalır, xânändälär oxur, nävâzändälär⁶⁰² nävâzändegi eliyirlär. Dedi cäşnidi⁶⁰³ toydu. Dedi o toydan ötäri qulağımy tutmuşam⁶⁰⁴. Zor Abbas niyā gälmişdi çölä? Çün Gärrib'inän siğä qardaşdıq oxutmuşdu Şâhväläd zorlamışdı Sänäm'i istiyirdi alsın cäşn hāmän cäşnidi toy hāmän toyudu. Bir gün vâqt qalıb bir günä kimin yetişsä Gärrib yetişib yetişmäsä zâhri cāmın içib özün dünyädän aparacax. Onnan ötäri Zor Abbas dedi o toy mänim qardaşdığımın toyudu ona görä qulaxlarımı tutmuşam qulağım o toyun säsın eşidmiyā gälmişäm burda özümä mäşgälä elämişäm. Gärrib'i bir ağlamax tuttu burda bir nisgil⁶⁰⁵ gäldi biläsiniä ama dedi burda ağlasam bu behûş olar gäş elär⁶⁰⁶ qoy burda billändirmiyim⁶⁰⁷ heş bu tanımiyib män dâ tanışdıx⁶⁰⁸ vermiyim özümü. Dedi mänä bax görüm âşıqları olsa oxudmazlar? Dedi evin yıxılmasın âşığı gädäğän eliyibdi Şâhväläd. Çün niyā o qız âşığı istärdi ona görä Şâhväläd âşıqların tāmâm hammısın gädäğän eliyib âşıqlar şähärdän çıxıblar. Dedi yaxcı âşiq olsa oxudmazlar? män âşığam. Dedi sän âşıqsan bā sâzın hanı? Dedi bu sädâni⁶⁰⁹ eşiddim

⁵⁹⁹ Quvât: Güç.

⁶⁰⁰ Bir dâri bir sümük: Çok zayıf.

⁶⁰¹ Qardaşdıq: Üvey kardeş.

⁶⁰² Nävâzändä: Çalgıcı.

⁶⁰³ Cäşn: Merasim, şenlik.

⁶⁰⁴ Qulaq tutmaq: Kulak kapatmak.

⁶⁰⁵ Nisgil: Dert, acı.

⁶⁰⁶ Gäş elämäq: Bayılmak.

⁶⁰⁷ Billändirmäq: Belli etmek.

⁶⁰⁸ Tanışdıx: Tanıklık.

⁶⁰⁹ Sädâ: Ses.

sâzımı o dalda gizlədmişəm. Dedi sən âşiq olsan söhbətin, ləfzin biləmә şirin gəlidi mən sabah gedäciyäm mäclisä gäl özümünän aparım oxudum orda biläyin. Dedi bә nädän ötäri gedäcäxsän mäclisä axı qulaqlarını yumubsan. Dedi bilisän onnan ötäri gedäciyäm çün bu qız mänim qardaşdıgımı istiyirdi, gedäciyäm ägär qız özü gedsä üzdä qalsa⁶¹⁰ sözüüm yoxdu amman ägär Şâhväläd zorunan zorluyub Şâhsänäm'i alsa o çonbağı görüsän? Bir dänä ändiräciyäm başınnan sümühlärin makkacınan⁶¹¹ yığalar. Gärüb bir gözünün altıynan baxdı çonbağa gördü sən ölmüyäsän yarım batman⁶¹² elä onun mıxı⁶¹³ dämiri vardı. Birdänä här kâsin başınnan ändirsä fil dâ olsa başmax tikäsi çıxmaz biläsinnän. Gärüb bunnan ayrıldı dedi olsun mən sabah dedi sәni gözläräm. Dedi ägâ mән dâ gälläm sännän bâhäm⁶¹⁴. Dedi oğlan täh getmiyäsän öldürär biläyin ha? Dedi yox ägâ xâtir-cäm ol sәni gözdäräm. Dedi mән mäclisin gırağında⁶¹⁵ durram häyättdän eşihdä sәni gözdäräm gäl aparım orda oxudum biläyin. Gärüb onnan ayrılıb yavaş yavaş gälirdi qızın bâğının yanınnan rәdd olanda baxdı gördü sən ölmüyäsän qızdar bağında säs gälir. Ey İlâhi milâbi⁶¹⁶ tüşdü içinä dedi Xûdâ'ya olmiya Sänäm zähri cämın içib özün dünyädän aparıb. Yavacca kәмändi belinnän aşdı atdı o tayda⁶¹⁷ ağaşlarda bәnd elädi. Çıxıb divârdan⁶¹⁸ tüşdü o taya belä gälüb bolgunnan çeşdi pәrdänin dalında durdu. Gördü hәмән sәsdi qızdar här tәrәfdän ağılyıllar amandı xânım qûrbânın kәsilläm. Gördü Şâhsänäm ölmüyüb. Dedi qızdar siz bilin Âllâh'ıyız siz bilin İmâm'ıyız nәyә İmânıyız vardı mән siz büyün zorunan da desәz bu zähri iş qorxmayım mән işmiyäcäyäm çün niyә? Hälä bir gün dâ vәqt qalır yeddi il düzälä, mән sabah bu zähri içäciyäm böyün bu zähri siz zorunan da desәz mән işmiyäciyäm. Gärüb әrxeyin oldu ki qız böyün zähri işmiyäcәx. Ama bu säs nәмәнә sәsiydi? İstiyirsiz mûrâdımıza yetişәx qızdar mән bir dûâ diyim siz dâ әmin deyin bәlkә Mûrâdımıza yetişәx. Sänäm götürüb qızdara belä deyirdi:

⁶¹⁰ Üzdä qalmaq: Mecbur kalmak.

⁶¹¹ Makkac: Cımbız.

⁶¹² Batman: Dönüm.

⁶¹³ Mıx: Çivi.

⁶¹⁴ Bâhäm: Beraber.

⁶¹⁵ Gırağ. Kenar.

⁶¹⁶ Milâb: ?

⁶¹⁷ O tay: O taraf.

⁶¹⁸ Divâr: Duvar.

Qızlar gälin bir tasaddıx paylıyax⁶¹⁹
Äzrâil gälmämiş Gärib gäläydi
Bir dä gözüm göräydi Gärib'in didârın⁶²⁰
Äzrâil cânımı onnan alaydı

Şirin cânım aşq oduna alışa
Çaşmim nâmi dâryälärä qarışa
Kimsänäm yoxdu tâbûtuma yapışa
Tâbûtumun altına Gärib giräydi

Qızdar ağırlırlar, Şahsänäm ağırlı, Dâyälär ağırlı hər tərəfdä:

Sıdqınan çağırram sâhibüz-Zämân⁶²¹
Därgâhıyan gälän olmaz be-gümân⁶²²
Bir dä eşidäydim Gärib deyir Sänäm cân
Dilim bağlanmamış Gärib gäläydi

Tapılmaz⁶²³ bir belä bäfâlı gözäl. Yeddi ildi yolun gözlüyübdü Gärib'in özün dä öz ämisi oğludu elçi göndärib biläsinä, mäşşätä⁶²⁴ göndärib. O dâyälär dä üz tuttular, xânım Özgä dağıl sänin ämin oğludu, o bir dänä âşığıydı gäldi dä getdi dä Âllâh bilsin heş ölüsünnän dirisinnän bir kâsin xəbəri yoxdu. Gärib pördänin dalında bu sözdäri eşidirdi. Dedi qızlar siz bilin Allâh'ıyız äl saxlayın⁶²⁵ bax män zorunan da desäz büyün zähri işmiyäciyäm. Orda ärxeyin oldu Gärib pillälärdän⁶²⁶ düşdü. Amman mäşşätälär

⁶¹⁹ Paylamaq: Dağıtmak.

⁶²⁰ Didâr: Buluşma.

⁶²¹ sâhib'üz-Zämân: Zamanın peygamberi, Hazreti Mehi.

⁶²² Be-gümân: Şüphesiz.

⁶²³ Tapılmaz: Bulunmaz.

⁶²⁴ Mäşşätä: Berber.

⁶²⁵ Äl saxlamaq: Dayanmak.

⁶²⁶ Pillä: Merdiven.

dedilər ämoğlundu özgä adam däğil, käsir⁶²⁷ adam däğil böyük adamdı, o da bir âşığıydı gäldi getdi, gälginän bunnan toyuyun elä ämoğlun bizi göndärib sänin yanıyan äl üzündä bir hänä⁶²⁸ mänâ gäzdiräx, gälin çıxanda ämâdä ol işimiz läng olmasın⁶²⁹. Elä ağladı bahârın buludu kimin gözünnän yaş töküb, yäsämän tellärdän ayırdı sağ tərəfdän sol tərəfä män elä biläsän bu xâtäm sädäfli sâzı danışdırıram, bu mäşşätälärä göräx nä deyir:

Geydicäğim yaşıl olsun al olsun
Äl saxla mäşşätä bözämä⁶³⁰ mäni
İnnän belä ölüm mänä yâr olsun
Äliyin çäh mäşşätä bözämä mäni

Dedilər qızım axı sänin öz ämiyin oğludu. İndi qırx gündü bu toy yerdädi sabah gälin çıxacaxsan bäsän niyä bucür eliyäsän öz ämin oğludu äskih adam däğil, o bizi göndärib sänin yanıyan. Amman Sänäm ağlıya ağlıya dübârä:

Saralıbdı gül irängim solubdu
Çäşmim yaşı däryälärä dolubdu
Mänim Heydär qäynim⁶³¹ görün siz ki ölübdü
Äliyin saxla mäşşätä bözämä mäni

Dedilər xânım bizdä täqsir yoxdu öz ämin oğlu göndärib biz gälmişix şâh hökmüdü dalı qäyitmäz⁶³². Sänäm dedi gedin ämoğluma deyin mänim ärä getmâx⁶³³ hâlım yoxdu amman ärä gedsäm baş üstä⁶³⁴ özüm pâyâm⁶³⁵ yollaram dalısıcax⁶³⁶. Ama

⁶²⁷ Käsir: Küçük.

⁶²⁸ Hänä: Kına.

⁶²⁹ Läng olmaq: Aksımak.

⁶³⁰ Bözämäq: Makyaj yapmak.

⁶³¹ Qäynim: Kaynım.

⁶³² Dalı qäyitmäz: Geri çevirilmez.

⁶³³ Ärä getmâq: Kocaya gitmek.

⁶³⁴ Baş üstä: Kesin.

⁶³⁵ Pâyâm: Haber.

⁶³⁶ Dalısıcax: Ardından.

and olsun külli kâinâta ta Gârib üzün görmiyâm mân ärä getmiyâciyâm. Ägâr bir nâfâr dâ zorunan istiyâ ala o zâhri câmin keçâciyâm başıma özümü dünyâdân aparam. Amman dübârä mäşşâtälärä götürüb sözü'nün âxirin deyir:

Şâhsânâm'am dâim saxlaram yâsi
Silinmäz qöylümnän Gârib'in yâsi
Görmüsüz äynimdä⁶³⁷ qârä libâsi?
Äl saxla mäşşâtä bázämä mäni

Dedilär xânım bâ biz neyniyâx? hâr nâmänä lä'l, cävâhirât, zâr zivâr, paltarları, ärüsi donun⁶³⁸ gätimişdilär oları bir dâ xonlarda qäytärdi⁶³⁹. Dedi aparın verin ämoğluma buların heş biri mänä lâzim däğil, mänim ärä getmäx vâqtim yoxdu. Gârib bu sözä kimin eşidirdi, bu söz ağzı'nnan çıxmaq hämin Gârib pârdälärin dalınnan tüşür. Mäşşâtälär xəbär apardılar Şâhväläd'ä. Cärâyân, hikâyät çenin äst, rivâyät çin äst, bäd äyäd hämin äst, xoş äyäd in äst, bu sözläri dedi biz dâ qäyiddix gäldix. Gârib hämân yerdä düşdü pillälärdän, bolgunnan belä döndü sâxtümânın dalısıca bâğdan çıxdı. Dedi lab⁶⁴⁰ yaxcı oldu gedim büyün ana bacımı tapım, bir ana bacımınan dolu qarın söhbät eliyim sabah Zor Abbas qardaşımı da görräm gedäräm mäclisdä oxuyaram onda Şâhsânâm bilär mân gälmişäm. Bağdan çıxıb üz qoydu biyol şährä sarı. Yetişib bir xiyâbâna çıxdı yeddi ildi gedib şâhâr gözündä bircür gäldi⁶⁴¹. Yavaş yavaş dolanırdı indi bilmir ana bacısın harda äyläşdiriblär yadınnan çıxıb, yeddi ildi gedib bir xârâbä-neşin yerdä qoyublar qalıb. Cämâät aparır bulara fitrâ zäkât verir (Yedinci bölümün sonu).

Tıbqı mämül⁶⁴² bir qatar divân oxuram älif üstündä, Qoşa Äğa diyällär âşıqlar arasında, şadlığınan eşid gedâciyâm söhbätä sarı:

⁶³⁷ Äynimdä: Tenimde.

⁶³⁸ Ärüsi donu: Gelinlik elbisesi.

⁶³⁹ Qäytärmäq: Geri çevirmek.

⁶⁴⁰ Lab: Çok, Tam.

⁶⁴¹ Bircür gälmäq: Değişik gelmek.

⁶⁴² Tıbqı mä'mül: Her zamanki gibi.

Sâz götürüb mizrâb vurdum artdı mälâlîm⁶⁴³ âğâ
İtgin getdi⁶⁴⁴ doğma elim câh û cälâlîm âğâ
İşdân düşdü⁶⁴⁵ Goç köroğlu älovlandı⁶⁴⁶ Xânkäräm
Yazıx oldu ana yurdum tutuldu hâlîm âğâ

Kimi gördüm odu deşir kâçir öz qabağına
İndi salıb fälâh mârđi nâmârđin ayağına
Käräm ähli äli boşdu düşüb yaman çağına
Hönär⁶⁴⁷ ähli vecä gälmir⁶⁴⁸ äğl-i kâmâlîm âğâ

Fälâk vurdu fälây oldum⁶⁴⁹ käsildi çâräm mänim
Acılandı günü günnän zähärli yâräm mänim
Günüm qârâ gecäm tustax⁶⁵⁰ biçildi qaräm mänim
Bu girdâbda tâh dâğilâm çoxdu misâlîm âğâ

Hâyât yükü ağırlaşıb dayanıbdır küräğim⁶⁵¹
Yox dizimdä tâqât mänim pükälibdi⁶⁵² üräğim
Päläng⁶⁵³ üstä sävâr olub⁶⁵⁴ bircä yavan çöräğim
Yavaş yavaş üzä durur ähl-i äyälîm âğâ

Därtli Sulduz fâğân etmä gälär mârđin äyyâmı

⁶⁴³ Mälâl: Derd.

⁶⁴⁴ İtgin getmäq: Yok olmak.

⁶⁴⁵ İşdân düşmäq: Yaşlanmak.

⁶⁴⁶ Älovlandı: Alevlendi.

⁶⁴⁷ Honär: Sanat.

⁶⁴⁸ Vecä gälmäq: İşe yaramak..

⁶⁴⁹ Fälây olmaq: Talan olmak, yağmalanmak.

⁶⁵⁰ Tustax: Zindan.

⁶⁵¹ Küräq: Sirt.

⁶⁵² Pükälmäq: Koflamak.

⁶⁵³ Päläng: Leopar.

⁶⁵⁴ Sävâr olmaq: Binmek.

Qan içində danışdırmaz qanlı därtlär insânı
Pûla xâtir yandırmazlar⁶⁵⁵ nâmûs geyrät imânı
Yetir dâdâ saralıbdı indi cämâlim âğâ

Âşiq olub tärk-i vätän olanın⁶⁵⁶
Äzäl başdan pur kämâlî gäräkdi
Oturub durmağın ädäbin bilän
Märifät elmidä dolu gäräkdi

Xalqa häqiqätdän mätläb qandıra
Şeytânı öldürä nâfsin yandıra
El içində pâk otura pâk dura
Dalısıca xoş sädälî gäräkdi

Danışdığı sözüni qiymätin bilä
Mäcâzı danışa mäcâzı gülä
Kälmäsinnän läl ü gövhär⁶⁵⁷ süzülä
Tämâm sözlär müämmâlî gäräkdi

Ârif ola ehyâmınan⁶⁵⁸ söz qana
Namährämnän şärm⁶⁵⁹ eyliyä utana
Sâät kimin meyli häqqä dolana
Häqqiqi qälbi düz yollu gäräkdi

Äläsgär xumsinän zäkätin verä
Ämälin mäläklär yaza däftärä

⁶⁵⁵ Yandırmak: Yakmak.

⁶⁵⁶ Ustâd-nâmä, Tecnis

⁶⁵⁷ Gövhär: Pırlanta.

⁶⁵⁸ Ehyâm: Hükümler, bilinç, şuur.

⁶⁵⁹ Şärm: Utanç.

Här yana istäsä baxanda görä

Täriqätlä bu sövdälü gäräkdi

Gärib gözällär şâhı Şahsänäm'in bâğınnan çıxdı vârid oldu xiyâbâna. Bir goca pirâni kişi gedirdi. Sälâm ämicân. Eleykimässälâm bala. Ämicân müddät bunnan qabax bu şähärdä bir âşiq Gärib varıdı, onun ana bacısını bilmirsän ha yanda äyläştiriblär? Mänim älimdä bir nâzrim var istiräm aparam veräm olara ama evlärin tanımıram. Dedi oğul o säbätdän yarısı da yetişär mänä? Gedäx säni görsädim. Apardı Gärib'in ana bacısı äyläşdiği yeri görsäddi. Gärib belä nâzär salanda içäriyâ gördü sän ölmiyäsän dâr ovsar⁶⁶⁰ zad tökülüb, duvar muvar uçub xärâbä bir yerdı axı düzäldän yoxdu ki baxacax, usta cân Âllah heş kâsin tabağında çöräğin bir elämäsin, denän niyâ? Yesä kurtular⁶⁶¹ yemäsä ac qalar. Gärib'dän sora bir käsläri yoxdu iki dänä zänân xeylaqı. Gärib qapını çalıdı. Säs verdilär oğul kimsän qapını çalan? Bizim tâb ü tävânımız⁶⁶² yoxdu geç gäl içäriyâ. Gärib hămän dâyqâ vârid olanda içäriyâ âh nâhâdınnan çähdi, ana bacı ikisi baş başa dayamışdılar oqqädän ağlamışdılar gözläri nâbinâ, kör, su yerinä qan gälirdi gözlärinnän. Ananın başında qärä tüh qalmıyıb eläbiläsän Sähänd'in qarıdı. Bacının qaddi⁶⁶³ xämida⁶⁶⁴ olub. Gärib vârid olanda içäriyâ dünyâ nâzärində tire vu târ⁶⁶⁵ oldu. İçäridä ağlamax gäldi biläsinä dedi aşkârä çıxadsam ana bacım bilär, başlarına bir qazâ gälär zoran gälüb tapmışam, dağ dağ üstän dâyär bilämä. Bir säil⁶⁶⁶ dili burdan pay istädi. Ana bacı başın gozadı⁶⁶⁷, oğul äğâ sän kimsän? Xälqın äлиндä nâzır ü niyâzı olanda, täsâddığı olanda gätirir verir bizä, balam biz dä bir şey yoxdu veräx sänä. Dedi anacân qurbânın käsilläm män sizdän elä şey istäräm olsun bu evdä. Dedilär buyur. Göz dolandıranda gördü sâz mıxdadı, necä asıbdı orda öcür qalıb, toz bürüyüb biläsin köynäğindän mälûmdu. Dedi anay-ı mehribân istädim o sâzı ändiräm aparam burda bir

⁶⁶⁰ Dâr ovsâr: Kapı baca.

⁶⁶¹ Kurtulmaq: Bitmek.

⁶⁶² Tâb-ü-tävân: Güç, direnç.

⁶⁶³ Qäd: Boy.

⁶⁶⁴ Xämida olmaq: Yamulmak, kamburlaşmak.

⁶⁶⁵ Tire vu târ olmaq: Kararmak.

⁶⁶⁶ Säil: Yoksul.

⁶⁶⁷ Gozamaq: Kaldırmak.

toy var şähr içində o toyda oxuyum biraz da pul mulunna qazannam verräm sizä. Axı Şâhväläd on yol gäldi sâzi ändirsın sındırsın Sänäm'ä acıx gälsin qudrät-i İlâhi'dän sâz qalxdı tirlärä⁶⁶⁸, Şahväläd'in başında tühläri biz biz oldu qäyiddi gaşdi çün niyä o sâz bir dänä Mäsîhi'ni Müsälman elämişdi. Gärîb'in sâzi heş kâsin älinä gälmäzdi. Älin atanda saz cinciytinän gäländä älinä ana bacı bu sâzın säsin eşiddilär elä bir cür hâlät gäldi bilälärinä. Dediляр ey İlâhi bu sâz heş kâsin älinä getmirdi, olmya bu Gärîb'di. Bala sän kimsän ey qonax qardaş? Hardan gälîbsän? Dedi anay-ı mehribân icâzä buyursaz mänim sinämä bir qatar söz gäldi burda oxuyum sizin için. Anası säs verdi bizim sâz ü sözä vâqtimiz yoxdu, o sâz heş kâsin älinä getmäzdi, mänim bir oğlum varıdı Gärîb, o indi yeddi ildi qoyub çıxıb gedib o sâz onunkudu. Aparginan mäclisdä aparabilsän apar orda çal oxugünan. Dedi anacân sizi istädim bir şakkidän⁶⁶⁹ çıxardam çünkü piçidä olubsuz⁶⁷⁰ mäni hardan gälîbsän hara gedirsän danışdırırsuz. Mänim üräğimdä dağ oldu qoyun bir qatar burda biläyizä oxuyum. Äsmär anasın dümsühlädi⁶⁷¹ dedi anay-ı mehribân bu ya Gärîb'di yâ Gärîb'in yanınna gälîb. Bu içäriyâ vârid olanda bunun lähcäsinnän män Gärîb'ä oxşaddım⁶⁷², vällâhi bu diyäsän Gärîb'di. Äğa sän Gärîb dağilsän? Dedi anay-ı mehribân män gäribäm ama bu şähärdä gäribäm, gäribä bir käsäm bu şähärdä, tänhâyam bir käsım yoxdu. Özüm dä Häläb'dän gälmişäm. Dedi mänim dä oğlum tärk-i diyâr olubdu indi bilmiräm Häläb'dädi, bilmiräm hardadı, Misir'dädi. Dedi birdän desäm Heydär'in qardaşı Gärîb'äm siz dä mänim nänäm bacımsız, dünyädän özlärin aparallar iş gälär başlarına. Gärîb götürüb yavaş yavaş sâz ü sözünän bulara qandırır ki män elä öz balayız Gärîb'äm:

Häläb'dän bura gälmişäm

Ana män Gärîb'äm Gärîb

Tärk-i vätän eylemişäm

Ana män Gärîb'äm Gärîb

⁶⁶⁸ Tirlärä: Yüksöklere.

⁶⁶⁹ Şakk: Şüphe.

⁶⁷⁰ Piçidä olmaq: Sarmak, yakadan tutub bırakmamak.

⁶⁷¹ Dümsühlämäq: Dürtmek.

⁶⁷² Oxşadmaq: Benzetmek.

Bala mänim dä bir oğlum varıdı Gärib'iydi özü dä âşığıdı. Anay-ı mehribân mән öcür demädim ki deyiräm yanı mән adım Gärib däğil mән elä özüm gäribäm bu şähärdä gäribäyäm heş kəsi tanımıram. Anaynan bacı düzdü gözläri yoxdu aman elä häsrät häsrät qulaq asıllar ey İlähi bu cävânın lähcäsi necä Gärib'ä oxşuyur. Necä bänziyir eyni onun danışığıdı özün dä bunun qoxsu, bunun väziyatı, bunun oturub durmağı, bunun sâz çalmağı Gärib'in sâz çalmağıdı. Oğul daha nəcür, anaya xoş qäldi danışığı, Gärib götürüb dübârä:

Anacân o yeri ki mән deyiräm bizim tərəflär
Bizim yerlär daşlı olar
Gözäl qızlar saçlı olar
Gärib gözü yaşlı olar
Ana mән Gärib'am Gärib

Dedi anay-ı mehribân elä bizdän ötürü ağılrmış gecä gündüz ona görä gözü yaşlıdı bu Gärib'di. Dedi Gärib'in yanınnan gälib bu nä bildi gäldi bu evi tapdı. Oğul daha danış göräx. Gärib dedi ana bacım gäş elär özün dünyädän aparar, yavaş yavaş gärah diyäm sözläri. Anacân üräğivizä şakk gätirmäyin, mән sänin oğlun däğiläm mänim nänäm var mänim bacım var, mänim özümün atam var, yerim yurdum var. Ama mән sizin oğluyuz qardaşınız däğiläm. Bacıcân özüyän ged märsiyäxân⁶⁷³ gör, mән bu şähärdä gäribäyäm gäribä. Dedi qardaş biz bir söz demädix ki sänin lähcän mänim qardaşıma oxşuyur. Dedi xüb⁶⁷⁴ elä mән dä sänä bu däyqä qardaş sayılıram mäni özüyän qardaş hesâb eläginän. Dübârä:

Bizim yerlär otlu olur
Quzu otlar ätli olur

⁶⁷³ Märsiyäxân: Taziyyede üzüntülü şeyler söyleyen kişi.

⁶⁷⁴ Xüb: İyi, güzel.

Ama G rib k yl  d rtli olur

Ana m n G rib' m G rib

Anası yavaş yavaş yoxunlaşır bunun s sin  t raf, g z yoxdu s r n  s r n  g ldi G rib'in yanında durdu, G rib'in  linn n yapışdı dedi oğul o  liy n ver mənə bir. G rib'in  lin aldı  lin  yavacca g tdi qoydu bu sin sinin  st n  el bil s n sin sinin  st n  qoyanda S h nd'in qarın qoydular anasının sinəsinə, sin  bel   r m tapdı s rinn di. Dedi oğul s n S m d All h s n  z y n bizd n gizd tm  s n G rib's n da bunnan artıx  h   z r olmaz. Yeddi ildi g z tihmişix yollarıyan g l bala ey geyr t s n  g r G rib's n d z n de bizi d  n r h t lıqdan  ıxadginan. Dedi anac n m n G rib d gil m ama m ni G rib hes b el yin, oğluyuz hes b el yin. D b r  ic z  buyur qoy sözlərim qurtarım, götürüb d b r :

Q d m qoydum⁶⁷⁵ otağıyan

Durum d ş m ayağıyan

Xidm t eyl  qonağıyan ana

Ana m n G rib' m G rib

Bacı m n G rib' m G rib

G rib'in anası s s verdi oğul qonaxsan q d ml rin gözümüzün  st nd , buyurginan  yl şgin n. G rib istir ki yavaş yavaş buları da n r h t lıxdan çıxardıb  xır s z n oxuya.

G rib'in anasıyan bacısı durdular, biri sağ t rafınd , biri sol t rafınd ,  yl ştirdil r v s td ⁶⁷⁶, dedil r and olsun  ll h'a s n G rib's n biz s ni  t rm y c yix⁶⁷⁷. S n d z n degin n bunnan artıx bizi bet b⁶⁷⁸ el m . Ana bacı sarmaşiblar G rib'd n, G rib g td  baxdı tanıldılar, dedi anac n el  m n G rib' m m ni

⁶⁷⁵ Q d m Qoymaq: Adım atmaq.

⁶⁷⁶ V s t: Orta.

⁶⁷⁷  t rm q: Bırakmaq.

⁶⁷⁸ Bet b: G çs z.

dä Gärib hesâblâyın, ordaydı biyol yavaş yavaş dedi qoy Heydâr'ı da deyim buların ürâhlärindä geyri bir şâkk qalmasın. Götürüb Heydâr qardaşım da burda nişân verir:

Gärib'am ağrımaz başım
Ummânâ döndü göz yaşım
Hanı bäs Heydâr qardaşım
Ana män Gärib'am Gärib

Heydâr adı gätirändä ana özün döydü, bala qurbânın käsilläm. Gärib'in qucaxlıyb biyol bu üzünnän o üzünnän öpüb. Gärib anasın basıb bağına nilûfâr kimin sarmâşıblär birbire. O büzüşmüş dodaqlarınnan mâç elir⁶⁷⁹ öpür. Äsmâr duyub äyağa necä pârvânâ⁶⁸⁰ şâm'in⁶⁸¹ başına dolanar, dolanır Gärib'in başına qardaş qadayım alaydım. Âllâh dârgâhiyân çox şükür. Gärib'in anası burda bir Âh çähdi. Ana-yı mehribân niyâ âh çähdin? Dedi oğul rängin yadımnın çıxıbdı, nâ olaydı Âllâh'ın altında gözüm olaydı bir da boyuyan buxunuyan baxardım onan sora Âllâh mänim cânımı da alsaydı mänim rizâyätim var da gilâyâm yoxdu. Gärib dedi anacân nârâhând olmayın gözlärizin davâsın⁶⁸² gätimişäm. İki dänâ balış⁶⁸³ qoydu anasıynan bacısının başların qoydu balıncın üstünä o Düldül'ün ayağının altınan o toprağı ki gätirmişdi onu äлиндä bicür o yana bu yana çävirib pülâdi⁶⁸⁴ buların gözlärinä, qudrät-i İlähi'dan äziz düstân-ı äziz qärä daşdan sıdqi dilinän dilâh diläsân Âllâh mûrâdıym veräcäxdı. Qudräti İlähi'dän o torpaq buların gözlärinä şäfâ verib. Ana bacı, ikisinin da gözläri açılır binâ⁶⁸⁵ dolanırlar Gärib'in başına, amman bir dolu qarın⁶⁸⁶ ana oğul qardaş bacı ağılyıb ürâhlärin boşaldannan sora oturlar biyol särgärm-i⁶⁸⁷ söhbätä danışığa, oğul nücür geddin necä gäldin hara geddin bäsän hardaydın? Bäsän nücür gäldin? Gärib

⁶⁷⁹ Mâç elämâq: Öpmek.

⁶⁸⁰ Pârvânâ: Kelebek.

⁶⁸¹ Şâm': Mum.

⁶⁸² Davâ: İlaç.

⁶⁸³ Balış: Yastık.

⁶⁸⁴ Pülämâq: Üflemek.

⁶⁸⁵ Binâ: Kör olmayan.

⁶⁸⁶ Dolu qarın: Yürek dolusu.

⁶⁸⁷ Särgärm: Meşgul.

särgüzäş⁶⁸⁸ din bulara tärifliydi ana bacısına. Ustaddan belä eşidmişäm gecänin yarısı geşdi bular söhbät elädilär, birbirdän doymurdular. Yatmax vâqti gäländä anaynan bacı diyällär o gecä daş sänä nişânä Gärîb-i tapmışdılar amman Äsmär xânımın gözläri açılannan sora on bärâbär dä gözälliği gäldi üstünä⁶⁸⁹. Qudräti İlähıdan, häqiqätin olsa inanarsan aman häqiqätin olmasa diyärsän Mähmûdi häzyân deyir⁶⁹⁰. Eşidmişäm ustâddan ilan vuran⁶⁹¹ yatdı Gärîb yatabilmädi. Dedi ey İlähi bir sähär⁶⁹² vâqt qalıbdı bälkä män getdim äslän Zor Abbas'ı qardaşdığımı da tapabilmädim, mäni qoymadılar geçäm dərbârda oxuyam, Sänäm mänim säsimi eşidä, gälä män onu göräm. Bu sözlär ürähdä içäridä biläsin nârâhand elämişdi. Evdä nârâhatçılıq gälirdi biläsinä, durdu yatabilmirdi durdu sazı götürüb älinä o otağın⁶⁹³ içindä indi gecä mis bir gecädi, özözünä nârın nârın⁶⁹⁴ o sazın dilländirirdi göylün boşaldırdı xiyâllar xiyâlından geçirdi. Sübh âfitâb-ı âlâm tâb öz nûriynän âlämi münävvr eliyib sübhä kimin Gärîb yatammadı. Gärîb sübh namâzydı, dih yerinnän qalxdı ana bacısın oyatdı. Ana bacısından icâzä istädi, anacan da män getmäliyäm. Ana yapışdı Gärîb'in ayaxlarından oğul amanların bir günüdü, indi deyib biläsinä kimin toyudu, gözällär şâhi Şâhsänäm'in toyuna gedisän âşiq gädäğändi orda. Evin yıxılısın südümü sänä hâlâl elämäm gedärsän män indi yeddi ildi säni görmemişäm gözlärim yoldadı, mäni bir dä ağlar elämä, bir dä kör elämä, män säni zoran tapmışam. Bacı bir tärâfdän, ana bir tärâfdän ağladılar. Dedi anay-ı mehribân olmaz olan iş dâğil. Bacı üzün tuttu qardaş bu tämännâdan düş, Allâh'a bax, tariya bax, âşiq gädäğändi gädäğän, âşığı qoynullar mäclisä. Dedi gedäräm qardaşdığım Zor Abbas'ı tapıp onnan gedäciyäm. Axı görübsän? Dedi anay-ı mehribân görmüşäm qovl û qârâr⁶⁹⁵ qoymuşam. Ananın üräği biraz täsinnix tapdı. Tiflis'in lotusudu, bir nâfär qabağında dayanabilmäz, sözü geçir. Gärîb ana bacıdan xudâfızdäşdi, sazı götürüb çıxdı xiyâbâna. Belä yavaş yavaş gälirdi o yerdä yetişdi

⁶⁸⁸ Särgüzäşt: Serüven, macera.

⁶⁸⁹ Üstünä gälmaq: Çoğalmak, bir kaç kat olmak.

⁶⁹⁰ Häzyân demek: Sayıklamak.

⁶⁹¹ İlan vuran : Yılan öldüren.

⁶⁹² Sähär: Sabah.

⁶⁹³ Otaq: Oda.

⁶⁹⁴ Nârın nârın: Yavaş yavaş.

⁶⁹⁵ Qovl û qârâr: Randevü.

gördü sən ölmüyəsən Zor Abbas bir çarpâyä qoyub mäclisdän dä nâqqädän kânârda bunun yolun gözlüyür. Dedi bax vâfâyä. Gärib yetişib sâlâm qardaş. Eleykessâlâm, gäldin? Säs verdi âğâ gäldim. Oğul män sännän ötəri boyün biraz da tez gälmişdim bura. Zor Abbas gözləri baxırdı Gärib'in gözlärinä, ey İlähi, nâzärinnän geçirdirdi bunu män harda görmüşäm, bir şakk gälirdi biläsinä bu hämän Gärib olmya. Özözünä dedi canım Gärib olsaydı özün mänä nişân verärdi, bu Gärib däğil, Gärib'in vâziyâtı ayrıldı. Yeddi ildi ävâz olub. Zor Abbas'ın da fikri qatışxdı bu yannan gözällär şâhı Şahsänäm'i zorunan Şâhväläd alır. Burda dedi düş qabağıma. Âşiq Gärib'i salıb qabağına⁶⁹⁶ geçiddi mäclisä. Äyläşiblär mäclis doludu, toydu da, äyân u äşrâf⁶⁹⁷, ämir ümârâ, vâzir vüzärâ, dört min dört yüz sändäl-neşin härkäsın öz bâbında⁶⁹⁸ qonax çağırıb hər yerdän şahzädälärdän dävät eliyib Şâhväläd toyuna. Qılıncımın dalıda käsir qabağdı käsir. Gärib vârid olanda içäriyâ gördü Şâhväläd äyläşib tâc u täxt-i⁶⁹⁹ sältänätidä. Bir âh çähdi, gözün dolandırdı dedi ey İlähi bir zamân çärxin⁷⁰⁰ dolanaydı fäläk mänim qäynatam⁷⁰¹ Xâcä Qährâb burda otumuşdu, indi dünyâdan gedib yerindä bu äyläşib. Belä baxanda, sâlam verändä baxdılar gördülär Zor Abbas mäclisä âşiq gättdi. Şahväläd üzün tuddu âşiq mäclisä gädäğändi, bu âşiq kimdi çıxsın eşiyä. Zor Abbas säs verdi qardaş âşiqı män gätimişäm. Dedi âşiq gädäğändi, dedi neçä gündü dalmcan⁷⁰² adam göndärisän. Dedi bilmiräm gündä bir yol iki yol. Dedi niyâ gälmirdin mäclisiyän. Onnan ötəri gälmirdim män nä bilim. Dedi onnan ötəri gälmirdin, biri duzalaçıya⁷⁰³ bazdı, biri zurnaçıya⁷⁰⁴ bazdı, biri döhölçiyä⁷⁰⁵ bazdı, biri xânändäyâ bazdı, män dä âşiqdan xoşum gälär, xoşum gälär âşiq saz çalsın meydânda oxusun. Büyün tapmışam büyündä gälmişäm mäclisiyän, âşiq gätirän oğlan özü âşiqın oxudar.

⁶⁹⁶ Qabağa salmaq: Öne geçirmek.

⁶⁹⁷ Ä'yân u äşrâf: Zenginler.

⁶⁹⁸ Bâb: Tarz.

⁶⁹⁹ Tâc u täxt-i: Taht.

⁷⁰⁰ Çärx: Çark.

⁷⁰¹ Qäynata: kayınpeder.

⁷⁰² Dalmcan: Peşimden.

⁷⁰³ Duzalaç: Enstrüman ismi.

⁷⁰⁴ Zurna: Enstrüman ismi.

⁷⁰⁵ Döhöl: Enstrüman ismi.

Âşiq qardaş sän üstüyän almaginan. Äl getdi cebä bir çängä⁷⁰⁶ qızıl säpdi färşin⁷⁰⁷ üstünä. Âşiq qardaş oxu ehtiyât elämä⁷⁰⁸. Gärib sâzın köynäğindän çıxardırdı döräsindäki adamlar dedi qurbân sänin toyundu, toy günüdü toyda âşiq oxuyar da. Dedi xânändä var. Dedilər xânändä yerindä, qoy âşiq oxusun sözlärinnän istifädä eliyäx, da göy yerä gälib yer göyä gedmiyəcəx ki evi xarâb, tâc ü täxt-i sältänätini âşiq sänin älinnän alacax beçâra? Qoy bir iki kälmä oxusun sözlärinä qulaq asax da. Da burda Şahväläd'in nıtqı kəsildi⁷⁰⁹ bir söz diyämmädi, heş dilinnän dä bar gätirmädi oxusun ha, elä bicür qaldı. Gärib sâzı köynäğinnän çıxardıb bir göz dolandırdı mäclisä bu sözlär üräğinnän geşdi. Evin yıxılsın fäläh, götürüb bu sözləri oxudu:

Äzzälinnän qädäm qoydum mäclisä
Gän dünyâ başıma dâr-neşin oldu
O vaxt ki män vardım Şahväläd yoxudu
Nädän bu mäclisdä varneşin oldum

Şahväläd yerinnän qalxdı, qardaş da bäsdi oxumaginan. Zor Abbas qalxdı ayağa: âşiq gätirän oğlan özü dä oxudar, heş kəsä ehtiyâcı yoxdu, bir çängä qızıl säpdi färşin üstünä, o da sänin ânâmın âşiq qardaş äslän geyri xiyâl elämä oxugünan necä ki män sağam, özümünän bärâbär gätimişäm, özümünän bärâbär apayacıyam. Gärib dübârä:

Därin durdum därin otдум dârinnän
Beheştin hûrisi qalxsın yerinnän
Tärlan bäräsinnän sonam qölünnän
Ülküşüb sonalar çar-neşin oldu

⁷⁰⁶ Çängä: Avuç.

⁷⁰⁷ Färş: Halı.

⁷⁰⁸ Ehtiyât elämäq: Dayanmaq, sabretmek.

⁷⁰⁹ Nıtqı kəsilmäq: Susmaq, konuşmamak.

İndi bu toy qırx gündü yerdädi. Şahväläd, dâyə, kâniz, nökar, neyib, özü, böyük adamlardan, ağbilçahlärdän⁷¹⁰, älinä här käs gälib şähärdä üzü här käsä çatırdı göndäribdi Şahsänäm'in bağına, gälsin qäsrä⁷¹¹, mäşşätäläri dä Şähväläd göndärib oları da qavalıyib⁷¹², cavab vermiyib biläsinä. Gedin ämoğluma deyin mänim toy elämäx vaxtim yoxdu. Ağcaqız dolanırdı gördü bıy dərbârda âşiq säsi gälir, belä baxanda gördü bir dänä âşiq meydânda oxur. Ayaxyalın⁷¹³, başaçıx özün yetirdi bâğa. Evin yıxılmasın näyə oturub burda ağılırsan, dizlärin qucaxlıyıbsan göz yaşı töküsan, az qaldı üräğiyän văräm⁷¹⁴ gälä. Bâ neynim? Dedi baba Zor Abbas âşiq gätiribdi mäclisä. Çäpäl-i gisû boridä nä danışırsan, orda ämoğlum rizä rizä doğrar, âşiq gädäğändi mäclisä. Dedi män neynim, inanmısan gedäx gözüynän bax. Sänäm biyol täläsdi⁷¹⁵, başmax da giyämmädi. Ayaxyalın, başaçıx älälä verib gäldilär birdänä alçax dam vardı o dərbârda, çıxıblar o alçax dama ordan geşdilär bolguna, bolgunnan geşdilär durdular pördänin dalında âşıqa qulaq asıllar. Gärib burda bu sözläri götürüb oxudu dübärä dalısıca: (Gärib'in göylünä qoyuldu⁷¹⁶ bu söz ha. Häkk oldu⁷¹⁷ ki Sänäm şâyäd⁷¹⁸ bu dovr u bärädädi⁷¹⁹ säsimi eşidsin):

Bir sözüüm var nâzlı yârä nişânä
Cânım qûrbân olsun xoş danışanä
Şeydâ bülbül häsrät qaldı gülşânä
Qızıl gül dövräsi xâr-neşin oldu

⁷¹⁰ Ağbilçäh: Aksakal.

⁷¹¹ Qäsr: Saray.

⁷¹² Qavalamaq: Kovalamak.

⁷¹³ Ayaxyalın: Çıplak ayak.

⁷¹⁴ Văräm: Dert, Kanser.

⁷¹⁵ Täläsmäq: Acele etmek.

⁷¹⁶ Göylä qoyulmaq: İlham olmak.

⁷¹⁷ Häkk olmaq: Kazılmak

⁷¹⁸ Şâyäd: Belki.

⁷¹⁹ Dovr-u-bär: Etraf.

Bu sözü diyändä Sänäm gäländä qızlar içində hây-hûy⁷²⁰ düşdü. Zähr-i câmin da özünän gätimişdi. Dedi qızlar siz bilin Allâh'ıyız säs elämäyin görax qardaşım Zor Abbas âşiq gätirib mäclisä, män neçä ildi âşiqın säsin eşidmämişäm, mänim bir böyünnüx ömrüm qalıbdı sizi Sämäd Allâh säs elämäyin görax âşiq nä deyir, bunun säsinin bänzäri çox vardı Âşiq Gärib'in säsinä, eyni onun säsidı. Pärädän baxır qulaq asır nârın nârın, siz säs elämäsüz görax bu âşiq kimdi oxur. Amman burda Zor Abbas anladı ki xâniqlar içində säs var qalxıb ayağa âşiq qardaş män biliräm sän niyâ bu sözü dedin. Onnan ötäri çün âğâyan⁷²¹ içində säs yoxdu ama üstdä xâniqların säsi gälir qoy olara säslänim âşiq mäclisində säs olsa âşiq oxuyabilmäz, özün itirär⁷²². Äl getdi çonbağ⁷²³ın gämzäsiniä, säsländi çäpällär görmüsüz män burda âşiq oxuduram. Da hammı tanırdı biläsin, xâniqlar söhbätin xortun käsdilär⁷²⁴. Âşiq qardaş başla oxu. Gärib götürüb sözünün âxırın oxur:

Äläm bilir şirin cânnan bezâram⁷²⁵

Qäläm alıb väsf-i hâlı yazaram

Bir mârâlın dalısıcan gäzâräm

Mäqsûd'am şikârım sâr-nişin oldu

Sänäm dörd qulax da özgädän⁷²⁶ almışdı bu sözlärä qulaq asırdı. Ey İlâhi säs Gärib'in säsidı, ad oldu Mäqsûd. İki älli çaldı başına, âh nâhâdınnan çähdi, milâbı düşdü içinä. Belä pärişân oldu belä nârâhând oldu, bähârın buludu kimin gözünän yaş dökür. Axı Sänäm Gärib'i Mäqsûd adında tanımırdı. Gärib'in atası anası qoyan ad Mäqsûd'uydu. Mövlâsı ki adın qoymuşdu Gärib, Gärib çox gurbätlärdä qaldı adı oldu âşiq Gärib. Şahsänäm Mäqsûd adı eşidändä hûş başdan çıxdı. Beş dâyâ, qırx kâniz qızın

⁷²⁰ Hây-hûy: Ses, Gürültü.

⁷²¹ Âğâyan: Beyler.

⁷²² Özün İtirmäq: Sitrese girmek, özgüvenini kaybetmek.

⁷²³ Çonbağ: Hançer

⁷²⁴ Xortun käsmäq: Kısmak.

⁷²⁵ Bezmäq: Bıkmak.

⁷²⁶ Özgä: Yabancı

başının üstünü aldılar. Bihûş tüşüb yerä indi bilmiräm aynacax Gärîb'i tanıyacax ya tanımayacax, nəcür olacax nä tähri olacax (Sekizinci bölümün sonu).

Män tıbqı mä'mül eyni dâstânın özünä râci⁷²⁷ bir qatar divân oxuram cänâb-ı âğây-ı sulduz Däyirmançioğlu'unnan ki vätänimizin cävântärin şâiridi. Bir qatar divân oxurum sonra geçim söhbätimizin idâmäsina⁷²⁸:

Nâzäninin qähri⁷²⁹ indi eyni rähmätür mänä
Yâr elini tärk eylämäx äsbâb-ı⁷³⁰ zähmätür mänä
Yâr gedibdi yâ-räbb⁷³¹ dâhi cânım bädändän ayrılır
Öz otağım yârsız olsa sanki qûrbätür mänä
Zirvâlär mäskän yaranmış män kimin bir şâhinä

Qoy gâzim zirvändä düşdüm ruzigârın âhinä
Eyläräm qurbân cânımı hâr an gözäl dârgâhına
Män sänä xidmät⁷³² edäm gûyâ ki xidmätür mänä
Getmä gözäl gäl barışax olsa günâh mändädi
Bâyâz gârdän gujmalı⁷³³ cân ala gözüm sändädi

Ey Sänäm gäl yanıma sânsiz gänä qaldım Gärîb
Dârdimin dârmânı sânsän çârä bulmaz heç tâbib
Gäl älâc eylä qapıyan bir xästäkän âşiq gâlib
Sän qapını açsan gözäl dârgâh-ı lâzzätür mänä

Läl ü märçân dürr ü gövhâr köskündä kân⁷³⁴ bağlayıb

⁷²⁷ Râci: İlgili.

⁷²⁸ İdâmâ: Devam.

⁷²⁹ Qâhr: Kahr.

⁷³⁰ Äsbâb: Vesile.

⁷³¹ Râbb: Tanrı.

⁷³² Xidmät: Hizmet.

⁷³³ Gujmalı: ?

⁷³⁴ Kân bağlamaq: ?

çün älim boşdur bugün bağrım başın därt dağlayıb
Harda gözyaşı axarsa Sulduzun'dur ağlayıb
Bir dodax gülmäx läbinnän yaxcı řärbätidir mänä

Geřmä nâmärd köprüsünnän qoy aparsın sel säni
Yatma tülkü daldasında qoy yesin äslan säni

Gözällär şâhı řâhsänäm Gärib'in ağzınnan bu sözü eřidändä iki älli çaldı başma, dizinä yıxılıb bi-ixtiyâr⁷³⁵ otâğın bir gûřäsində oyannan bu yannan beş dâyə qırx kâniz qızın dövräsində sârin sularınan řärbät verdilər qızı ayındırdılar. Qız dedi burda ey İlähi säs Gärib'in säsidi bā niyā bā ad oldu Mâqsûd? Dedi sän ad vermiřäm küllü kâinâta bir acca⁷³⁶ säs elämäyin qoyun män fikrimi cäm eliyim bu âşığın diqqätlä säsini qulaq asım bu säs Gärib'in säsidi qızlar mänim bir böyünnüx vâqtim qalıbdı Gärib gälsä gälib gälmäsä män zähri câmını içib özümü dünyädän aparacıyam. Qızdar sâkit⁷³⁷ äyläřiblär yerlərində, řâhväläd säs verdi âşıq oxudun da bäsdi oxumagınan. Gärib baxdı gördü sän ölmiyäsän äl hâr yerdän çıxdı dedi dayanmağa gälmäz götügünän özüyü nişân verginän bälkä qızın özünnän, dâyə kânizlärinnän bu dör ü bärda ola sänin säsiyin eřidä gedä gözällär şâhı řâhsänäm'a xäbär verä, qız gälä mänim säsimi eřidä mäni görä män onu göräm intizârdan çıxam⁷³⁸. Zor Abbas bu yannan qalxdı dedi âşıq gätirän oğlan özü dä oxuyar. Äl getdi cebä bir çängä qızıl säpi b fârşin üstünä: âşıq qardaş gämi yoxdu sän řâhväläd'in sözdärin üräđinän alma olxugünan işin yoxdu. Gärib götürüb fürsätdän istifädä eliyir. Dedi qoy götürüm özümü nişân verim. Götürüb bu sözläri oxur bax:

Dün gecä Häläb řâhrinnän
bütün bu dağları aşdım da gäldim
Ey İlähi Mevlam verän bädä yâr oldu mänä

⁷³⁵ Bi-ixtiyâr: İradesiz.

⁷³⁶ Acca: Azıcık.

⁷³⁷ Sâkit: Sessiz.

⁷³⁸ İntizârdan çıxmaq: Özlem gidermek.

Ama eşqin şərbätini işdim dä gäldim

Eşqin dä äziz düstân-ı äziz iki başı var ha, denän nâmänädi? Biri ölmäxdı biri dä dirilmäxdı heş çâräsi yoxdu biri ölmäxdı biri dä yetişmäxdı⁷³⁹, yâ gâräh yetişäsän yâ gâräh öläsän. Bu yannan Şâhväläd yerinnän qalxdı, âşiq qardaş oxuma da bäsdi âşiq gädäğändi, özün dä qardaş siz gördüz qulaq asdı bunun sözlärinä deyir dün gecä, dün gecä Häläb şährinnän, yanı män dünän Häläb'däydım, böyün gälmişäm Tiflis'ä. Şâirdän üstâddan belä eşidmişäm üç aylıx arası vardı, piyädä mänzil väsilä yoxuydu ki o zaman. İndi deyir gälmişäm Tiflis'ä. Dedilər gämi yoxdu âşiqdı, şâirdi söz gälüb dilinä deyir da, âşiq qardaş oxu, dübârä Gärüb götürüb:

Sübhün namâzını verdilər bizä
Günorta⁷⁴⁰ namâzına Qars'ınan düzä
Axşam namâzına gäldim Tiflis'ä
Mäğribin⁷⁴¹ namâzın qıldım da gäldim

Şahväläd burda o qadan nârâhân oldu dih sändäldän⁷⁴² qalxıb ayağa dedi ey cämâät bu âşığın yalanı qardaş yer yalanınnan qurtuldu oldu göy yalanı. Burda Zor Abbas qalxıb dedi âşığın yalanı özümä märbutdu⁷⁴³ amman äyilib qulağına yavacca dedi âşiq qardaş sözlärin biraz yekä düşdü⁷⁴⁴ amma gämi yoxdu de de. Orda Gärüb'in qulağına pıçıldadı⁷⁴⁵, orda Gärüb säs verdi qardaş qoy diyim nəcür gälmişäm. Gärüb qardaş diyändä Zor Abbas'a, Zor Abbas'ın belä qanı qaynadı Gärüb'ä ey İlähi bu nä istähdi, mähäbbätinän üräğinnän mänä qardaş dedi, ey İlähi nä olaydı Allâh'ın altında elä bu mänim qardaşdığım âşiq Gärüb olaydı ama fikri gatişmişdi, fikri başında dägildi

⁷³⁹ Yetişmäq: Vuslat.

⁷⁴⁰ Günorta: İlkindi.

⁷⁴¹ Mäğrib: Yatsı.

⁷⁴² Sändäl: Sandalye.

⁷⁴³ Özümä märbutdu: Beni ilgilendirir.

⁷⁴⁴ Yekä düşmäq: Ağır gelmek.

⁷⁴⁵ Pıçıldamaq: Fısıldamak.

bu yannan Sänäm'i zorunan Şâhväläd alırdı odur ki dedi qardaş qoy diyim nəcür gəlmişəm. Dübârä:

Özümü toxadım daşdan duvârä
Sıdqımı bağladım pərvərdigârä
Nâgähânnan buldum şâh-ı sāvârä⁷⁴⁶
O da qanat verdi uşdum da gäldim

Qara daşdan sıdqi ürəğınän diläh diläsän mürâdıyın bularsan. O da qanat verdi uşdum da gäldim. Burda Zor Abbas säs verdi indi bildim gälärsän, gälärsän. Mänim bir qardaşdığım varıdı Âşiq Gärıb adında o da sâniyädä här yerä desäydin gedärdi äli ällärdäydi. Burda dövrädän üz tutdular Şâhväläd nârâhand oldu istädi âşığın sâzın alsın älinnän amma Zor Abbas'dan qorxurdu, Tiflis'in lotusudu, bir nâfär qabağında nâfäs çekäbilmäz⁷⁴⁷. Odur ki qorxusunnan bir nâfär dillänäbilmädi⁷⁴⁸, Gärıb baxdı gördü baba o bir mäsäl var diyällär da dayanmağa gälmäz götügünän özüyü nişân verginän bälkä Ağcâqız bu dövr ü bərdä ola säsiyin eşidä. Da dayanmağa gälmäz, mäclisdä dä biraz säs çoxaldı ha. Gärıb götürüb adın nişân verir:

Oyunçular gälsin giysin oyuna
Cânım qurbân qâmätinä boyuna
Âşiq Gärıb'di Şâhsänäm'in toyuna
Äcäb sâätinä düşdüm da gäldim

Bu sözü eşidändä qız ordan yâ Äli deyib pərdäni kânâr vurdu beş yüz sändäl-neşin nâfärätin içində özün atdı Gärıb'in üstünä. Qol geşdi birbirinin boynuna äziz düstân-ı äziz. Zor Abbas belä baxanda baxdı gördü bıy, qız âşığının qol boyun oldu. Ay

⁷⁴⁶ Sävârä: Atlı asker, suvari.

⁷⁴⁷ Nâfäs çäkmäq: Soluk almak.

⁷⁴⁸ Dillänmäq: İtiraz etmek.

çäpäl-i gisû boridä nä gayrisan?⁷⁴⁹ Sänäm säs verdi qardaş, bə qardaşın Gərib'i tanımisan? Zor Abbas belə baxanda mähəbbət diyəllər gözdədi elə qanı qəynədi. Qardaş bə dünännən özüyün mənə nişân niyə vermiyibsan? Düşün qabağıma görüm. İndi beş yüz nəfərdən biri bir söz diyəbilmədi. Məclisdən çıxaddı eşiyə, sâxtumânın girağında kənârda durmuşdular. Zor Abbas burda istəmadi pisdig⁷⁵⁰ eliyə, dedi ey cämâ'ât göylə güc eylämäğ olmaz, yeddi ildi bular səvgilidilər birbirin yolun gözdüyüllər indi birbirinə çatıblar sən Âllâh sənı vicdânın gör Allâh'a xoş gedər buları birbirinnən ayırasan? Amman orda pisdig elämädi, dəstür verdi Gərib'in bacısı gəlsin. Gərib'in bacısının gözləri açılannan sora on bərəbər gözəlliği gəlmişdi üstünə. Dedi baxın görün Äsmär Şâhsänäm'nən nəyi dalıdı⁷⁵¹. Bunun bir dibində hukumäti var da. Nə olar kəsib dövlətdiyə oxşuyanda qandı, qiyämätidi? Zor Abbas istəmadi orda pisdig eləsin, Şâhväläd belə diqqätinən nəzär saldı müştəri gözüynən baxdı gördü sən ölmüyəsən Äsmär heş Sänäm'nən dalı dāğil, baxdı gördü də burda göylə güc eylämäx olmaz bular da birbiriyn yolun gözlüyüblər, qırx gündü də bu toy yerdədi dedi qardaş mən Äsmär'i intixâb elədim⁷⁵² aldım, Sänäm'in də toyu Gərib'inən mübârak olsun. Bular yetişdi birbirinə, qâzi gəlib buların sigälərin oxuyub⁷⁵³ kəbin kəsildi⁷⁵⁴. İndi cəşn tutulub, amman burda Gərib sädä verdi ey cämâät gərəh bu dəstännən nəticə-girliq⁷⁵⁵ eliyəx görəx âyâ dəstân hara nəticə verir⁷⁵⁶. Onnan ötəri Gərib yeddi il niyə gurbätä getmişdi? Çün niyə? Cämâäti çağırdı dovr ü bərinə dedi ey cämâät mən gərəh öz pulumunan toy eliyəm onnan ötəri mən getmişdim gurbätä. Mən yeddi ildi gurbətdə işdirəm gərəh öz pulumunan toy eliyəm, Sälâh-ı Sövdägâr'a qol vermişəm pullarım daldan gəlir. Sälâhı Sövdägâr mənım pullarımı gätisin amman bacımınan Şahvälädin toyun Allâh mübârak eləsin. Buların toyları tutulur. Cavânlardan Gərib'i, amman beş dāyā qırx kənz Şâhsänäm'i götürüblər bāğa, indi gedillər bāğa sarı yetişiblər Sänäm'in bāğına. Gərib'i

⁷⁴⁹ Nə gayrisan?: Ne yapıyorsun?.

⁷⁵⁰ Pisdig: Kötülük.

⁷⁵¹ Dalı: Eksik.

⁷⁵² İntixâb elämäq: Seçmek.

⁷⁵³ Sigä oxumaq: İmam nikahı okunmak.

⁷⁵⁴ Kəbin kəsilməq: Boşandıktan sonra damat tarafından kıza ödenen paranın kesilmesi.

⁷⁵⁵ Nəticə-girliq: Kıssadan hisse almak, netice almak.

⁷⁵⁶ Nəticə verməq: Sonuç almak.

qoydular bir otağa, Sänäm dä bir otaxda. ordan buların toyları başdanıb. Müddät üstünnän geçännän sora Sälâhı Sövdägâr gälib. Sänäm ixtiyâr äldän getdi dözü bilmädi geşdi Gärib'in otağına äl verib Gärib'inän äl aldı. Qol geçändä biribirinin boynuna Sänäm hămän qärä libâsın içindäydi. Dästür verdi Ağcaqız'ı çağırdı dedi Ağcaqız män indi yeddi ildi öz nâmezdimnän bafädârımnan, Aşiq Gärib'dän ayıyam, avvâl-i didârımda⁷⁵⁷ da täläsdim mına xoşgäldin eliyäbilmädim. Qız yäsämän tellärdän ayırıp dâyə kânizdän icâzä istädi, dedi icâzä buyursaz män öz bafädârıma bir xoş gäldin deyim, götürüb hămän otaxda Gärib'in nıtqı kəsilmışdi sävindiğinnän dil dodağı patdamışdı⁷⁵⁸ danışabilmirdi götürüb Gärib'i bu dillärinän xoşgäldin eliyir:

Gözüm gördü göylüm gämnän ayıldı
Ala gözlü mehribânım xoş gäldin
Bülbülüm uşmuşdu gülistânınnan
Gül üstünä gäzäl-xânım xoş gäldin

Gärib atdan⁷⁵⁹ atdan baxırdı, üräği täskinnih tapmışdı⁷⁶⁰ amma nıtqı bağlanmışdı bir söz diyäbilmirdi. Sänäm dübârä:

Dilimnän söyläräm dästimdä qäläm
Saralıb därdinnän gül kimi solam
Cämâlıyın görcäh şâd olub güläm
Şirin dilli öz cânânım xoş gäldin

Gärib belä dil-xoş olurdu baxırdı üräh gedirdi häzz elirdi⁷⁶¹ Sänäm narın narın şe'r diyirdi. Evin yıxılsın bilirsän sän gedännän sora mänim başıma nälär gälib bir qulaq as:

⁷⁵⁷ Didâr: Görüş.

⁷⁵⁸ Patdamaq: Çatlamak.

⁷⁵⁹ Atdan: Altdan, aşağıdan.

⁷⁶⁰ Täskinnih tapmaq: Sakin olmak, rahatlamak.

Sänäm diyär tänä⁷⁶² sözü qanardın
Dûst aşnâdan gözyaşların danardın⁷⁶³
Amman pünhânda alışıb gizlin yanardın
Galmamışdı yârı cânın xoş gäldin

Gärib bir diqqätinän Sänäm'ä baxdı gördü hämän gäm libâsının içindädi. Nâzänin. Dedi bälî. Sälâhı Sövdägâr da gälib icâzä buyursan toyumuzu başlıyax, nä diyirsän? Diyim mäşşätälär gälsin. Axın neçä däfä Şâhväläd mäşşätä göndärmışdi Sänäm'in yanına, Sänäm bilälärin qovalamışdı, cävâb vermämışdi. Gärib bir baxanda, bä niyâ danışmırsan? Gärib nıtqa gäldi götürübdü bu sözläri oxurur, ala gözlüm icâzä buyursan toyumuzu başlıyax, götürüb bu sözläri Sänäm'ä oxur bağda:

Şükr olsun Xûdâ'nın häq därgâhına
Açıldı gülşânda güllärim mänim
Säni gördüm daha arzûm qalmadı
Şovqıdan bağlandı dillärim mänim

Dûbârä:

Hicrân bâğçasında nârı diyärdim
Dağların başında qarı diyärdim
Ah çäkib ağlıyıp yârı diyärdim
Günüm ax vây oldu illärim mänim

Bafädârim icâzä buyursan bu gäm libâsımı çıxardam şâdlıq⁷⁶⁴ libâsı giyäm.
Gärib icâzä verir, götürüb:

⁷⁶¹ Häzz elämâq: Bayılmak.

⁷⁶² Tä'nä: İstihza.

⁷⁶³ Danmaq: Gizlemek.

⁷⁶⁴ Şâdlıq: Mutluluk.

Gärib diyär gäm libâsın götürün
Qızıl güllär xâr yerinä bitirin
Bu xəbəri Təbriz'ə də yetirin
Geyinsin al yaşıl ellərim mənim

Qâzi gälüb buların sigäsın, kâbinlərin oxudu. Qol geşdi birbirin boynuna. Burda bular mûrâdına çatdı. Allâh tāmâmı ölkämizin cävânların mûrâdına yetirsın, sizi də şâd yaşıyasız, şâd u xurrämliğinän⁷⁶⁵ bu dâstâna qulaq اساسız. Amman Gärib'inän Şâhsänäm'in toyunda dübârä bir dänä dâstân ki cänâb-ı âğây-ı Sulduz Däyirmânçioğlu'nnan ana yurdumuz Azärbâyecân'a yazılıb, oxuram:

Ana yurdum Âzärbâyecân
Qızıl gülüstâni gözäl
Uca dağlar yaşıl bağlar
Sünbül gälovşan⁷⁶⁶ gözäl

Särin şärbät bulaxları⁷⁶⁷
Gäşt elär ceyranı gözäl
Neçä şähär cännät kimin
Bütün här bir yanı gözäl
Güz Âzärbâyecân'ı gözäl
Güz Âzärbâyecân'ı gözäl

Bulutlar içindän baxan
Savalan dağları bizim
Târixtä bir parça ulduz
Annı açıb goç Təbriz'im

⁷⁶⁵ Xurrämliq: Sevinç, mutluluk, neşe.

⁷⁶⁶ Gälovşan: ?

⁷⁶⁷ Bulax: Nehir.

İnsan doymur säfäsinnan
Görän deyir bir dä gäzim
Urmu aşiq mäskänidi
Därviş kimin dan ulduzum
Oxuyanda üräk äsär
Diyändä dâstânı gözäl
Gäz Azärbâyecân'ı gözäl
Gäz Azärbâyecân'ı gözäl

Yay vâqti yurdun ortası
Koroğlu nără çäkändä⁷⁶⁸
Yel kimi güclär Qırat'ı
Âşiq gül üstünnän tökär
Püstâni⁷⁶⁹ qändi nâbâtı
Yekä suların şäkəri
Aşar daşar gül cığatı
Çöl becärän äkinçilär
Yaradallar şiirin häyâtı

Gäl çalış qûrbân gözlärä
Qurbânam şiirin sözlärä
Bir gülâb⁷⁷⁰ säp gül üzlärä
Danışanda bülbül sayax
De şiirin zâbâni⁷⁷¹ gözäl
Gäz Âzärbâyecân'ı gözäl
Gäz Âzärbâyecân'ı gözäl

⁷⁶⁸ Nâ' rä çähmäq: Haykırmak, bağırmak.

⁷⁶⁹ Püstâ: Fıstık.

⁷⁷⁰ Gülâb: Gül suyu.

⁷⁷¹ Zâbân: Dil.

Yaylasında gün ortası
Baxdım Sähänd'in qarına
Dedim cânım qûrbân olsun
Bu dâğların didârına
Nä gözäl bir säädättir
Här kim yetä öz yârına
Sulduz'am qöylümdä kädär
Dönüb dağlar gubârına⁷⁷²

Yaşa yaşa ana yurdum
Keşigindä⁷⁷³ özüüm durdum
Düşmânä zärbälär vurdum⁷⁷⁴
Ürägin därtlär alan zaman
Olaydım qûrbânın gözäl
Güz Âzärbâyecân'ı gözäl
Güz Âzärbâyecân'ı gözäl

Äziz düstân-ı äziz o Gärb'inän Şâhsänäm'in toyuydu ki Âzärbâyecan dästânıynan qurtardıx. Şadlığınan, göyül xoşluğuyunan bir qatar Bähmäni havası da oxuram. Ümidvâram hämişä şäd vä hämişä xurräm yaşıyasız:

Dedim köyül bu dünyädä
Biri gülär biri gülmüz
Mäzlümların göz yaşların
Biri silär biri silmüz

Häq sözüyün söyläginän

⁷⁷² Gubâr: Sis.

⁷⁷³ Keşig durmaq: Başında beklemek.

⁷⁷⁴ Zärbä vurmaq: Darbe vurmaq.

Bağrın başın peyləginän
Sän yaxşılıq eyləginän
Biri bilär biri bilmöz

Cävânmärd dil⁷⁷⁵ ver xûdâyä
e'tibâr yox bu dünyâyä
Yaman günündä härâyä⁷⁷⁶
Biri gälär biri gälmöz.

(Son).

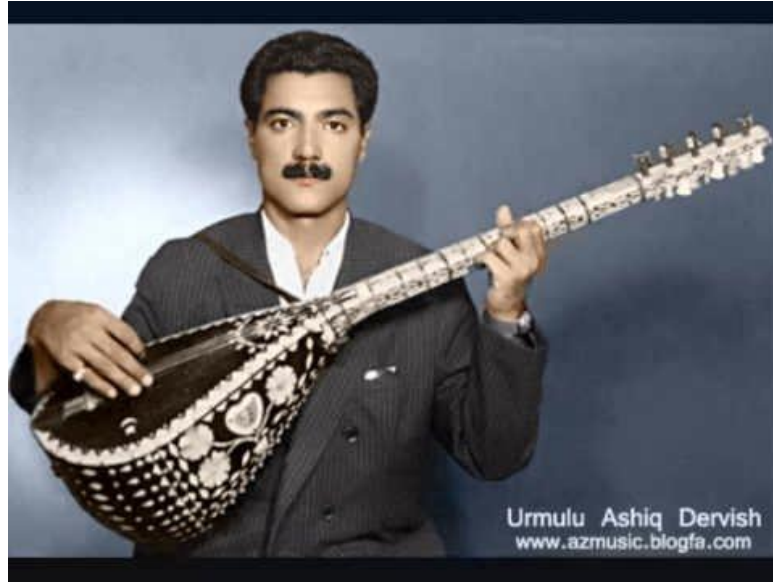
⁷⁷⁵ Dil: Yürek.

⁷⁷⁶ Härây: Dad, yardım, feryad.

EK (2)
FOTOĞRAFLAR

Urmiye’li Âşık Ferhad SELİMİ (1874-1962)

Urmiye’li Âşık Derviş VEHABZADE (1930-1993)

**Urmiye Âşıkları Türkiye’de, 1990, Sağdan; Âşık Esmeli
LUTFİ, Âşık Yusuf OHANES, Âşık Heyder NİRUMEND,
Âşık Bulud SAİD**

Âşık Esmeli LUTFİ

Âşık Nebatali ALİZADE

Âşık Heyder Gulu NİRUMENDİ

Âşık Mehmed Hüseyin DEHGAN

Urmiye Âşıklar Derneği Programı

Âşık Mehemedali MEHMÛDÎ “El Âşığı”